

GIOVANNI PAPINI

ÉLŐHALOTT

(UN UOMO FINITO)

FORDÍTOTA

RÉVAY JÓZSEF

BUDAPEST

AZATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.
KIADÁSA

12708. - Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

*Nem vagy halott, csak döbbenetbe dermedt,
Ó lelkem, amíg ily bús jajt kiáltasz.*

DANTE

Éltét magányosan s mogorván élte végig
ARIOSTO

ANDANTE

Csonka arckép.

Én nem voltam soha gyermek. Nem volt gyermekkorom.

Gyermeki mámor forró és aranyos napjai; ártatlanság örökös derűje; a világegyetem mindennapos felfedezésének meglepetései: vájjon mik ezek? Nem ismerem őket, vagy nem emlékszem rájuk. Megismertem őket a könyvekből, később; megsejtem őket, most, a gyermekekben, akiket látok; magamban akkor éreztem és éltem át őket első ízben, mikor elmúltam húszéves, a fegyvernyugvásnak vagy magambahullásnak egy-egy boldog pillanatában. A gyermekkor szeretet, vidámság, gondtalanság, és én a múltban *mindig-mindig* magányosnak, merengőnek látom magamat.

Gyermekkorom óta félelmetesen egyedülállónak és elszigeteltnek éreztem magamat — és nem tudom miért. Talán, mert az anyéim szegények voltak, vagy mert nem olyanak születtem, mint a többiek? Nem tudom: csak arra emlékszem, hogy egy fiatal nagynéném hat vagy hétéves koromban elnevezett *öregnek* és hogy ezt minden rokonom elfogadta. És csakugyan a leggyakrabban komolyan és komoran félrevonultam; nagyon keveset

beszéltem még a többi fiúkkal is; a hízelkedések bosszantottak; a kényeskedések felháborítottak és korosabb pajtásaim éktelen zsvivájánál jobban szerettem kicsiny, szegényes és sötét házikónk legrejtettebb zugainak magányosságát. Mindent összevéve, olyasvalaki voltam, akit a kalapos hölgyek »durcás gyermeknek« és a hajadonfőtt járó asszonyságok »keményfejűnek« neveznek.

Igazuk volt: félelmetesen ellenszenvesnek kellett lennem és az is voltam mindenkinek a szemében. És emlékszem, hogy egészen világosan éreztem magam körül ezt az ellenszenvet, amely még zárkózottabbá, még mélabúsabbá, még mogorvábbá riasztott.

Ha véletlenül összekerültem más fiúkkal, úgy szólván sohasem elegyedtem a játékaikba. Jobban esett külön maradnom és elnézmem őket zöld és komoly szemmel, bírálón és ellenségesen. Nem irigységből: inkább megvetés volt az, amit az ilyen pillanatokban magamban éreztem. Ez időtől fogva tört ki a háború köztem és az emberek között. Én kerültem őket, ők pedig ügyet sem vetettek rám; nem szerettem őket, ők gyűlöltek engem. Kint a kertekben az egyik elkergetett, a másik kikacagott a hátam mögött; az iskolában megcibálták a hajamat vagy följelentettek a tanítónál; a mezőn, még a nagyapám villájában is, a parasztgyerekek kövekkel dobáltak, pedig egyiket sem bántottam; mintha csak megéreztek volna, hogy másfajta vagyok. A rokonaim meghívtak vagy dédelgettek, amikor éppen kénytelenek voltak velem, hogy ne mutassák ki a többiek előtt túlságosan és illetlenül ellenszenvüket, de én tüstént észrevettem a képmutatást, elbújtam és minden szavukra durván és keserűn válaszoltam.

Minden másnál mélyebben vésődött szívembe egy emlék: novemberi vagy decemberi nedves va-

sárnap-esték nagyapáira házában, az asztal közepén levesestálban forralt bor, a bronzszínű nagy petróleumlámpa alatt; mellette tálcán sült gesztenye és körülötte pirosuló arccal az egész család, sok-sok bácsi és néni, unokafivér és unokanővér.

A hófehér és tréfás patriárcha a tűz mellett mosolygott és ivott. Pattogtak a fatuskók, amelyeket már félig finom hamu fedett; megcsengettek a poharak a tálakon; a szenteskedő és tudákos nénikék a hót eseményein és botrányain sápióztak, a fiúk pedig kacagtak és visítóztak az atyai szivarok kékellő füstjében. Lelkem és fejem belefájdult a házias és hülye ünneplésnek e nagy zenebonájába. Lelkemben idegennek éreztem magamat, nagyon-nagyon távolinak mindenkitől. És mihelyt tettem, titokban kisurrantam az ajtón és óvatos léptekkel, meglapulva a nyirkos fal mellett, végigmentem azon a hosszú és sötét folyosón, amely a ház kijáratához vezetett. És itt éreztem, hogy magányos kis szívem viharosan ver, mintha isten tudja, miféle gonoszat akartam volna cselekedni, mintha árulást akartam volna elkövetni. Volt ezen a folyosón egy üveges ajtó, amely kis, fedett udvarba nyílt; ezt kissé megnyitottam és odaálltam hallgatni a vizet, amely fáradtan és szomorún hullott és meg-megkoppant a kövezeten és a pocsolyákban; szenvedélytelenül és lendületlenül hullott, de lassú és gyűlöletes konoksággal, mint valami, aminek nem szakad vége soha. És én hallgattam a sötétben, a hideg az arcomba csapott, szemem könnybe lábbadt és ha a nyíláson át egy-egy csepp hirtelen ráfröccsent a testemre, boldognak éreztem magamat, mintha ez a csepp azért hullott volna rám, hogy megtisztítson és máshová hívjon, ki a házából és a vasárnapokból. De egy hang visszahítt a világosságba, a gyötrelembe, a pirongatások közé. »Milyen neveletlen gyerek«

Igen, így van: én nem voltam gyerek. »Öreg« voltam és »keményfejű«, merengő és durcás. Azóta is életem leggazdagabb része bensőmben folyt le. Mivel el voltam vágva az érzelemtől és örömtől, magamba zárkóztam, befelé terjeszkedtem, sóvárgón ábrándoztam, magányosan rágódtam azon a világon, amelyet énemen keresztül felépítettem. Nem tetszettem a többieknek és a gyűlölet a magányosságba zárt. A magányosság még szomorúbbá és még kiállhatatlanabbá tett; a szomorúság elzárta a szívemet és felingerelte agyamat. Másneműségem elszakított azoktól is, akik legközelebb álltak hozzám., s ez az elszakadás mindinkább mássá alakított. És már ekkor, életem legelején megízleltem annak a véghetetlen és meghatározhatatlan búskomorságnak férfias édes-ségét, amely nem akar enyhülést és vigasztalást, hanem önmagában emésztődik, céltalanul, és lassan-lassan megteremti a belső és magányos életnek azt a beidegzettségét, amely egyszer s mindenkorra eltávolítja az embert az emberektől.

Nem: én nem ismertem soha a gyermekkort. Egyáltalán nem emlékszem rá. hogy gyermek lettem volna. Mindig csak vadnak és töprengőnek, zárkózottnak és hallgatagnak látom magamat, aki sohasem mosolyog, akiből soha őszinte jókedv szikrája nem pattan. Sápadtak és riadtnak látom magamat, amilyen első fényképemen vagyok.

Ez a fénykép középpütt, a szív alatt ketté van szakítva. Kicsike, maszatos és meghalaványodott: a kartonlap szegélyei feketék, mint a halottak arcképeinek keretei. Sápadt, élettelen gyermekarc tekint rajta balfelé s az ember érzi. hogy ott balfelől vele szemben senki sem néz rá. A szeme szomorú, kissé beesett — talán nem jól sikerült? — a szája szándékosan csukott, az ajkak összezárva, hogy eltakarják a fogait. Egyetlen

szépsége: a bársonyos, hosszú hajfürtök, amelyek matrózruhája gallérjára omlanak.

Anyám azt mondja, hogy ez én vagyok hétéves koromban. Meglehet. Ez a fénykép az egyetlen bizonyosság arra, hogy nekem is volt gyermekkorom. De ti talán azt hiszitek, hogy ez gyermek fényképe? Ez a kis, elmosódott kísértet, aki nem néz rám, aki nem akar nézni senkire?

Tüstént látni, hogy ezek a szemek nem arra valók, hogy az ég kéksége megfesse őket: maguktól szürkék, borúsak. Könnyű kitalálni, hogy arca, amely fehér és sápadt s mindig fehér és sápadt marad, csak a fáradtságtól vagy a szégyentől fog elpirulni. És ezek a mereven zárt, szándékosan zárt ajkak nem arra valók, hogy kacagásra, szóra, imádságra, kiáltásra nyíljanak. Olyan ember zárt ajkai ezek, aki szenvedni fog és nem ismeri a jajveszékelés gyötrelmes gyengeségét. Olyan ajkak ezek, amelyekre csók csak nagyon későn tapad.

E fakult, csonka arcképben megtalálom ama hajdani napoknak halott lelkét; »a keményfejűnek« finom arcát; »a makrancosnak« homlokráncolásait; »az Öregnek« nyugodt szomorúságát. És összeszorul a szívem, amikor újra végiggondolom azokat az elfakult napokat, azokat a végtelen éveket; azt a zárkózott életet, azt az oknélküli szomorúságot; azt a kiírthatatlan sóvárgást más egék és más pajtások után.

Nem, nem: ez nem gyermek arcképe. Újra mondom nektek: nekem nem volt gyermekkorom.

Száz könyv.

Ebből a fénytelen magányosságból a tudás láza mentett ki. Mióta sorról-sorra meghódítottam az ábécéskönyv titkait — (tömör, fekete, kővér kisbetűk; becsületes fametszetek; távoli és borzongós téli esték, a petróleumlámpa fényében, amelyet narancssárga és azúrkék virágocskákkal telefestett lámpaernyő árnyékolt, fiatal és magányos anyám oldalán, aki varrt, miközben fekete haja a sugarak alá hajolt) — azóta nem volt nagyobb gyönyörűségem, sem biztosabb vigasztalásom az olvasásnál. E koromnak legragyogóbb és legérzelmesebb emlékei nem az első kékbársony matrózsapkához fűződnek, sem valami halványzöld medence korlátja mellett szopogatott narancsokhoz, sem azokhoz a merev paripákhoz, amelyek céltalanul robognak fatalpukon, sem az első borzongáshoz, amelyet egy kisleány mellett éreztem, aki félig nyílt ajakkal lihegve zihált a futástól. De még ma is gyermekes vágyakozással emlékezem vissza az első vagy második iskolakönyvemre — sárgás kemónytáblába kötött, szegényes, alázatos és együgyű olvasókönyv, — amelyben egy bűnbánó és pufók mintagyerek térdel egy szál ingben kis vaságyán, s én azt hittem róla, hogy éppen azt a verses imádságot rebeget, amelyet a kép alatt betűzgettem. És még forróbb sóvárgással emlékszem egy afféle természetrajzi Ezeregyéjszakára, egy foszlott zöld gerincű hatalmas könyvre, amelyben nagy, széles, gyűrött, nedvességtől rozsdás, sűrűn megtépett és tintafoltos lapok voltak, amelyet azonban én azzal a bizonyossággal nyitottam fel, hogy benne mindig újra feltárul előttem egy már ismert

csoda. Óriási, kegyetlen, kerek szemű polipok meredtek ki a tengerből, hogy megragadják a Csendes-óceán hatalmas vitorlásait; sudár fiatalember hajadonfőtt térdelt egy hegy ormán s a homályos német égboltozatra rávetette kolosszális árnyékát; szűk és komor spanyol völgy, égbenyúló és meredek falai között kis lovas mendegélt, akit alig világított meg egyetlen sugár a magas menyboltozatról és aki egészen megriadt a mélységnek ettől a némaságától; valami elérzékenyült kínai istenség — egyetlen öltözete egy rongy a lágyékán, egyik kezében véső, másikban kalapács — éppen befejezte a világot a magasba szökkenő cseppkövek megmerevedett erdejének összevisszaságában; egy büszke, bundás felfedező széltől lobogtatott óriási fekete zászlót tűzött ki egy hegy fok kiugró csúcsain szemtől-szembe a fehér, magányos és dühöngő Sarki Tengerrel, . . . És miközben lapozgattam a megbarnult leveleket, egyszerre csak föltűntek előttem bárgyú arcukkal a polinéziai őslakók; könnyű tutajok gyanánt a tengeren úszó korallszigetek; baljóslatú sárga üstökösök a tintafekete égboltozat határtalan borzalmasságában és kolosszális hullók csontvázai ...

És az első könyvek között, amelyek szemem elé kerültek, emlékszem Garibaldi emlékiratainak egy hitvány tákolmányára, amelyet olvastam és újra elolvastam, anélkül, hogy értettem volna, s ösztönszerűen fellelkesültem a puskaporszagon, a szablyák villanásán, a száműzöttek és győzők vörös vágatásán. Nem volt semmiféle pontos fogalmam és nem tudtam semmit Olaszországról vagy a háborúról: mégis jól esett újra meg újra lerajzolni a Tábornok szakállas arcát az előzéklapról, s úgy éreztem, hogy még élnie kellene és itt kellene lennie közöttünk.

De életemnek egyik legistenibb pillanata az volt, amikor megengedték nekem, hogy korlátlanul használhassam házikönyvtárunkat. Apám könyvtára nem volt egyéb, mint egy parasztos háncskosár, benne körülbelül száz kötet könyv. Ez a kosár a ház végében egy rejtett kis szobában állt, amelynek ablaka a tetőkre nyílt — igazi Alhambrája képzeletemnek — és ebben minden volt: tűzifa, kiselejtezett rongyok, egérfogók, madárkalitkák, nemzetőrségi puská és molyrágta vörös garibaldista-ing, rajta a hatvanas emlékérem.

Ide zárkóztam be mindennap, mihelyt szabad voltam, s ámulattal és óvatosan egymásután szedegettem elő az elfelejtett könyveket. Széthullott, szétesett, zsiros, legyek és galambok piszkától szennyezett, tönkrenyúzott és gyűrött kötetek, amelyek mégis oly dúsan ontották a meglepetéseket, csodákat és ígéreteket! Olvasgattam bennük imitt-amott; kibetűztem őket; nem mindig értettem; belefáradtam; újra nekivágtam, szüntelenül valami türelmetlen elragadtatás ösztökélt, mióta csak elsőízben hozzájuk szegődtem, elragadtatás a költészet, a kaland és a történelem világa iránt, amelyet néha-néha egy szó vagy egy kép felvilantott egy-egy pillanatra szűz agyamban.

Nemcsak olvastam: ábrándoztam, elmélkedtem, újraalkottam, igyekeztem mindent megfejteni. Az én szememben ezek a könyvek mind szentek voltak és feltétlenül komolyan vettem mindazt, amit mondtak. Nem tettem különbséget történelem és legenda, tény és képzelet között: a nyomtatott betűk az én szememben az igazság csalhatatlan bizonyosságai voltak.

Az én számomra az iskola, az ucca, a ház valósága nem volt valóság, hanem csak a könyvek valósága volt az — úgy éreztem, hogy inkább ezekben élek. Egy-egy forró nyári délutánon lát-

tani Garibaldit, amint szélduzzasztotta köpenyében vágat a puszták gulyái között, golyózáporban; unalmas és esős délelőttökön együtt voltam Alfieri gróffal, aki szidta a lovakat és a verseket Európa valamennyi postaútján; este pedig Plutarchos jeles férfiaival remegtem a hazafias gyűléstől és a dicsőség szónoki szenvedélyétől; ez a Plutarchos apró betűkkel volt nyomtatva, sok-sok, zafirkék színbe kötött, kicsi kötetben.

Ezekben a könyvekben találtam az első ösztönzést az elmélyedésre. Volt ennek a csodálatos kosárnak a mélyén öt vagy hat óriási zöld kötet (valami racionalista ollózónak voltériánus zagyvalékai), amelyekben lecsepülték az Úristent és a szent teológiát és csúfot úztek a Biblia elbeszéléseiből és a katolikus papokból. Ennek a tákolmányoknak rengeteg összevisszaságában ott volt Carducci himnusza a Sátánhoz, s ez időtől fogva mindig jobban vonzódtam a lázadó Angyalhoz, mint a felséges öreghez, aki a mennyekben trónol. Később aztán felismertem, hogy milyen durva és ingatag ez a vallástalan apolcgetika, mégis, szerencsémre vagy szerencsétlenségemre, neki köszönhetem, hogy olyan ember vagyok, akinek számára *Isten sohasem élt*. Ateista apának a fia voltam; titokban kereszteltek meg; prédikációk és misék nélkül nőttem fel; sohasem éltem át azt, amit úgy hívnak, hogy »lelki válság«,» Jouffroy éjszakák vagy »Isten halálának felfedezései Az én számomra Isten sohasem halt meg, mert sohasem élt a lelkemben.

Egy másik könyv is nagy hatással volt értelmemre akkoriban — és ennél fogva egyszer s mindenkorra: Rotterdami Erasmus munkája: *Az Ostobaság Dicsérete*. Megvolt a házunkban egy olasz kiadása, Holbein merev metszeteivel, és ezt többször is elolvastam, kimondhatatlan élvezettel.

Talán Erasmusnak köszönhetem hajlamosságomat a nem mindennapi gondolatokhoz és azt a mélységes meggyőződésemet, hogy az emberek, ha nem hülyék, akkor gazemberek.

3.

Millió könyv.

Néhány esztendei dühös és rendszertelen olvasás után észrevettem, hogy az a néhány könyv, amely otthon volt, továbbá azok, amelyeket rokonaink és ismerőseink silány könyvtáraiban meg tudtam szerezni, vagy az a pár használt könyv, amelyet tízóráimból megtakarított filléreimen, vagy anyámtól csent garasaimon vásároltam, nem elegendő. Hallottam egy fiútól, aki valamivel idősebb volt nálam, hogy vannak a városban nagyszerű és dús könyvtárak, amelyek mindenki számára nyitva vannak, ahová bizonyos órákban el lehet menni, ahonnan kölcsön lehet kérni bármilyen könyvet, amit csak akar az ember, s ami fő, nem kell fizetni semmit. Elhatároztam, hogy azonnal elmegyek. Csakhogy volt egy nehézség: legalább tizenhat évesnek kellett lenni, hogy ezekbe a paradicsomokba beléphessen az ember. Én csak tizenkét vagy tizenhárom éves voltam, azonban koromhoz képest igen magasnövésű. Egy júliusi reggelen próbát tettem. Reszketve felmentem egy lépcsőn, amely szélesnek és ünnepélyesnek tűnt. Két vagy hárompernyi habozás és szivdobogás után besettenkedtem abba a szobába, ahol a könyveket kérik, úgy ahogy megírtam a cédulámat és átnyújtottam, zavarodott és gyanakvó arccal, mint aki csapdába került. A hivatalnok — még most is emlékszem rá: átkozott

legyen!, potrohos kis emberke volt, két apró szeme, mint a döglött hal szemei, a szája két szögletében egy-egy kaján ránc — szánakozó arccal mért végig és utálatos vontatott hangján ezt kérdezte tőlem:

— Bocsánat, hány éves maga?

Inkább dühömben, mint szégyenemben, elpi-rultam, három évvel öregítettem magamat és ezt feleltem:

— Tizenöt.

— Nem elég. Sajnálom. Olvassa el a szabályzatot. Jöjjön vissza egy év múlva.

Megalázottan, dühösen, leverten távoztam és csak úgy lángolt bennem a gyermeki gyűlölet e szörnyű ember iránt, aki megakadályozott engem, a tudás kiéhezett koldusát, millió könyv szabad használatában és ekként valami megállapított szám nevében, a világosságnak és gyönyörűségnek egy egész esztendejét rabolta el tőlem gyalázatosan. Mikor lefelé ballagtam, bepillantottam egy hosszú és hatalmas terembe, amelyben tiszteletet gerjesztő, magastámlás, zöld posztóval behúzott székek álltak és köröskörül mindenütt könyvek, könyvek és könyvek, hatalmas és tömör öreg könyvek, pergamen- és bőrgerinccel, arany feliratokkal és díszekkel: csoda! És e könyvek mindegyike azt zárta magába, amit én kerestem, azt az edelt kínálgatta, amely nekem készült: császárok történetét és csaták hőskölteményeit, fél-isteni férfiak életrajzát, halott népek szent könyveit, minden dolgok tudományát és minden költők verseit és minden filozófusok rendszereit. És az az ezernyi aranybetűs ígélet mind nekem szól: a kötetek, amelyek ott váraoztak a porban, az állványok sűrű hálója mögött, egyetlen parancszavamra mind megindultak volna felém, s én bön-

gészhettem és lapozhattam és falhattam volna őket kényem-kedvem szerint!

Nem vártam egy esztendő sem, hogy megtegyem a második kísérletet. Ez is balul ütött ki. Meg kellett érnem még egy nyarat, hogy sikerüljön. Alig múltam tizenhárom éves — lehettem talán tizenhárom és fél.

Egy másik fiúval, aki valamivel idősebb volt nálam és aki már jó darab ideje akadálytalanul bejárt, végre bejutottam. Hogy ne keltsek feltűnést és ne nézzenek gyerekek, időtöltésül komoly könyvet, tudományos könyvet kértem, — Canestrini könyvét Darwinról.

Ezúttal a fakeretes, üvegezett fal mögött más hivatalnok ült — hórihorgas, száraz ember, mint valami kopasz keselyű, aki félszegen mozgott és egy pillanatig sem állt nyugodtan. Átvette a kérőlapomat, rám se nézett, kékceruzával valami jelt tett rá és átadta egy fiúnak, aki szótlánul állt mellette.

Félórát vártam, belül rágott a rettegés, hogy a könyv nincs bent, vagy nem akarják idehozni nekem. Mikor végre megérkezett, a hónom alá szorítottam és szemérmes-szégyenkezőn lábujjhegyen bementem a nagy olvasóterembe. Soha még a tisztelet érzése nem vett így erőt rajtam, — még a templomban sem kisfiú koromban. Mintegy megrettentem vakmerőségemtől és attól, hogy idebent vagyok, annyi idő múltán, a századok bölcsességének ebben a gigászi ereklyetartójában és leültem az első szabad székre, amely a szemembe tűnt. Úgy éreztem, mintha egyszerre emberebb és nagyobb lettem volna s akkora volt a rémületem és a gyönyörűségem és a döbbenetem, hogy álló óra hosszát egy szót sem sikerült megértenem az előttem fekvő könyvből.

A terem egészében szentnek és felségesnek

tűnt, mint egy nemzetnek a gyülekező helye. Azok a piszkos és színűkhagyott nagy székek, amelyeknek fakult zöld posztóhuzata sárgába bányadt vagy zsíros piszok alatt sötétedett, az én szememben hatalmasaknak és pompásaknak tűntek, mint holmi trónusok s a mélységes csend súlyosabban és ünnepélyesebben nehezedett a lelkemre, mint egy székesegyház némasága.

E naptól fogva mindennap visszajöttem ide, minden percben, amit csak a rettentően unalmas iskola nem kötött le. Lassan-lassan megszoktam ezt a csendet, ezt az óriási termet, amely felmagasodott elhanyagolt ifjúságom és borzas fejem felett, az ódon és új köteteknek, a lexikonoknak, a folyóiratoknak, a műveknek, az atlaszoknak, a kódexeknek és kéziratoknak ezt a határtalan gazdagságát. Hamarosan majdnem úgy éreztem magam, mint otthon, megjegyeztem az altisztek arcát, felfedeztem a jelzések titkait, behatoltam a katalógusokba, megismertem azoknak a hűséges és rajongó embereknek az arcát, akik, úgy mint én, mindennap eljöttek ide, pontosan és türelmetlenül, mint valami gyönyörtanyára.

És szilajon belevetettem magam minden olvasmányba, amit csak ébredező érdeklődéseim vagy a könyvcímek sugalmaztak és tapasztalatlanul, vezető nélkül, mindenféle terv nélkül, de a szenvedély minden lángolásával ráadtam fejemet a mindentudók kemény és nagyszerű életére.

A mindenből a semmibe.

Mit akartam tanulni? Mit akartam csinálni! Nem tudtam. Sem terv, sem vezető: semmiféle határozott gondolat. Innen vagy túl, kelet vagy nyugat, mélység vagy magasság. Csak tudni, tudni, tudni *mindent*. (íme balsorsom szava: *mindent!*) Azóta tartozom azok közé, akiknek a kevés vagy a közepes nem számít. Mindent vagy semmit! És én mindig a mindent akartam — hogy semmi se kerülje el figyelmemet és ne sikkadjon el! Befejezettség és teljesség — semmi többet nem kívánok, aztán jöhet a vég, a mozdulatlanság, *a halál!*

Tehát tudni akartam mindent és mivel nem tudtam, hogy hol kezdjem el, kézikönyvek, szótárak, enciklopédiák segítségével rágtam át magam a megismerésen. Az enciklopédia volt a legnagyobb álomom, legdrágább ideálom — a legnagyobb és legtökéletesebb könyv. Abban, legalább is az ígéretekben és látszatokból ítélve, minden megvolt. Minden embernek, városnak, állatnak, növénynek, folyónak vagy hegynek a neve fel volt sorolva benne, be volt illesztve a maga helyére, meg volt magyarázva, le volt rajzolva.

Az enciklopédia minden kérdésre azonnal megfelelt, nem kellett fáradnom a kereséssel. Szónokias képzeletemben a többi könyvek mind folyók voltak, amelyek ebbe a határtalan tengerbe ömlöttek, szőlőfürtök, amelyek csak arravalók, hogy levükkel megtöltsék ezeket az öblös boroshordókat; megszámlálhatatlan búzaszemek, amelyek megőrölve és tésztává dagasztottan kenyeret adnak minden szájnak és mindenféle éhséget lecsillapítanak.

Mint ahogy a misztikus elmélyed az egyetlen

Istenben és igyekszik minden érzéki kicsiségről elfeledkezni, úgy merültem és veszem bele én a bölcsességnek ebbe a tengerébe, amely kielégített s egyúttal új étvágyat és új szomjúságot támasztott bennem.

Megtörtént, hogy miközben enciklopédiákat forgattam és használtam, kedvem kerekedett, hogy én is készítsek egyet. Tizenötéves létemre, hallatlanul buja értelmekkel, a vállalkozást könnyűnek láttam.

Csak hogy nem olyan enciklopédiát akartam csinálni, mint a többiek. Minthogy nem egyet forgattam és más könyveket is olvastam már, rájöttem, hogy teljes és tökéletes enciklopédia még nincs. Gyakran az egyikben megvolt az, ami a másiktól hiányzott, és bizonyos kérdésekről az egyikben túlságosan kevés volt, a másokban pedig nagyon is sok. Miközben ritkábban előforduló neveket és aprólékos adatokat keresgéltem, többször is megtörtént velem, hogy legnagyobb dühömré és megdöbbenésemre valamennyi enciklopédiát némának és tudatlannak találtam.

Feltettem tehát magamban, hogy olyan enciklopédiát szerkesztek, amely nem csupán minden ország és minden nyelv minden enciklopédiájának az anyagát tartalmazza, hanem felülmúlja és túlszárnyalja őket; amelyben minden együtt lesz, ami amazokban szétszórطان és szétforgácsoltán megvan, sőt több ennél; és amely nem csupán lemásolása és átgyúrása a régi enciklopédiáknak, hanem új munka, amely valamennyi tudomány, történelem és irodalom szótárainak, újkeletű és szakszerű kézikönyveinek és műveinek alapján készül.

Miután elhatároztam a dolgot, nem nyugodtam ölhetett kezekkel: az életemnek volt már

iránya; a hosszú könyvtári óráknak immár komoly és meghatározott céljuk támadt. Tüzes kitartással fogtam a munkához. E naptól fogva — július volt, szünidő — minden szó, amely *A* betűvel kezdődött, úgy vonzott, mint egy-egy baráti arc. Minden vaskos enciklopédiát, kötetes szótárakat, elnyűtt és elrongyolt repertóriumokat, szakszótárakat előszedtek az állványok polcairól az én számomra, az én számomra, aki másoltam és összefoglaltam és fordítottam és lapoztam, nagyobb kitartással és szenvedéllyel mint valaha. Ó mennyi munkát adott nekem az a sok *Aa-val* kezdődő német patakocska — és hány meg hány könyvcímet kellett jegyzékbe szednem, hogy beszámoljak egy tudós hollandus dinasztiaíróról, a *van der Aa* családról — és milyen hosszú és unalmas volt az *A*-val kezdődő latin rövidítések jegyzéke! Azokban a napokban gyengéd vonzalom támadt bennem Abila, távoli tengerparti város iránt; és elsőízben voltak a kezemben jogi könyvek, hogy hozzáértő módon írassak az Abigeatusról. Átlapoztam az Ószövetséget, hogy megkeressem benne a jóságos Abigailt és Amos prófétát; felkutattam Dante magyarázóiban a gyűjtogató Bocca degli Abati életét és viselt dolgait; megismerkedtem az Abies valamennyi fajával; végigtanultam Abbiategrosso történetét és Abesszínia földrajzát.

Eleinte össze-vissza füzetlapokra, kitépett és mindenféle papirosdarabokra másoltam — aztán mindent letisztáztam, rendben, szépen összefűzött és kisimított papirosra. Nappal, a könyvtárban, csúnya, idétlen, sietős írás, foltok, pacák és rövidítések — este a gyertya imbolygó lángjánál a tölem kitelhető leggyönyörűbb angol és kerek szépírás, fekete és piros tintával; és balkezem alatt itatóspapír... Micsoda szórakozás! Azért, hogy

görnyedten, gyér világítás mellett írhattam az enciklopédiámat, otthagytam volna minden játékot és minden színházat — sőt, fogadni mernék, még az állatseregletet is, amely pedig vásárok idején mindennél jobban vonzotta szívemet.

És ez a vállalkozás, amely pedig engem, szegény, tudatlan gyereket felmagasztosított önmagam előtt, sőt még a könyvtári altisztek szemében is, akik gúnyból és tiszteletből fakadó szájalommal néztek, mégis felbosszantott, vagy helyesebben szólván megrémített: vájjon olyan tökéletes lesz-e, amilyenek szántam. Már néhány hónapja dolgoztam délelőtt is, délután is, a napfényben izzó, hatalmas ablakok alatt és este valamelyik másik könyvtár ívlámpája alatt, vagy szobámban gyertyafénynél, de hiába írtam és írtam, mégse sikerült továbbjutnom az *Ad-áal* kezdődő szavaknál. Egy hosszú-hosszú cikk Achilles haragjáról meggyötört. Érintettem a homéroszi kérdést; fennjártam a klasszika filológia csúcsain; néhány görög szó (amelyeket nem értettem) megalázott.

Értelmem segítségére sietett kimerültségemnek. Akkoriban kezdtem beleszagolni a filozófiába, Isten tudja miféle alattomos könyvekbe! és elkezdtem elmélkedne, jól-rosszul, de nem is olyan felületesen, mint ahogy koromhoz illett volna. Így aztán rájöttem, hogy az igazi bölcsesség nem is állhat imitt-amott eldugott adatok ábécé-rendű összehordásában, hulladékok és másolatok gépiesen elrendezett felhalmozásában, mert mindebben nincs meg sem az élet, sem a lélek, sem a gondolat lüktetése.

Abbahagytam az enciklopédiát, de nem akartam beleszni a szaktudományba: értelmi donjuanságom mindig visszahúzott, valahányszor már-már egyetlen szerelem karjaiba dobtam magamat. A határtalan a nagyszerű, a dolgok egye-

temessége, az idők teljessége, a századok és a kötetek körmenete, — ez vonzott engem!

Úgy tűnt nekem, hogy talán a történelem illik legjobban hozzám.

Mivel pedig a történelmet nagynak, teljesnek, minden dolgok és minden tevékenységek történelmének képzeltem el, beletartozott minden — kivéve a tudományt, amelyet majd önállóan, külön tanulmányozhatok. Ez már természetesen nem egy korszaknak vagy egy népnek rövid és részletes történelme, hanem minden idők és minden fajok egyetemes történelme. Ekként álmodtam úgyszólván kettéhasadt, de az, ami megmaradt belőle, olyan nagyarányú volt, hogy gondolkodóba ejthetett egy tizenöt- vagy tizenhatéves író.

És íme megint kutatok, tanulmányozok, másolok, férczelek.

Már ismertem és csodáltam Cantu egyetemes történelmét, amely nem egy tudományos megtorpanásomban segítségemre volt, azonban az volt a szándékom, hogy ennél jóval hatalmasabbat, teljesebbet és biztosabbat írok. Aztán meg Cantu katolikus és maradi volt. Az én művem racionalista és forradalmár történelem lett *volna*, mivel abban az időben, ép úgy mint az apám, ateista és republikánus voltam.

Akkor még élt, bár tisztultabban és szellemiben, az a középkori rögeszme, hogy a történelem minden dolgok tükre. Sok, igen sok, végtelen sok tény, amelyeket azonban egybefűz valamilyen növekvő, duzzadó és kibontakozó élet, amelyeket az a gondolat rendez és tömörít, amely a minden ízében vak életöszöntől felemelkedik a gondolatnak a gondolatért való hősiességéig.

Kezdet gyanánt belemer ültem az egyiptomi kronológiába és összeeskábáltam Egyiptom történelmének kivonatát, egészen az alexandriai korig. Éppen át akartam térni a kínaiakra, amikor az a gondolatom támadt, hogy a történelemnek hiányzik az eleje. Ahhoz, hogy olyan történelmet írjak, amely csakugyan egyetemes, okvetlenül a világ teremtésével kellett kezdenem, nem pedig az első írott emlékekkel. Az a kevés, amit az asztronómiából és a geológiából tudtam, csodálatos régi koroknak, világok Örökös pusztulásának és születésének fogalmát világosította meg bennem. Nem gondolhattam arra, mint Cantu, hogy újra eldaráljam, csak úgy változatlanul, a zsidók hét napját és a legyen világosság-ot és a földi paradicsomot. El kellett beszélnem a világegyetem keletkezését, de már nem Mózes szerint, hanem a *tudomány* megvilágításában. A tudomány akkoriban az én szememben Camille Flammarionban és Charles Darwinban testesült meg. Az előbbi eljuttatott Laplacehoz, az utóbbi pedig Lyellhez. És íme hirtelenében asztronómussá és geológussá és antropológussá váltam, hogy modern használatra újra megírjam a föld alakulását. Nem egy este szegeztem már akkor is rövidlátó szegény szemeimet az égbolt mélységére, hogy felfedezzem egyikét a csillagok és bolygók ama határtalan ködös őanyagainak, amelyekről számok és ábrák kíséretében beszéltek az új kozmológusok.

Mikor azonban némi lírai felületességgel újra megírtam a naprendszer lángoló hőskölteményét és a föld körgének lassú fejlődését, úgy gondoltam, hogy még nem végeztem el mindent. Elmondtam, hogy a világ hogyan alakult ki — de nem mondtam el azt, hogy mi mindent képzeltek az emberek a dolgok eredetéről.

Csakhogy az én történelmemben mindennek benne kellett lennie: és ekkor a tudományokról áttértem a kozmogóniákra. Ennek a történetírói lelkiismeretességnek (amely már nem csupán a tények, hanem a tények felől táplált hiedelmek történelme is) nagy hatása volt tanulmányaimra.

Érdeklődésem két ágra szakadt: egyrészt belezuhantam az összehasonlító irodalomtörténetbe, másrészt a vallástörténelembe. Főképpen a vallástörténelembe. Nem volt olyan teogónia, vagy kozmikus mítosz, amelyet nem hajszoltam volna fel és nem foglaltam volna össze, vagy nem másoltam volna le, hogy belegyömöszöljem történelmem első fejezetébe.

Azonban egyik vallásnál sem torpantam meg úgy, mint a zsidók vallásánál. Volt otthon egy olyan fekete bibliám, amilyeneket harminc évvel ezelőtt az angol protestánsok fél-lírájával hoztak forgalomba Olaszországban (és amelyek senkinek sem kellettek): ebben újra elolvastam az egész Genezist. De ez nem volt elég. Kikerestem a könyvtárban a leghíresebb kommentárokat, a teremtés hat napjára vonatkozó legtekintélyesebb tudós moslékokat és a katolikus és eretnek konkordistákat egymás hegyén-hátán. Olvastam és lapozgattam a tizenhetedik század szellemes gúnyiratait és a modern kor ízléséhez simított apológiákat, amelyek arra valók, hogy kielégítsék a nem egészen hülye szeminaristákat; világos és pezsgő gyanánt habzó francia tanulmányokat és németesen elkészített tömör filozófiai és exegetikai cipókat és szótári cikkeket és poliglott bibliák hosszadalmas és mindenféle nyelvű magyarázatait, anélkül, hogy meg tudtam volna különböztetni a biztosat a szofizmától és a kétségtelent a feltételezettől. Újra feltúrtam azokat a zöld köteteket is, amelyeket a könyveskosár-

ban találtam és lassan-lassan elmosódott bennem kutatásaim első indítóokának emléke és belegabalyodtam a bibliai kérdések bozótjába.

Például egészen megmámorosodtam az egyeztető kísérletektől: volt türelmem elolvasni valami Pianciani nevű ember vaskos könyvét, valamint Stoppani kolosszális Hexaameronját és darwinista vagy majdnem darwinista jezsuiták minden egyéb biológiai és skolasztikus gyakorlatait. És ekkor egy ötlet villant bennem: a biblia minden ismeretes kommentárját papok, püspökök, teológusok, hívők írták — szóval vakbuzgó emberek, még ha luteránusok, vagy kvekerek, vagy valdensiek, vagy szociniánusok voltak is. Ellenben hiányzik, — azaz: én azt hittem, hogy hiányzik — a bibliának olyan kommentárja, amelyet racionalista írt, pozitív ember, elfogulatlan, hitetlen, valami szabad szellem, aki versről-versre sorra veszi az Ó- és Újszövetség valamennyi könyvét és mindenkinek szeme elé tárja szépítgetés nélkül a hibákat, az ellentmondásokat, a hazugságokat, a nevetségességeket, a vadság, a gázság és a butaság bizonyítékait, amelyekről csak úgy hemzsegnek azok a lapok, amelyeket állítólag Isten sugallt. Az ilyen kommentár, gondoltam magamban, sokkal érzékenyebben sebezne a hitet, mint azok az ateista szitkozódások és unalmasabbnál unalmasabb viták, amelyek java részét teszik a modern antiteológiának.

»Ilyen kommentár még nincs: majd én megírom!«

Immár nem félemlítettek meg a nagyszabású vállalkozások, hiszen ez a kommentár a tökéletes enciklopédiához képest csip-csup munkácska volt, amelyet, úgy gondoltam, pár év alatt kényelmesen befejezhetek.

Komolyan nekiláttam: fogtam egy héber

nyelvtant és már néhány nap múlva írogattam a kövér és tekervényes szemita betűket, és képes voltam lemásolni a Pentateuch verseit az eredetiből. Olyan anyagot gyűjtöttem, amely nagyszerűnek tűnt előttem és minden dél előtt és minden délután újabb dolgokat halmoztam össze, míg végre egy napon úgy gondoltam, hogy elég. Úgy éreztem, hogy torkig vagyok és szinte megundorodtam ennyi zűrzavaros tudományosságtól: éreztem, hogy ha nem sikerül mindezt valamilyen formába rögzítenem, az egészet mindenestül a faképnél hagyom — és pedig egyszerűen s mindenkorra.

Ekkor lemásoltam a Genézis első versét (héberül) és megkezdtem a kommentár fogalmazását: »Kezdetben teremté Isten a mennyet és a földet.« Mindjárt roppant nehézségek közepébe csöppentem. Ebben a versben van két szó, amelyek már sok fejtörést okoztak az exegetáknak és amelyeket a keresztények a maguk módján fordítottak le, mint ahogy a zsinatok és az egyházatyák által megállapított teológiához illett. Mi van a szövegben: *Isten vagy Istenek? Teremté vagy alakítá?*

Vagyis: az első zsidók monoteisták voltak-e vagy politeisták? Hittek-e a semmiből való teremtésben, vagy úgy képzelték Istent, mint valami képfaragó demiurgoszt, aki formát adott a nem általa teremtett és tőle független anyagnak? Látnivaló: határtalan történelmi, nyelvészeti és egyúttal filozófiai problémák. De nem riadtam vissza és írni kezdtem.

Írtam, írtam és írtam és nem sikerült kievickélnem a betűkből: feltornyosultak az érvek, a védőiratok, az elleniratok; egymást érték az idézetek három, négy nyelven; feltáruultak és kitértek a filozófiai közbeszúrárok és a teológiai

kitérések. Ösztövért héber tudásom csütörtököt mondott ebben a szörnyű forгатagban és rá kellett bíznom magamat másokra, pedig az én szememben egyedül azok érdemeltek hitelt, akik cáfolták a papokat és igazat adtak az Észnek.

Tehát ezt a fordítást fogadtam el hitelesnek: »az Istenek alakították«, azonban a nehézség abban volt, hogy hogyan győzzek meg erről másokat és még hozzá hogyan győzzem meg őket úgy, hogy senki se tehessen ellenvetést és ne gondolhassa, hogy talán az ellenkezője az igaz.

És írtam és írtam és írtam és nem sikerült végére járnom ennek az átkozott versnek, amely holtom napjáig sem fog kifakulni emlékezetemből. És minél többet írtam, annál jobban összegabalyodtam; fogalmak, kíméletlen viták, etimológiai értekezések és dialektikai indukciók gomolyogtak és kavarogtak egymás hegyén-hátán, valami tudományos boszorkány táncban, amelynek immár nem sikerült megtalálnom a ritmusát és a vezérmotívumát. Végül, ahogyan és amikor a Szellem akarta, végét vettem: az eredmény több mint kétszáz sűrűn teleírt lap volt Hozzáfogtam a második vershez: »A föld pedig vala ékesség nélkül való és puszta; és setétség vala a mélységnek színén; és az Úrnak Lelke táplálja vala a vizeket«. Itt kevesebb volt a teológiai csűrés-csavarás és hamisítás, de a nehézségek majdnem éppen olyan nagyok voltak: meg kellett magyaráznom a sötétséget és a mélységet és különbséget kellett tennem az Isten Lelkének fogalma és az Isten fogalma között (ami őscsírája az alexandriai háromságnak), a vizek emlegetése pedig Görögország felé vitt, Görögország első bölcselkedési felé: Hesiodoshoz, teogóniájához, amely szerint a világ az Óceánból keletkezett, és Thaleshez, a miletosi bölcshez, aki a nedvességben látta

minden dolgok eredetét. Nyakig úsztam a tudományosságban; megkockáztattam görög idézeteket is (micsoda meghatottság volt, mikor lemásoltam egyenkint, tétova kézzel, Platón isteni be-tűit!) és úgy keringtem a magyarázatoknak, glosszáknak, fejtegetéseknek és értekezéseknek ebben a bozótjában, mint Ádám az Éden állat- és növénykertjében.

Az írás szédületes iramában eljutottam a harmadik vershez: »Akkor monda az Isten: legyen világosság. És lön világosság«. Ezek a szavak megdöbbeneték még Longinus rétorát is, aki pedig pogány volt, azonban bennem, Bayle, Voltaire és a *Félig Komoly Filozófiai Beszélgetések* szerzőjének újdonsült tanítványában, nem ébresztettek tiszteletet. Sőt nevettem: micsoda gúnyolódás az Isten rovására, hogy előbb teremtette a világosságot, mint a napot!

A negyedik vershez már nem jutottam el, — már belefáradtam és meguntam. Ha három versre ennyi rengeteg lap kellett, ennyi rengeteg jegyzet, ennyi rengeteg tudományosság, mennyi kellett volna ahhoz, hogy megcsináljam az egész bibliát és kellőképpen magyarázzam ezer meg ezer versét?

Okosabb volt visszatérni a régi módszerekhez: összefoglalni és támadni. Felépítettem egy, a hit ellen írandó nagyszabású mű tervezetét; megírtam belőle néhány töredéket: emlékszem, toszkán tájszólásokkal teletűzdelt nyelven írtam, nagyjából csúfolkodó hangon; hasonlított kissé Guerrazzi *Asino*-ihoz, amelyet abban az időben kimondhatatlan élvezettel olvastam.

Azonban a racionalizmusnak ez az összefoglalása sem haladt előre; és főképpen összekuszáltak egyéb kutatások, amelyekbe ugyanebben az időben kezdtem és amelyek ép úgy, mint a bib-

liára vonatkozó kutatásaim, az egyetemes történelemnek abban a hírhedt első fejezetében gyökereztek, amelyet sohasem írtam meg. A szent könyvek és a népies mítoszok kozmográfiáitól kedvet kaptam arra, hogy rátérjek a művelt korokban támadt költői formáikra, s mivel soha fele úton nem álltam meg, szótárak és történelmek alapján feltúrtam a világ minden irodalmát, hogy összeszedjem és összekeressem mindazokat a költeményeket, amelyeknek tárgya a világ teremtése. Sok ilyet találtam; elolvastam, lemásoltam őket; arra gondoltam, — mint rendesen — hogy könyvet írok róluk, s ahogy egyre jobban belelovaltam magamat, amint már történni szokott, belebolondultam bizonyos költőkbe, elolvastam egyéb munkáikat, rátértem a hozzájuk hasonlókra, szemem elé került majdnem minden irodalomtörténet, míg végezetül is rajongás ébredt bennem a keleti és nyugati irodalmak iránt, mint ahogy kevéssel előbb rajongója voltam az egyetemes történelemnek vagy a bibliakritikának.

Megírni az egész világnak és minden emberi eseménynek történetét — gondoltam magamban — túlságosan nagy feladat, főképpen a magamfajta kezdőnek, de az irodalom egyetemes történelmét meg tudnám írni — nem úgy, mint ahogy eddig megírták; nem nemzetek szerint, nem századok szerint, hanem *tárgyak* szerint.

Összehasonlító virágirodalomtörténetet akartam, amely nem csupán bibliográfiai, hanem anyagok és tárgyak szerint van elrendezve. Következett tehát témák és tárgymutatók és címek nagyarányú hajszolása; végtelen jegyzetetések legendákról és költői motívumokról; bibliográfiai cédulákkal telezsúfolt dobozok. Nagyon szűk körre szorítkoztam, de az egyetemességet hajszólo szen-

vedélyem meglehetősen kielégült. Mindazonáltal néhány havi szorongó és rendszertelen kutatás után kénytelen voltam belátni, hogy ez a vállalkozás is sokkal nehezebb, hogyszem a kívánt célhoz érjen. Hogy helyesen járjak el, Isten tudja mennyi nyelvet kellett volna megtanulnom és néhány évtizedig szakadatlanul olvasnom kellett volna. Egy afféle irodalomtörténetet, amelyenről én álmodoztam, nem lehetett megírni címek alapján: ismernem kellett mindent, ami fontos, lapról-lapra és újra meg újra el kellett volna olvasnom a vonatkozó részeket, hogy felderíthessem a forrásokat és megállapíthassam a hasonlatosságokat. Beláttam, hogy megint kénytelen vagyok lemondani (ez már az ötödik vagy hatodik bukás!) és úgy döntöttem, hogy csupán az olaszhoz közelebb álló irodalmakat, az újlatin irodalmakat fogom tanulmányozni. Azonban alapjában véve azzal a gondolattal fogom őket tanulmányozni, hogy megírjam összehasonlító történetüket és azzal a szándékkal, hogy a jövőben ezeknek a tanára leszek. És íme megátalkodott romanistává vedtettem: filológiai folyóiratokat olvastam, kéziratokat fejtettem meg, szaktanfolyamokat hallgattam és lázasan forgattam a kézikönyveket és a bibliográfiákat. Ez időben meglehetősen rendszerességgel tanulmányoztam a legrégebb francia és olasz irodalmat, azonban legjobban vonzott a legismeretlenebb, a legkevésbé értékelt: a spanyol irodalom. Már valamivel előbb tanulni kezdtem a szép kasztíliai tájszólást egy háromgarasos nyelvtanból és lefordítottam Calderon *El Mágico Prodigioso*-jának néhány jelenetét, most azonban Amador de los Rios és Ticknor könyveit választottam vezetőimül, kihalásztam a legősibb szövegeket, Avila *fuero*-jától a legkésőbbi *romances*-ig, törtem a fejemet a *Mysterio de los Reyes Ma-*

gos-on, beleszerettem a *Poéma del Cid*-be, specialista lettem *Gonzalo de Berceo* barátjának és behatoltam Hita főpapjának csípős ötletességébe. De nem álltam meg itt: átnéztem és részben elolvastam a Biblioteca Rivadeneyra valamennyi testes kötetét; katalán, kasztíliai és portugál kéziratokat fedeztem fel; úgyszólván kifogástalanul megtanultam a régi spanyol nyelvet; kritikai kiadásokon járt az eszem; mivel a könyveket nem tudtam megvenni, egész munkákat lemásoltam és végül — örök és mindig újra megghiúsult következmény — elhatároztam, hogy ott hagyom a román irodalom összehasonlító történetét, hogy megírjam a spanyol irodalom történetének tökéletes kézikönyvét.

Ennek is megírtam első fejezeteit: visszanyúltam az iberekig, a rómaiakig, nyomom követtem a gótok sorsát, az arabok betörését, az új népnyelv keletkezését és szerencsésen eljutottam az első irott emlékekig. Azonban elbeszélésem megszakadt a *Poéma del Cid* kritikájának kellős közepén. Más gondolatok és más tanulmányok merültek fel, amelyeknek semmi közük sem volt a tudóskodáshoz. A spanyol irodalom volt utolsó szerkesztői és tudósi kalandom. Siralmas kaland — utolsó mozzanata egy süllyedésnek, amelyről még akkor nem vettem észre, hogy milyen rohamos.

Az egyetemesből a részletkutatásba: a bölcsesség teljességéből az egyetemes történelemből — az egyetemes történelemből a vallási kritikába — ebből az összehasonlító világirodalomtörténetbe — azután az összehasonlító román irodalomtörténetbe és végül egyetlenegy irodalomba és legeslegvégül egyetlen irodalomnak egyetlenegy korszakába. Részleges bukások, selejtezések, szűkítések és magamba

mélyedések következtében én, aki mindent akartam, aki tudni akartam és tanítani akartam mindent, odáig züllöttem, hogy gyönyörűséget találtam rendszertelen olvasásokban és filológiai és bibliográfiai szörszálhasogatásokban, egyetlen barátka csücskén — pedig azelőtt az egész mezőt is túlságosan szűk területnek láttam munkára sóvárgásomhoz képest! És ilyen volt később is az egész életem — örökös lendület az egész felé, az egyetemes felé, hogy aztán visszahulljak a semmibe, vagy egyetlen kertecskének a sövénye mögé: határtalan nagyratörések és hebehurgya lemondások sorozata. Gyerekes kísérleteimnek e rövidre fogott története életem titkának egyik lehetséges magyarázata.

5.

A Diadalív.

Én a nagyság nyavalyájával születtem. Legelső emlékem ez: lehettem vagy nyolc-kilencéves; majdnem mindig félrevonultam és gyakran olvastam egy elnagyolt ábrákkal és lila tintafoltokkal teli vaskos iskolakönyvet. Egyszer felfedeztem benne Petrarca kapitóliumi megkoronázásának történetét és újra meg újra elolvastam. »Én is, én is...« mondtam magamban, anélkül, hogy pontosan tudtam volna, miért tették a koszorút a kövérkés költő fejére. S mintha csak a siránkozó szonettköltőnek elrajzolt kerek arca, amely mint valami töltelék, egészen be volt bugyolálva a hegyes levelek aranyos csuklyájába, a könyvből bátorítón rám mosolygott volna.

Mindent elkövettem, hogy apám elvigyen a Viale de'Colli-ra. Mikor odaértünk, letéptem egy

sövény alacsony bokrairól néhány örökzöld lombot. Nem voltam biztos benne, vajjon ez-e ama híres babér, de nem törődtem vele. Otthon aztán bezárkóztam abba a kis szobába, amely a ház végében volt és amelyben a már emlegetett könyveskosár állt. Itt a letépett lombokból afféle koszorút rögtönöztem és a fejemre tettem, a vállamra valami irdatlan vörös rongyot kanyarítottam és kezdtem körben járni a falak mentén, miközben hosszú gyászdalt énekeltem, amelyet hősiességnek és harsogónak képzeltem, s ünnepélyesen veregettem valami faláda tetejét egy kés nyelvvel. Úgy képzeltem, hogy nagy pompában felvonulok a Kapitóliumra és hogy ez a zsvivaj az elengedhetetlen kíséret, talán a tapsoló tömeg tombolása. Így ültem meg egy szürke téli reggelen furcsa eljegyzésemet a dicsőséggel.

Azonban az igazi ígéret, amelyet magamnak tettem, csak később következett: tizenöt- vagy tizenhatéves koromban. Fülledt augusztusi vasárnap volt, délután négy óra és én búskomoran és társtalanul sétálgattam, mint rendesen, városunk egyik leghosszabb és legszélesebb uccáján. Újságot tartottam a kezemben, amelyet Isten tudja miféle megalázkodások árán szereztem és lehajtott fejjel, fáradtan és unottan mendegéltem, felbőszültén a hőség és az emberek ellen.

Ez volt az az idő, amelyben az emberek félig bárgyún felkelnek délutáni pihenőjükből és kísértálnak egy kis szellő és friss esti levegő neveltségű reménységében. Kisértáltak mind: a felszalagozott dadák vöröscarcú s csipkéikben siránkozó kisbabákkal; az izzadó férjek feleségükkel karonfogvást; a fiúk nővéreikkel, kéz a kézben; a kamaszok kettesével vagy hármával, ajkuk közt lógó fehér cigarettákkal; tiszta főkötővel fejükön, tüzes és epedő szemmel a lányok; az öregek felöltőben,

hónuk alatt kék esernyővel; a szegény, feketeruhás katonák, akiknek szörnyen terhükre volt fehér cérnakeztyűjük. Az emberek áradata pillanatról-pillanatra nőtt; elárasztották a gyalogjárókat; áthaladtak az uccán, kacagtak, köszöngettek. Az asszonyszemek a nagy virágos kalapok alatt úgy villogtak mindenfelől, mint fekete gyémántok; időnkint két szalmakalapot lengetett két felemelt kéz a vidám csorda fejei felett.

Én nagyon kényelmetlenül éreztem magamat. Nem ismertem senkit és mindenkit gyűlöltem. Rossz ruhában voltam; csúnya voltam; sápadt volt az arcom; szigorú tekintetem elárulta elégedetlenségemet: éreztem, hogy senki sem szeret és nem is szerethet. Aki csak rám nézett, lebecsmérelt egész testével és elhaladt mellettem; egyik-másik utánam fordult, hogy megnézze ezt a nyápic emberkerülőt és elmosolyodott. Különösen a fehér-es pirosruhás, barnaarcú és villogó fogú szép lányok voltak kegyetlenek hozzám: gyakran megütötte fülemet kotkodácsoló kacagásuk a hátam mögött. Talán nem rajtam kacagtak ezekben a pillanatokban, de én szentül így hittem és szenvedtem miatta. Úgy éreztem, hogy az élet minden szépsége megtagadtatott tőlem: én vagyok a magányos, én vagyok a szeretetlen, én vagyok a szegény. És ez a tömeg ment a sétájára, nyugodtan, és nem tudott semmit ennek a szegény és üldözött fiúnak szomorúságairól.

Ekkor egyszerre fellázadtam. Úgy éreztem, hogy megtorlódik bennem a vér, hogy egész belsőm felkavarodik. »Nem, nem, nem! sikoltottam magamban, ennek nem szabad így lennie! Én is ember vagyok, én is nagy és boldog akarok lenni. Mit gondoltok, ostoba férfiak és cifraruhás asszonyok, akik ilyen hetykén mentek el mellettem, ugyan kik vagytok ti? Majd meglátjátok, mit csi-

nálok én! Több akarok lenni nálatok, több mindenkinél, nagyobb mindenkinél. Kicsiny vagyok, szegény és csúnya, de nekem is van lelkem és ez a lélek olyanokat fog sikoltani, hogy mindnyájatoknak hátra kell fordulnotok és meg kell hallanotok engemet. És akkor én majd leszek valaki, viszont ti azontúl sem lesztek senkik. Cselekedni és alkotni fogok és nagyobb leszek a nagyoknál és ti tovább is csak esztek, szundikáltok, sétáltok, mint ma. És ha erre jövök, mindenki engem néz majd és a szép asszonyoknak számomra is lesz egy tekintetük és a kacagó leányok maguk mellé kívánnak és reszketve szorítanak velem kezét és a komoly férfiak megemelik majd a kalapjukat és magasra tartják a fejük felett, amikor majd erre megyek, én, én magam, személy szerint, a nagy, a lángész, a hősosz.«

És mikor erre gondoltam, felvettem a fejeimet és a mellem duzzadt és a szemeim gyűlölettel és büszkén vágta bele a mellettem elhaladó arcába. Más ember voltam: abban a pillanatban bizonyosan szebbnek látszottam.

Így értem el egy tágas térre, amelynek hátterében diadalív magasodott. A négyesfogat párpái belenyargaltak a napnyugtában izzó mennyboltzatba, én pedig megesküdtem magamban, hogy addig nem halok meg, míg nagy ember nem válik belőlem.

6.

Nyomorúság.

Ezekben az időkben szegény voltam, tisztelen, de kegyetlenül szegény. (Mindig gyűlöltem és ma is gyűlölöm azokat, akik duzzadt erszények szomszédságában születtek, — akik szinte mindig meg tudták venni azt, amit megkívántak). Polgáriasan szegény voltam, bár nem éheztem és nem fáztam, de szenvedtem.

Nem törődtem vele, hogy apám viseltes, kopott, nyűtt és pecsétes ruháiban jártam, amelyek agyon voltak foltozva, még a nadrágjuk fenekén is; azzal sem törődtem, hogy ütött-kopott kalapot hordtam fejemen és hogy nagyon szűk, többszörösen megtalpalt és megfejelt cipőben jártam. Az én életem örömei nagyobbbrészt ritkák és szerények voltak. Egy soldo-ára cseresznye vagy füge nyáron, sült gesztenye vagy gesztenyepüré télen kielégítette nyalánkságomat, Színházba (bohóc) és kávéházba (fagylalt) egyszer egy évben ha eljutottam — talán kétszer, ha valaki esetleg meghívott. És évente egyszer, vasárnap, kirándultunk a vidékre, mindig ugyanarra a helyre. (Kevés vizű, bágyadt patakocska, sziklák, nádasok, kiégett rétek, sült hal.)

Mégis szegény polgárembereknek ez a szűkösködő-szegényes élete csak azért okozott nekem szenvedést, mert nem volt valóságos és csengő pénzem, saját pénzem, hogy magam költskezhessem, kedvem szerint.

Azok, akiknek jómódú apjuk volt, jóságos anyjuk, akiknek kellő időben újra meg újra megtöltötték a pénztárcájukat s a takarékpersely ott volt az ágyuk mellett, a mohó kölykök, akik any-

nyi ezüstlírát elpocsékoltak játékszerekre, bábukra, süteményre és gyümölcsre és malacságokra, el sem tudják képzelni, mennyit szenvedtem én gyermekkorom óta, kamaszkorom óta, ifjúkorom óta, majdnem egészen húszéves koromig. (Csupán tizenkilencéves koromban szereztem meg az első tízlírás bankjegyet, ami az *enyém* volt).

És mégis többre volt szükségem, mint a többieknek — és más dolgokra. Szükségem volt mindenekelőtt könyvekre — (otthon kevés volt a könyv, s könyvtárba csak nagykesőn járhattam) — szükségem volt újságokra (azóta is folyton izgatott ez az időlopás) — szükségem volt írópapiroshoz és tollra és tintára. Csekélységek, apró kiadások, néhány garas-ára az egész. De még ez a néhány garas sem volt meg. Apám nem adhatott semmit és igaza volt. Nagy fáradságába került, hogy eltartson valamennyiünket. Néhanapján uccai árusoktól vett egy-egy könyvet, de nem többet, mint kettőt, hármát évente. Később másfél lírát szavazott meg számomra havonta, napi egy soldót! — *nyalánkságokra*, amint a családkban mondani szokták. Az én nyalánkságom a fehér papiros és a nyomtatott papiros volt.

Hát mit csináljak? Hol hajtsam fel azt a pénzt, amire szükségem volt, amit mindenáron meg kellett szereznem kiadásaimra, hogy táplálni tudjam a lelkemet?

Többféle eszközhöz folyamodtam: mindenekelőtt a takarékoskodáshoz. Naponta két soldót kaptam tízóraira. Csak hét centesimót adtam ki belőle. Ez hetenkint — öt tanítási napot számítva — három soldó volt: a Biblioteca del Popolo egy kötete, vagy három ív papiros.

Aztán ott volt az anyám. Az anyám, amint illik is, könyörületesebb volt apámnál. Láta szenvedélyemet, megsajnálta. Szegénykének, neki sem

volt sokkal több pénze, mint nekem — csak éppen annyi, amennyit apám adott napról-napra a háztartási kiadásokra. És mégis kimondhatatlan zsongorgatások és fortélyok révén módját ejtette, hogy hetenkint két-három, sőt négy soldót nekem adjon, amelyek azon nyomban füzetenkint megjelenő könyvek egy-egy füzetévé, kockásra vonalozott papirossá (mert erre több fér) vagy irodalmi folyóiratokká változtak át.

Egy másik eszköz volt a lopás, és én nem szégyellem bevallani. Évek során át, óvatosan, de szüntelenül űztem az apró házi tolvajlásokaít. Sokszor mindjárt reggel, mikor még apám aludt, sikerült elcsennem a sötétben néhány soldót a fogasra akasztott ruhája zsebéből — vagy nem adtam vissza a maradékot valami bevásárlás után, ha apám megfélekedett róla — vagy azt mondtam, hogy valamivel többet adtam ki — vagy hogy a pénznek egy részét elvesztettem az uccán. összeszidtak, de oly nagyszerű vigasztalás volt az a néhány eldugott garas!

Megpróbálkoztam a kereskedéssel is, de nem igen volt vele szerencsém. Félretettem a csomagolópapírost és eladtam — barackmagot gyűjtöttem, vettem és eladtam használt bélyegeket, de a kereset fáradalmas volt és nyomorúságos.

És hiába volt takarékoskodás, anyai szánakozás, csalás és kereskedés, nem egyszer megtörtént, hogy nem volt semmim, éppenséggel semmim, még egy soldóm sem, hogy újságot vegyek. Ilyen napokon kiszakítottam könyveimből a fehér lapokat, vagy iskolai füzeteim lapjait, hogy írhaszak; ilyenkor egy kis ecetet öntöttem tintám iszapos üledékébe, hogy belemárthassam tollamat; ezek voltak ama szomorú napok, amelyeken a szokottnál is merevebben álldogáltam az uccasarkokon vagy a könyvkereskedők kirakatai

előtt, hogy lopva elolvassam az újságok egy-egy félhasábját, vagy egy könyvnek valamelyik lapját.

Mennyit szenvedtem ezekben az időkben! Fagyoskodás, magányosság és reménytelen nyomorúság szürke napjai! Mennyire kétségbeestem, ha a papiros olyan volt, mint az itatós és a rossz tinta kajánul szétfolyt rajta és egybemosta a szavakat és a gondolatokat; ha egy-egy tompa toll nem futott simán és nem volt otthon több, ha egy-egy könyvkereskedő megmakacsolta magát és nem akarta féllírával olcsóbban adni azt a bizonyos könyvet és nekem nem volt elegendő pénzem!

Füllentéseim, könyörgéseim, csalásaim ellenére is mindig szegény voltam, szegény és hallgatólagos fiú, akit senki sem lát szívesen. A könyvkereskedők csak félfüllel hallgattak rám, ha megkérdeztem egy-egy könyv árát, mert már jól tudták, hogy csak centesimóim vannak, nem pedig líráim — az uccai árusoknak nem tetszett, hogy folyton annyit lapozgattam és olvastam, mert legtöbbször nem vettem semmit, vagy csak kiselejtett, olcsó könyvecskéket vásároltam, vagy legfeljebb hiányos köteteket — az újságárusok haragosan meresztették rám a szemüket, mert lopva olvasni próbáltam.

De én mindig büszkén emlékszem vissza ama napok megaláztatásaira. Hányszor jártam fel és alá egy-egy kirakat előtt és szememmel hódoltam egy régóta kívánt könyvnek és nem volt bátorságom megkérdezni az árát! És hányszor tapogattam meg zsebemben néhány garasomat és újra megolvastam őket félelmemben, hogy talán kevesebb van, vagy elvesztettem őket, s aztán sápadt arccal, félénken és remegve beléptem a boltba és vártam, míg a tulajdonos egyedül ma-

rad, hogy kimondjam azt a bizonyos nevet és azt a bizonyos címet... Milyen félvállról bántak velem akkoriban könyvkereskedők, uccai árusok, pajtások, rokonok, mindenki! Semmibe se vették ezt az ösztövért, hallgatag és rosszul öltözött, merev tekintetű, rövidlátó kamaszt, akinek a zsebei teli voltak papírlapokkal, keze piszkos a tintától, a düh és a szomorúság barázdái a szája-szögletén — és az az egyenes ránc, amely már akkoriban belevésődött homlokom közepébe.

Hát mégis: mit akartam? Talán, hogy olyan ruhában járjak, mint a művészi metszeteken ábrázolt előkelő ifiurak, divatosan és fodros gallérban! Talán hogy húst és édességeket egyem az undorodásig és a megcsömörlésig? Szép házakat, utazásokat, puskákat, falovakat, vagy bábszínházakat akartam?

Csúnya voltam és visszataszító — tudom, és tudtam már akkor is, — azonban e csúfság és nyomorúság alatt olyan lélek feszült, amely tudni akart, ismerni akarta az igazságot, tele akarta szívni magát világossággal, s ama zsíros kalap alatt és abban a borzas koponyában olyan agyvelő lakozott, amely meg akart érteni minden gondolatot és mindenütt okoskodni, vagy álmodozni akart, — olyan értelem lakozott benne, amely már akkor látta azt, amit a többiek nem látnak, és táplálékot talált ott, ahol a legtöbben csak ürességet és pusztaságot lelnek. Miért nem értette meg és miért nem adta meg nekem senki azt, ami jog szerint megilletett?

De mégsem siránkozom ama nyomorúság miatt és nem szégyellem magam az elmúlt megáláztatásokért. A gondtalan élet talán hitványabbá, szenvedélytelenebbé s végül is szegényebbé bágyasztott volna. A szüntelen keserűség, hogy nincs semmim és nem lehet semmim, távol

tartott a többiektől, és szellememet a fájdalom lapítóhengerébe szorította, amely alól fényesebben, élesebben és fenségesebben került elő.

7.

Az én mezőm.

A könyveken és a halottakon túl lelkeket a fáknak és a hegyeknek köszönhetem. Engem a mező ép úgy nevelt, mint a könyvtár. Egy bizonyos és meghatározott mező: mindazt, ami bennem költői, mélabús, borús és magányos, Toszkána mezőjétől, Firenze környékétől kaptam.

Apám, a szűkszavú ember, akinek értelmi érdeklődése túlszárnyalta társadalmi helyzetét, gyermekkorom óta minden vasárnap kivitt a város határába. Kiballagtunk kettesben, ebéd után, szótlantul. Apám ismert bizonyos magányos, elhagyott, félreeső utakat, amelyeken órákhosszat mendegélhettünk szép lassacskán anélkül, hogy egy lélekkel is találkoztunk volna. Igaz, hogy nem mindig: néha-néha találkoztunk egy-egy pappal, egy-egy paraszttal, egy-egy öregasszonnal. Köszöntünk és elkerültük egymást.

Apám úgyszólván mindig gondolataiba mélyedt, — én koraérett bosszúságokon vagy sületlen eszmetöredékeken rágódtam magamban. De néztem. A falak felett, amelyek közé az út beszorult, sűrű olajfák görcsös ágai csüngtek, vagy törpe, szegényes, gondozatlan rózsafák sorakoztak, amelyeknek csapzott és sápadt rózsái szirmonkint hullottak az árokba, hogy ott elrothadjanak. Hány ezer hevert ott, ama falak tövében! Még most is látom ezeket a falakat: alacsony falak, úgyszólván kőpadkák, melyek hívogatják a járókelőket, hogy megpihenjenek

vájtuk; nedves falak, amelyeket szürke zuzmók és zöld penészgombák foltjai lepnek el, amelyeken ott feketéllenek és csillámlanak a csatornanyílások; nagyon magas falak, mögöttük fekete és magaslombú fák, amelyek mintha függőkerteket tartanának; új falak, mindjárt az ajtó mellett, amelyeket a kőműves csak nemrégiben vakolt be és parasztos cifrázatokkal ékesített. Néha-néha egy-egy villakerítés — zárt és sötét kerítések, amelyeknek neki-neki ugrott belülről az ugató kutya, hogy csak úgy harsogott a hangja; nyitott kerítések, oldalt egy-egy ciprus, mint valami testőr és egy út, amely befelé vezet, lejtősen, mirtusz- és babérsövények között. Néha-néha a falak megszakadtak és helyettük magas, tüskés, télen dértől és hótól fehér, tavasszal virágoktól fehér, nyár végén szedertől feketéllő .élősövények. És még odébb eltűntek a falak és sövények is — és a magányos és kikövezett út (amely olyan, mint a kolostori ösvények a hegyekben) ciprusok és fenyők között lendült felfelé és odalent feltáruáltak előttem a felszántott völgyek és a vizegyőrs rétek és a gomolygó ködök és a végtelenség illúziója.

Úgy éreztem, hogy újjászületek. Csak odafent, mikor a szél az arcomba csapott, hajadonfőtt, határozott gondolat nélkül, csak odafent éreztem, hogy úgy élek, amint mindig akartam. Mikor leereszkedtünk, hogy visszamenjünk a városba, szomorúság szorongatta szívemet és a csipős esti szürkület céltalanul zengő harangok elhaló csengésével kísérte sóvárgásomat. Ilyenkor, hogy ne szakadjak el ettől a szabad és üde világtól, magammal vittem belőle egy-egy darabot: fekete, ráncos, fényes olajbogyót, amelyet a földön találtam a levelek között; egy-egy makkot érdes kupalkjában; egy márványdarabot, amely csip-

késre töredezett, mint az Alpesek hegygerince; egy-egy kemény és zöld fenyőtobozt; egy-egy ciprusbogyót; egy-egy vadgesztenyét; egy csokor tűlevelű fenyőágot; egy oserfagubácsot... Nekem minden tetszett, ami egyszerű és durva volt — mindaz, aminek valami Isten tudja miféle hegyi és gondozatlan zamatja volt — mindazt, ami a keménységnek, a magányosságnak és a kertész-éktől mentes egészséges életnek gondolatát ébresztette bennem.

Én nem dús, pompázatos, déli és tropikus mezőkre születtem, — nem születtem színpompás és illatos virágokra, duzzadó gyümölcsökre, nap-sugárra. A mező, amelyet én élvezek, az én mezőm, a toszkánai mező, az, amelyen lélegzeni és gondolkodni tanultam, kopár, szegényes, szürke, szomorú, zárt mező, pompátlan, nem tobzódik színfoltokban, nincsenek benne illatok és virágfüzerek, de olyan bensőséges, olyan családias, úgy hozzásimul a finom érzékenységhez, a magányos emberek gondolatához! Kissé szerzetesi és franciskánus mező, kissé zord és kissé fekete, amelyben megérzed a szikla csontvázát a füves felület alatt és amelyben a kihalt nagy barna hegyek hirtelen, mintegy fenyegetőleg szöknek a magasba a békés és gyümölcsstermő völgyekből. Gyermekkorom érzelmes mezője; ifjúságom izgató és erkölcsös mezője, sovány és kiaszott toszkán mező, aki csupa arendalit és homokkő, becsületes és paraszti virág, katonás ciprus, hízelkedést nem ismerő cserfa és túskebokor vagy, mennyivel szebbnek láttalak a délvidék híres mezőinél, amelyeken otthonosak a pálmák és a narancsfák és az indiai fügefák és a fehér homok és a tomboló nyári napsütés tüze!

Minden évszakban kijártunk, de mikor újra felgyújtom emlékeimet, csak telet, vagy őszt, vagy

esős tavaszt látok: borús, felleges, szürke, zárt égboltozatot; csípős szelet, vagy a föld fagyos és mogorva nyugalmát, amely a mélységben gyötrődik és munkálkodik. Sohasem látok napot; sohasem érzek meleget; vagy legfeljebb vizenyős kis napocskákat látok, amely a vágató fellegek közül előbújik és még feketébbé komorítja a földet, valahányszor kibukkan. Olyannak látom a mezőt, mintha észak égboltozata borulna rá, a haldokló esztendőnek mélységes magábaszállásában és elhagyatottságában, amikor már az utolsó elfeledett kis hajtás is összezsugorodott a szőlő száraz venyigéjén.

És jól emlékszem bizonyos rövid és szeles januári és februári napokra, amikor fűgén mende-géltünk a kemény, megfagyott utakon, amelyek megdöngtek lépteink alatt a száraz falak között, amelyek visszaverték visszhangjukat, a magasban szálló felhő fehér foszlányai alatt. A gyaloglástól kitüzesedett lábakkal és kigyúlt arccal tértem haza, egész testemben remegve és erőtlő duzzadón, mintha győzelemből tértem volna meg. És a szegényes és sötét ház és hideg és rendetlen szobácskám a kis sárgaréz lámpával, amelynek gyér félhomálya ravatalossá komorította a szobát, nekem úgy tűnt, mint a visszatérés a közepszerűségbe, a rabszolgaságba és a halálba. Ilyenkor elővettem egy könyvet és olvastam ennek a halottas lámpának pislákoló világosságánál, és lassan-lassan az egész testem kihűlt, a lábaim fagyosakká merevedtek, szomorúságom megtetéződött és ledobtam magam az ágyra, hogy álomba temessem ki nem mondott sóvárgásaimat és megnevezhetetlen ábrándjaimat egy olyan életről, amely egészen más, mint ez — és más, mint minden élet.

Ott hagytam mindörökre a sikságok életét
IBSEN

APPASSIONATO

A fájdalom felfedezése.

A vad és koraéretten befelé néző gyermekorból, a megalázott magányosságból, amelyet a féltékenység, az elszigeteltség és a nyomorúság kényszerített rám, a túlságosan nagyratörő enciklopédiznms ismételt kudarcaiból, az elégikus lirizmusból, amely szürke uccákon, hamuszínű égbolt alatt feketéllő falak között felgomolygott bennem, a zűrzavaros nekilendülésekből egy hősi, fenséges, költői élet felé, amelyet nyomban megtagadtam és belefűllasztottam egy szűkkörű, vidéki, torz és gyötrő élet átkozott hétköznapiságába, kisarjadt egy kétségbeesett és önmagába zárt pesszimizmus, amely olyan volt, mint valami ablaktalan erődítmény. Mihelyt az értelmem — ifjúkorom vége felé — nagykorúvá lett, megkérdeztem az élettől, mi az értelme és nem kaptam feleletet. Az elmélet formába öntötte búskomorságomat. A téli kirándulások délutánjainak fizikai és korlátlan szomorúságát nyomon követte a vizsgálódás, hogy mi a jó és mi a rossz a létben, és szellemem minden ígéretre *nem-et* mondott; újra nemet mondott minden csalékony álmra, minden hazug öröme és elfűjta az utolsó ígézeteket is, mint az éjféli szél valami rosszul sikerült kivilágítás pislákoló gyér lángjait.

Az ábrándozó virrasztások bágyadtságára (amikor ok nélkül szeretnénk sírni önmagunkon, úgy, ahogy nem fogunk sírni soha senkin) következtek a vizsgálódások a fájdalom természetéről, az örömök rövidségéről, a földi boldogság mérlegéről; a napok és az ősök múlására írt patetikus szonettekre következett az a szilárd elhatározás, hogy nyilvánosan és észszerűen tiltakozzam az élet állati elfogadása ellen.

Ebben a korban minden idők és minden életuntak azonos szavaival jelentkezett bennem az örökös meddő kérdés: érdemes-e az élet arra, hogy éljük?

Mit felelhettem rá? Az élet keveset ígért nekem és semmit sem adott. Nem várhattam gazdagságot, — nem várhattam sikereket tanulmányaimban, mivel kezdettől fogva, a dolgok kényszerűségéből, jelentéktelen és rövid iskolai pályának vágtam neki, — nem várhattam a nők szerelmét, mert csúnya és gyámoltalan voltam, — sem a tudás határtalanságát, mert félbenmaradt kísérleteim miatt fájdalmas volt még csak gondolnom is reá. Kevesen törődtek velem — senki sem szeretett, csak apám és anyám, akik maguk is nagyon távol voltak a lelkeimtől, amely tőlük eredt s amely mégis, még az ő szemükben is idegennek tűnt.

Nem maradt számomra más, csak a gondolkodás: mindig szerettem általánosítani, vonatkozásba hozni egymástól távoleső tényeket, felfedezni törvényeket, szétszedni és újra összeállítani elméleteket. Kevéssel azelőtt még az *Új Tudomány* friss hatása alatt, amelyet félreértettem, fejembe vettem, hogy megalkotom az irodalomtörténet filozófiáját, és azt képzeltem, hogy felfedeztem a művészet pályáit és áramlásait, a nagyság és hanyatlás okait az irodalmakban. Akkor

gyűjtött világosságot agyamban Taine és megírgyeltette velem azt a könnyedségét, amellyel világos, rendszerezett és szimmetrikus gondolat-sémákat alkotott, amelyeket alig színezett az egyik és a másik vonás között egy-egy maroknyi tény; az elmélet démona már ott leleselkedett a gyermekköltő mögött és szájjába rágta a formulákat, a tételeket és a hibátlanul levezetett eredményeket.

Tehát már felfegyverkezett gondolkodásom rávetette magát erre a nyomorúságos életre, amelynek nem voltak farsangjai és nem voltak fároszai, s hamarosan felfedezte az ürességet és a benne rejlő fájdalmat. Hát ez az egész? Minden kívánságra visszautasítás, minden vágyakozásra meghazudtolás, minden erőfeszítésre arculcsapás, — a boldogság minden akarására, amit tizenhat éves korunkban a szívünkben elültetünk, tizennyolcéves korunkban a semmi az egyetlen kilátás. A százféle módon álcázott semmi! Hit, dicsőség, művészet, cselekvés, paradicsom, hódítás: mind csak maskarák az arcon, szemgödrök, amelyekben nincs szem, szájak, amelyekben nincs nyelv, csókok, amelyeket soha nem viszonzognak.

Az életet, hogy elviselhető legyen, intenzíven kell élni. Az érzékenység pillanatról-pillanatra megtölti és ha változik is, mint a víz, amely elfolyik, legalább úgy visz bennünket, mint valami áramlat amely egyenletesnek és örökösnek tűnhetik. De ha az ember elemzi az életet és levetkőzteti és lehámozza a gondolattal, az értelemmel, a logikával, a filozófiával, akkor feltárul előttünk a feneketlen üresség, a semmi, amely nyíltan megvallja, hogy semmi és a kétségbeesés megfészkei magát a lelkünkben, mint ahogy az angyal bevette magát Isten fiának elhagyott sírboltjába.

Így esett, hogy bármennyire égett is bennem a feltörő élet tüze, megcsökönysödtem az élet tagadásában. Az én feleletem — az akkoriban egyetlen lehetséges felelet — a sors kaján igazságtalanságára és az emberek néma ellenségeskedésére az a meggyőződés volt, hogy a világ határtalanul hívságos és hogy az emberi nem öröklötten bitang és jóvátehetetlenül boldogtalan.

Az én pesszimizmusom, ámbár minden ízében gyökeresnek hirdetem és hittem, nem volt következetes és nem érkezett el oda, ahová el lehetett és el kellett volna érkeznie. Eleinte érzelmes, költői-irodalmi volt. A nekidühödtt enciklopédista és a bontakozó lírikus, akik bennem rejlettek, megosztottak a munkán. Az élet boldogtalanságának felfedezése is ürügy volt új tákolmányokra, összegyűjtöttem olvasmányaimból a költők minden kitérését, a drámaírók dörgedelmeit, a szónokok kitéréseit, a prédikátorok intelmeit, a fél és egész filozófusok velős mondásait, amelyekben burkoltan vagy nyíltan bizonyították vagy elsírták a létezés haszontalanságát, a bűn felburjánzását, a megszakadt álmok, a megtépett illúziók szomorúságát; a visszahozhatatlan múlt bánatát; a kétségbeesést, amely, ha az ember egyszer minden oldalról körüljárta az életet, leteperi és összezúzza a lelket, ezt az apró kis szigetet a semmi örvényében, amelyet alig-alig világít meg a végtelen. A szavakba rögzített fájdalomnak gyászos zagyvalékát gyűjtöttem össze, amelyben a térben, időben és szellemben távoli emberek disztichonjai, paradoxonjai, panaszai és bánatai mind együtt voltak, egymás hegyénhátán, mint az emberi elégedetlenségnek riadtan szorongó kórusa.

Nem csupán irodalmi kíváncsiság vezetett: őszinte voltam. Lelket öntött belém az, hogy

másokban újra megtaláltam ezeket a csüggedéseket és ezeket az átkozódásokat. Úgy éreztem, hogy már nem vagyok egyedül, hogy testvérekre találtam, hozzám illő társakra, halott vigasztalókra. Úgy éreztem, hogy okvetlenül igazam van a tagadásomban és hogy ez a tagadás nem csupán egy kusza ábrándozástól megkötyagosodott kamasznak hitvány tiltakozása.

De nem csupán gondolatok rongyait gyűjtöttem: arra gondoltam, hogy magam írom meg a könyvet, az igaz könyvet az életről; azt a könyvet, amelynek egyszer s mindenkorra rá kellett volna bírnia minden embert, hogy oly mélységesen megvesse az egész életet, önmagát és a többieket, amint megérdemlik. Ebben az időben találkoztam első ízben egy nagy filozófussal. Böngészgöttem, olvastam, végigelmélkedtem Schopenhauert, töredékesen, fejezetenkint, hosszabb időközökben, de elegendőképpen annak megértéséhez, hogy a geológiai és fejlődéstani könyvecskék kényelmes tudománya nem az a legmagasabb orom, amelyre feljuthat a megismerő értelem. És megpróbáltam kitervezni a pesszimizmus történetét és hatalmas iramban átszáguldottam a filozófia történetén, amelyben aztán a negatív és fájdalmas gondolatokon túl egyéb gondolatok vonzottak és keltették fel érdeklődésemet.

A tudós már nem volt egyedül: növekedett és izmosodott a teoretikus. Pesszimiztikus rendszerem kiteljesedését — amely azon a törvényen alapult, hogy éppen a legkívánatosabb célok szükségképpen elérhetetlenek — nyomon követték bizonyos értelmi gyönyörűségek, amelyek úgyszólván újak voltak számomra. És nem feledkeztem meg róla, hogy a végletek és a teljesség felé vonzódtam. Nem tetszett nekem Schopenhauerben, hogy ellensége az öngyilkosságnak. Ezzel szem-

ben én, a nagy mű utolsó része gyanánt, stoikus javaslatot készítettem az egyetemes öngyilkosságról. Nemcsak úgy tréfából: nem láttam más kivezető utat. Nem egyéni öngyilkosság, mert ez neveltséges és haszontalan; hanem tömegöngyilkosság, öntudatos és egyetértően elhatározott öngyilkosság, olyan, hogy utána a föld üres és kihalt maradjon és céltalanul keringjen a világűrben. Azt képzeltem, hogy alapíthatok egy társaságot, amely bizonyosan folytonosan gyarapodott és terjeszkedett volna az én megcáfolhatatlan könyvem elterjedésével karöltve. Ha egyszer a kétségbeesetteknek ez a szövetsége már maradék nélkül magába ölelte volna az egész emberiséget, akkor ki lehetett volna tűzni a nagy napot — a halált! Gondolkoztam az eszközökön is és abban állapodtam meg, hogy feltétlenül a mérég az elsőség.

Bolondságok, gyerekségek! Mégis, az a megörögzött gondolat, hogy apostolává kell lennem az élet e fenséges befejezésének, számomra bizonyos időben az egyetlen indítóok volt arra, hogy tovább éljek. És csak azért törődtem bele az életbe, mert fűtött a bolond remény, hogy magammal együtt minden embert a halálba kergetek.

9.

A többiek.

De már nem voltam egyedül. Már ifjúságom vége felé kiléptem abból a homályos gyermeki magányosságból, amely megmentette lelkemet a velem egykorú fiúk korai elzüllésétől. Nekem is volt szívem. Éreztem, hogy van valami mondani-valóm és beszélni akartam, könnyíteni akartam magamon. Mindeddig azt az egész visszafojtott

szeretetet, amellyel telisteli voltam, önmagamra árasztottam. Megindultam a magam esetein, a magam céltalan és megoldhatatlan életén. Rossz és patetikus olasz és francia versekben hívtam a halált; és zokogtam közeli és észrevétlen halálon. Éjszakáinkint, mikor magamra gondoltam, nyomorúságos embersorsomra, amely minden utat elzárt előttem és minden örömet megtagadott tőlem, sírva fakadtam. Nappal fáradt szememben és mindig fekete ruhámon viseltem a gyászt, mintha előre gyászoltam volna önmagamat.

Szeretet után sóvárogtam. Érezni akartam a kezemben valakinek a kezét, azt akartam, hogy valaki meghallgasson s én is hallgathassak valakit; hogy legyen valakim, akinek titokban, az első barátság feledhetetlen odaadásában elmondhassam azokat az érzéseket, azokat a vágyakat és gondolatokat, amelyeket az ember nem mondhat el apjának és anyjának. Akartam valakit, aki egykorú velem, hogy együtt dolgozhassunk; valakit, aki idősebb nálam, hogy tanuljak tőle, hogy vezetőm legyen; valakit, aki fiatalabb nálam, hogy segíthessem és taníthatassam.

Fürkészttem az arcokat és a szíveket és legtöbbször nem találtam egyebet, csak szánakozást, vagy megvetést, vagy pedig — ami még rosszabb! — gyűlöletes és túlságosan könnyed pajtáskodását a rosszul nevelt ifjuncoknak, akik karonfognak, hogy bordélyházakról és bicikliről beszéljenek veled. Tanulótársaimról tudni sem akartam. Micsoda népség! Élvezetet hajszólo rövidnadrágos filiszterek; fakó és önfertőző magológépek; szeleburdi betyárok — és főképp az az utálatos, képmutató és kinyalt »legjobb tanuló!« Nem, nem. Én szerető szíveket akartam és főképpen tevékeny és nyílt agyvelőket. Olyan embereket,

mint magam; olyanokat, akik nem sokat mutatnak az iskolában, de olvasnak, gondolkodnak, elmélkednek és a fejükben hihetetlen érdeklődések és bolondos álmok kavarnak. Ilyen csak egyetlen egy volt az iskolában, de az sem volt tanuló: tanár volt. Tanár kényszerűségből és költő a természetete szerint. Ifjú és nemesszívű ember léte fel tudta fedezni szavaimban és tekintetemben a lelket, amely mindenki számára néma maradt. Úgy lépett be az életembe, mint ahogy az első csillag feltűnik az esti szürkület hosszú-hosszú várakozásában. Bátorította költői ösztöneimet; értette a módját, hogyan értékelje kósza irodalmi kutatásaimat és ámbár feljebbvalóm volt, barátja gyanánt bánt velem. Ő volt az első, aki abban az elveszett fiúban meg tudta látni az embert.

De ő egymaga, bármilyen szívből fakadó volt is atyai barátsága, nem elégített ki: kerestem a fiatalokat, a magamfajta fiatalokat és annyira kerestem, hogy néhány év leforgása alatt tagja voltam bizonyos csoportoknak vagy társaságoknak, amelyek legalább eleinte az értelem lakomáinak és tündérvirtjeinek tűntek a szememben.

Először összeszövetkeztem két nálamnál idősebb és tanultabb diákkal (már tudtak valami latint és görögöt!), akikkel afféle irodalmi egyesületet alapítottam, amelynek *Háromság* volt a neve. Megállapítottuk az alapszabályokat és megválasztottuk a tisztviselőket: ebben az egyesületben mindegyikünk volt valami.

Alapszabályaink úgy rendelkeztek, hogy mindegyikünk felváltva köteles bizonyítani valami tételt és megírni egy összefoglalást, amelyet fel kell olvasnia a másik kettőnek, és meg kell velük vitatnia, s ezeknek aztán kötelességük volt, megszegyenítés terhe alatt, hogy mindig ellenkező állásponton legyenek a harmadikkal. Mikor

rám került a sor, teleírtam egy több mint százlapos füzetet, amelyben kötekedőn és erőszakoskodóan össze-vissza marcangoltam a *Promessi Sposi*-t. Ezt a könyvet azóta gyűlöltem, mióta az iskolában egy álló esztendőn át logikailag és nyelvtanilag elemeznem kellett Kenzo Tramaglino és Lucia Mondella érdektelen kalandjait. Ez a szenvedélytelen parasztlány, ez a tökfilkó és hitvány plébános, ez a barát, akinek a csuhája alatt mindig készen állt a prédikáció vagy az áldás, ez a névtelen, aki olyan komolyan adja a rettenetest és aztán tűri, hogy felzaklassa egy szenteskedő parasztleány sikoltozása és megalázza egy szent ember fortélyos szónoklata — mindez untatott és feldühösített. Nem éreztem meg azt a tiszta és nagyszerű művészetet, amely ennek a nagyon híres könyvnek sok-sok lapján ragyog, míg a kegyeskedő és keresztény hangulat, amely átlengi az egészet, a szolgálai megnyugvás az Úristen akaratában, a bűnösök példás bűnhődése, amit nyomon követ a jámborok és szerencsétlenek méltó diadala, sátáni és Carducci-val telített szellemem minden tüzét lázadásra ingerelte.

Kint a szabadban, élénk és derűs februári ég alatt olvastam fel kegyetlen dolgozatomat, amely a másik kettőre — akiből később kiváló és tekintélyes állami tisztviselők váltak — a lehető legrosszabb benyomást tette. Micsoda? A háromság-
nak legkisebb, legfiatalabb tagja merészeli nevetségessé tenni, kigúnyolni és agyonlapítani az olasz szellem egyik remekművét! Szép a vakmerőség, a bátorság, az elfogulatlanság — de ez már igazán sok! A vita elkeseredettebb és élesebb volt, mint rendszeren. Gyakran láttam később is két bírálomat és beszéltem is velük, de a *háromságról* nem esett szó, sem akkor, sem többé soha.

Szerencsémre nem sokkal utóbb találkoztam

egy férfival — jóval korosabb volt nálam — aki ép az ellenkezője volt amazoknak; költő (vagyis költeményeket írt versben és prózában); muzsik (fuvolázott); lelkes, csupa szív és külön, amilyen után áhítoztam. Ugyanazokat az írókat ismerte és szerette, akiket én szívembe zártam (Poe, Walt Whitman...); beavatott Baudelaire-be; csodálatos és számomra új könyveket adott olvasni: Flaubert, Dosztojevszkij, Anatole Francé könyveit...

Kettős életet élt: nappal hivatalnok, vagy ilyesféle volt, este és vasárnap tüzes és zabolátlan ábrándozó. Kengeteget írt és végre megtalálta a módját, hogy egyik-másik írását kinyomassa az újságokban. Megismertetett más barátaival, művészekkel, vagy akik művészekké szerettek volna válni: egy túlfinomult költővel, aki dúskált a képekben, mindenféle búskomorságba bágyadt, Heine- és D'Annunzio-ízű volt egyszerre, lázasan olvasott minden irodalmat és alapjában véve verbeli író volt. Sudár és finom alak, mint valami liliomszál; sápadt, mint valami misztikus novicius; szemérmes és törekeny, mint egy szűz, de tüdővész volt és hamarosan meghalt.

Velük együtt megismerkedtem egy titokzatos és gyászos festővel, aki Böcklinért rajongott; egy félbolond hegedűművésszel, aki dühödten rögtönzött (a zongorán) diadalindulókat; egy kezdő zeneszerzővel, aki szüntelenül librettók, énekleckék és mások feleségei után szaladgált.

Ezek, amint később láttam, nem olyan emberek voltak, hogy sokat nyújthattak volna nekem, vagy hogy nagyszabású műveket lehetett volna várni tőlük. Mégis a könyvek fagyossága után ez volt számomra az első érintkezés a művészet forró és eleven világával. A kisváros bohémjeinek ebben a társaságában a szellemi tevékenység minden fajtája képviselve volt. Olyan embereket

láttam bennük, akik cselekedtek, akik alkottak s akik bizonyosan el is érik majd egy napon, előbb vagy utóbb a dicsőséget, nem pedig nagyhírű, ünnepélyes és eltemetett halottak dermedt képmásait.

Ezekből az ismeretlen, lelkes, álmoktól mámoros és kétségektől marcangolt ifjakkól kerülnek majd ki bizonyosan a holnap nagy szellemei, az örökkévalóság meghódítói, új szépségek boldog osztogatói. És én is közéjük akartam tartozni, társuknak és testvérüknek akartam érezni magamat, a szépségnek és a boldogságnak ebben a földalatti keresésében.

Legidősebb társunknak lakásán együtt volt minden élvezet: kávé tittunk; dohányoztunk (az első cigaretták); lelkes őszinteséggel beszélünk egy-egy új könyvről, egy-egy akkoriban felfedezett íróról, egy-egy cikkről, egy-egy műről; vitatkoztunk, veszekedtünk, ordítóztunk. Vagy pedig a költők lelkes tombolás közben felolvasták a hét folyamán írt verseiket; az egyik a fuvalán rázendített valami egyhangú, gyöngéd pásztor-dalra; a másik pedig Bachot játszott vagy valami saját szerzeményét.

Valamennyiünkben megingathatatlanul élt a reménység, hogy dicsőségre és nagyságra vagyunk kiszemelve. Mindegyikünk csodálta a másikat, az viszont csodálta őt. Nem volt köztünk irigység vagy vetélkedés. Kábulatot és álmodozást akartunk: egyik leggyakrabban ismételt mondásunk ez volt; »Hatalmas kortyokban kell inni az ábrándozás kelyhéből. Hogy mi lehetett és miben állhatott ez a hírhedt ábrándozás, amelyben vasárnaponként oly mértéktelenül tobzódtunk, sohasem sikerült megtudnom.

A társaság öt tagja közt nekem is megvolt a szerepem. Én voltam a kritikus, a tudós, a filozó-

fus. Hozzám fordultak történelmi adatokért, vagy könyvcímekért, vagy pontos felvilágosításokért divatos elméletekről. Határtalan bölcsesség hírében álltam, de én úgy éreztem, hogy ezt csupán részben és csak a többiek tudatlanságához viszonyítva érdemeltem meg. Azonban ez a hírnevem és egyáltalán meg nem tört hallgatagságom a kelleténél tekintélyesebbé és félelmetesebbé tett. És nekik, mintegy rettegésemben az óriási becsüléstől, amellyel öveztek, sohasem olvastam fel semmit mindabból, amit pedig lázasan írtam abban az időben az élet és halál legbonyolultabb kérdéseiről. Bármilyen pompásan éreztem is magamat e zajos költői társaság egyre visszatérő gomolygásában, mégis éreztem, hogy nem elégít ki, hogy szellemem valamivel többet keres, mert már hozzászokott és vonzódott a fogalmi egyszerűsítésekhez és szerkesztésekhez. Elveztem könnyed és kissé hétköznapias lelkesedésük melegét; a költészet kiszélesítette és kifinomította érzékenységet; a zene, amelyet akkor ízeletem először, súlyosabb ritmusokkal kísérte vizionárius vágta-
tásaimat.

De nem éreztem egyik új barátomban sem a meztelen gondolat szenvedélyét, az okoskodás beidegzettségét, a logikai viaskodás élvezését és gyakorlatát. És néhány év múlva bekövetkezett áru-lásom: — lassan-lassan elhagytam őket, más barátok, más értelmi tobzódások kedvéért.

Új barátaim hárman voltak. Egy orvostan-hallgató, szőke és csinos, aki jobban szerette Shelley-t és Musset-t a pszichiátriai értekezéseknél és az Uffizi képtárt a boncteremnél; egy majdnembölcsész-doktor, törpe és fecsegő, aki a könyvtárakat bújta, titokban verseket írt, néha szájhösködött és hárijánoskodott, de voltaképpen jó fiú volt; egy nagyobbacska fiú, fiatalabb valameny-

nyüünknel, rendkívüli minden dolgában, tanuló, aki nem járt semmiféle iskolába, tudnivágyó, de tárgyitalanul, esküdt ellensége minden fegyelemnek; bizalmatlan önmaga iránt és végtelenül büszke; cinikus és búskomor. Rögtön megéreztem, hogy ebben több a lélek és a rátermettség, mint a másik kettőben és már az első perctől fogva hozzá csatlakoztam. Még ugyanazon a napon, amelyen megismertem, összevettem vele, később azonban szövetségesem volt a másik kettővel szemben, akik sűrű mindennapos összejöveteleinken a költészetet, az irodalmat, az eleganciát, a snobizmust képviselték — szóval azt a bizonyos D'Annunzio-féle szellemet, amely akkor kezdte duzzasztani és rothasztani időnek előtte az olasz fiatalságot. Ezzel szemben mi ketten a tény, a biztos tudás, az eszmék, az egyszerű és szimmetrikus elmélet és a rideg filozófia pártján voltunk.

Hosszú hónapokon át sikerült együtt maradnunk és vitatkoznunk túlságosabb keserűség nélkül. Bizonyos közös vonzalmak és főképp bizonyos gyűlöletek, amelyeket mindnyájan elemi erővel éreztünk, szorosan összefűztek bennünket. Végül azonban csípni és marni kezdtük egymást; az íróniából hamarosan áttértünk a szarkazmusra, a sértegetésre, a támadásra. A társaság titokzatosan bomlott fel: valami tragikus gyanú kóválygott a levegőben. Végül is megegyeztünk a teljes és végleges szétválásban: kettő jobbra, kettő balra. Még most is látom az uccasarkot és az órát, amelyben néhány szóval elhatároztuk és lebonyolítottuk a visszavonhatatlan elválást. Búcsú és kézszerítés nélkül szakadtunk el egymástól. És én ott maradtam a leszálló alkonyatban, egyetlen baráttal, egész életem egyetlen barátjával, egy baráttal, aki mindenem volt.

Drága Giuliano! Immár több mint tizenkét év rohant el ama fülledt és esős ősztől, amelyen elveszett lelkeink találkoztak és egymásra bukkantak. Nyugodtan, derűsen beszélgethetünk azokról az időkről, mintha nem is rólunk volna szó, akiknek még mindig ugyanaz a vezeték- és keresztnévük és akiket annyi emlék fűz össze. Már nem vagyunk azok, akik régen voltunk. Én nem vagyok már én — te nem vagy már te. Bizonyos ponton szétváltak útjaink. Te most komoly, tekintélyes, dolgos ember vagy: vannak csodálód, követőd, talán tanítványaid is. Harcaidat megharcoltad; megmutathatod sebeidet; tudtál a semmiből alkotni valamit, ami megvan, ami fenntart és jövedelmez; el akartad rejteni bonyolult lelkednek fájdalmas viszontagságait a munkás köténye és a könyvelő pápaszeme alá.

Én mindmáig megmaradtam kissé annak a bolondos és iránytalan csavargónak, aki akkor voltam: — nincs sem mesterségem, sem kötelességem: nincs meg a sziklaszilárd bizonyosságom, amelyre lehajthatnám fejemet; nincs egy darabka földem, amelyet fallal övezhetnék és azt mondhatnám rá: ez az enyém! De én is megváltoztam — még pedig pedig mennyire!

Tehát minden valószínűség szerint nyugodtan elbeszélgethetünk azokról az évekről, mintha mindez történelem volna, még pedig mások története. De nem is lehet nem beszélnem róla; a mi barátságunk nem volt olyan, mint mások barátsága: léha, felületes, érzélgős. El kell ismerned, hogy nem volt olyan, mint minden egyéb barátság.

Nem tudom, vajjon érezted-e valaha mélységesen, egész teljességében, hogy micsoda komoly és szép esemény volt a mi hosszú testvériségünk. Én magam, ha felidézem akkori életemet, léptenyomon ott látom benne munkás és ingerlékeny jakobinus-alakodat. Látom magunkat, dacolva a tél szelével és a nyár porával; látom, amint az Arno-part mellvédjére rátámaszkodunk és elnézünk a halászok hiábavaló sürgését-forgását; amint elnyújtózunk a fűben a Mugello valamelyik csúcsán; amint görnyedten turkálunk az uccai árusok ócska könyvei között, vagy némán üldögélünk valamelyik mezei kocsmá lekopasztott asztalánál. Akárhogy is erőlködöm, sohasem látom magamat egyedül. Közös életünk minden áldott napjára emlékezem és ezenkívül nem emlékezem semmire.

Emlékszel-e első lakásodra, abban a tiszta és magányos uccában, szigorúan zárt paloták és kertek között, amerre esténként csak szerelmesek és portások járkáltak? Nagy sárgás ház volt ez és ámbár nem lehetett még ötvenéves sem, már is valami ódonságot, szomorúságot lehel. Emlékszel-e a könyvekkel zsúfolt sötét, nagy szobára; minden olasz és francia gyönyörűség tárházára; tudatlanságom minden érdeklődésének dúsgazdag ígéretföldjére? Emlékszel-e végtelen csevegeéseinkre a szobádban, a száraz fa forró szikrázásában, miközben rohamosan ránk zuhant az este és megcsendültek a harangok, anélkül, hogy valaha is megszűntették volna homályosan borongó szomorúságunkat! És emlékszel-e arra a nedves falak és mindig zárt ablakok közé beszorított meddő kis kertre, amelyben először beszélgettünk meghatottan Stirnerről és az én isteni szabadságáról? Vagy inkább arra emlékszel-e, amikor kimentünk, hogy megvárjuk a napnyugtát a dom-

bokon, elnézve a lomha folyó két partján alattomosan terpeszkedő várost és ezt mondogattuk: A miénk lesz-e?

Néha messzebb mentünk, fel a hegyekbe, ke-restük a magányosságot, a szelet és a zordon-ságot. Az út sohasem tűnt hosszúnak. Fűrge léptekkel haladtunk előre, mint türelmetlen gyalogosok, és nóták helyett a gondolatok és a paradoxonok vidámították utunkat. A kapaszkodók fellelkesítettek, mint valami csata, amelyet megkell nyernünk; a leszállás megalázott és szavunkat szegte. Hamarosan kijutottunk a körfalak közül, a drótkerítések közül és az iskolai füzet módjára egyenes barázdákkal csíkozott mezők közül. A magasságot és szabadságot ke-restük; a meredek girbe-görbe útjait; a gyalog-ösvényeket és a dűlőket; a lombtalan bozótokat; a sziklás hágókat, amelyek lakatlan házak felé visznek. És ahogy felértünk az oromra, valami szegény és zárt kolostor falai alá, vagy várromok kőtörmelékei mellé, beharsogtuk a Marseillaise-t a februári fagyos némaságba, a puszta és vigasztalan völgyek felé, a távoli hegyek felé, amelyeknek oldalában véges-végig a szegénység feketéllett s amelyek fényesen és hóborítottan fehérlettek fel a fellegekkel felborzolt égboltozaton, és a mellünk kitágult tüdők zihálásától és szívünk dobogásától. Milyen távol voltunk az összezsúfolt és lármás várostól és a mindennapos megalázkodás minden szentséges törvényétől! Úgy éreztük, hogy egyedül vagyunk a világon; a világ urai vagyunk; az egyedüli fenséges és nemes emberek a világon. Fújta a szél, arcunkba fröccsentett egy-egy cseppet, amely ott maradt az összezsúfolt leveleken; vágattak a rideg fehér felhők a színtelen, hatalmas mennyboltozaton; sírtak a fák, amelyeket kíméletlenül csapkodott

az északi szél, s a fagytól, kiégett és megfakult fűszálak türelmesen várták a tavaszt és az ibolyák titokzatos illatát.

Drága Giuliano: ma mind ketten férfiak vagyunk és nem vagyunk immár gyermekek. Van feleségünk és vannak gyermekeink; van egy-némely kötelességünk; bizonyos értelemben lelkük gondozása hárul ránk. És én mégis azt hiszem, hogy ha lelkünkől valaha is kisugárzott valami, ami nem egészen hazug, hogy ha halálunk után megmarad belőlünk valami másoknak lelkében, akkor azt azoknak a téli, fagyos kirándulásoknak köszönhattük és köszönhetjük, azoknak a kettesben való rohanásoknak a mezítelen föld és a tiszta magasság felé.

Emlékezzél vissza estéinkre, amikor elmentem a lakásodra, a másik lakásodra, ahol magányosan írtál és várokoztál rám. Egy ciprus volt az ablakaid előtt, a ciprus mellett pedig egy kapaszkodó. Szerettük ezt a kissé kusza és poros ciprust, amely egészen feketén és egészen magányosan állt az ódon kertben. És gyakran elnéztük a kapaszkodót. Az életünk is kapaszkodó volt és az akart lenni. Minden álmunkat odafent álmodtuk a magasban, lábunk az ázott fűben és rekettyék illata a levegőben. Minden könyvünk vázlata, minden újság-programmunk minden? cselekvésünk tervezete ott fogant és fejlődött ki, odafent, néhány száz méterrel a tenger és a tömeg felett. És akármit gondoltain és javasoltam én, téged is mindig belefoglaltalak; és mindabban, amit te javasoltál, nekem is okvetlenül részt kellett vennem, és a világegyetem élesen fel volt osztva; így: mi ketten az egyik s minden egyéb a másik oldalon.

Odafent a Via San Leonardo torkolata táján két terebélyes és fenséges és majdnem egyforma

ciprus állt. Egymáshoz simultan álltak és köröskörül nem volt társuk. Egyszer azt mondtuk, hogy ez a két ciprus mi vagyunk és valamint ezek egybefonták gyökereiket a föld alatt és ágait a föld felett, úgy akarunk mi is egybefonódni az életben és a jövőben. És azt is mondtuk, hogy ennek a két ciprusnak a sorsa a mi sorsunk és ha az egyiket kivágják, vagy villám sújtja, valamelyikünkkel bizonyosan ugyanaz történik... Emlekszel-e? De még mind a két ciprus megvan és sem a vihar nem törte ki, sem a fejsze nem vágta ki őket gyökerestül és estennen még most is rájuk szállnak a verebek, hogy szerelemről csi-cseregjenek. És mi ketten is itt vagyunk még és mind a ketten élünk és most is egymás mellett vagyunk, de bolondos büszkeségek már nem kavarognak a fejünkben és ha elmegyek két fekete testvérünk előtt, lehajtom a fejem és — nem tudom miért — összeszorul a szívem.

Érzed-e, milyen komoly, milyen szép volt a mi akkori barátságunk? Nem tudom, vájjon élek-e még és jelen vagyok-e emlékezetedben, mint te az enyémben. Nem tudom, mennyire tudod, hogy életünk javarésze akkor kezdődött, nem pedig előbb, és hogy lelkünk éppen azokban az években faragta ki egyszer s mindenkorra vonásait és szabta ki szárnyainak hosszúságát

Közel vagyunk egymáshoz és távol vagyunk egymástól, barátom, és én nem tudok rólad semmit és te sem tudsz már semmit felőlem.

De ha felidézem alakodat, amint ott ülsz a könyvtár irdatlan és telefirkált asztalainál a szenvedélyes munka délelőttjein és délutánjain, nyitott könyvek és kiterített papiros fölé görnyedten, és mikor újra hallom hangodat, ahogy kérdeztél vagy feleltél valamit (és szemünk szögletéből körülsandítottunk, hogy a szigorú férfiú,

aki fel és alá sétál, ne vegye észre tiltott fecsegésünket), akkor mindent megérték és te újra az enyém vagy, egészen az enyém, mint türelmetlen készülődésünk ama távoli napjaiban.

Hát mikor késő este elmentünk a kávéházba és meghúzódtunk az utolsó kis asztalnál a nagy sörház üvegezett vashodályának legtávolabbi zugában? Emlékszel-e, milyen némán és mogorván mentünk el, fekete köpenyünkbe burkolódzva, peckesen, a jómódú családok asztalai között, a magányos filiszterek mellett, akik üres söröspoharaiktól megbűvölten senyvedtek az unalomtól, az elegáns és inasok módjára közönséges ficsurak röhögésében. Micsoda élvezettel bújtunk meg a háttérben, hogy megigyuk langyos és löre kávékat, hogy összegezzük a nap nyereségéig magyarázgassuk a múltat és a jövőt, szomszédunk hülye arcát és a világ sorsát, a földi sebeket és a mennyei reményeket! Hány könyvet lecsepiültünk, hány eszmét felfedeztünk, mennyi dicsőséget agyontiportunk, mennyi rendszert leromboltunk, hány munkának írtuk meg a tartalommutatóját és az előszavát, hány paradoxont röpentettünk fel és hány nyilvesszőnek csiszoltuk ki a hegyét! Különb volt ez, mint az ürmös vagy a pezsgő! Bortalan mámor volt a miénk, mint az isteni ifjúság; asszonytalan tobzódás; muzsikátlan és táncatlan tivornya. Mindennapos ujjongó feltúrása volt ez énünknek, legbensőbb és legigazibb énünknek: örök feltárlása és megújrodása eszmékben lírikus és mélységet kutató értelmünknek.

Együtt fedeztük fel egymást és együtt fedeztük fel a gondolatot. Én felfedtem előtted a te lelkedet, te pedig az én lelkemet tártad fel előttem. Együtt hittünk és együtt tagadtunk mindent: építettünk és romboltunk. Egymás mellett,

egymást kézen fogva kerestük az igazságot, faltuk a könyveket és vettük vizsgálat alá a legkétségbevonhatatlanabb dicsőségeket. Egyszerre ráztuk le magunkról apáink hitét, törzsünk bálványait, a gyávák szájkosarát. Közös ágyban aludtunk és közös asztalnál ettünk és ugyanazokban a könyvekben ugyanazokat a lapokat jegyeztük meg. És még sem volt a barátságunkban soha semmi lágyság, semmi nőiesség, semmi pátosz és — mondjuk csak meg — semmi szív. Két gyötrődő agyvelő barátsága volt ez, nem pedig két bizalmas szív szerető érzelmeinek összedobbanása.

Sohasem csókoltuk meg egymást; sohasem sírtunk kettesben, egyetlenegyszer sem, és egyikünk sem mondta meg a másiknak szenvedélyeinek legdrágább titkait. Mikor szerelmes lettél, én másoktól tudtam meg, és házasságodról a *Corriere della Sera*-ból értesültem. Nem hiába olvastuk annyi hévvel a *Le Rouge et le Noir*-t és a *Mort du loup*-t!

Úgy van, el kell ismerned. A mi barátságunk nem volt olyan, mint minden más barátság. Bár minden ízében észbeli, minden ízében értelmi, minden ízében filozófiai barátság volt, mégis megvoltak benne a szívbeli vonzalmaknak tüzei és tombolásai. És még azt sem tudom biztosan, vajjon a szívnek csakugyan nem volt-e része benne. Én nem csupán agyvelő vagyok. Nem érzed-e, mennyi a sóvárgás egy visszahozhatatlan boldogságnak ezekben az idézgetéseiben, ezekben az emlékeiben? És az olvasmányoknak, a kirándulásoknak és beszélgetéseknek ez a múltja — a munkának és hallgatásnak ez az egyszerű és áhítatos múltja — miért indít meg jobban, mint egy szerelem emlékei. Miért érzek még most is irántad valami soha ki nem mondott, soha ki nem nyilatkoztatott gyöngédséget, amelyet egyetlenegyszer

sem mutattam meg a cselekedeteimmel és nem hangoztattam a leveleimben? Nem: csakugyan nem tudom biztosan, hogy a szívnek nem volt-e része benne.

Talán te egymagad volnál a megmondhatója, de nem kérdem meg tőled. Nem akarom, hogy megmondd, hadd legyen ez is egyike azoknak a titkoknak (az utolsó!), amelyek tisztábbá magasztosították férfias testvériségünket.

11.

Az egység felfedezése.

Mindeddig a gondolkodás tanúja és támogatója volt az élet kelletlenségének, szomorúságának, őszinte undorának. Mankó, fegyver, támasztók, semmi több. Nagy szóval hívtam a filozófiát, hogy kifejezze és igazolja egy érzésemet: szövetséges, segítőtárs és szolga, amelyet mindaddig magasztaltam, míg végre igazat adott nekem és kölcsönadta a képmását, — amelyet akkor imádatosnak hittem, — hogy ne kelljen kitárnom ellenfeleim előtt gyermekes és ábrándos bánataim lírai meztelenségéét. Azonban abban, hogy inkább a filozófia komor és díztelen egyenruháját Választottam, nem pedig a költészet shakespearei és cikornyás köpenyét, benne volt az elvont gondolathoz húzó ösztönszerű hajlamosságomnak a bizonyítéka és az a felismerés, most már megmondhatom, hogy ennek a ruhának önmagában is volt értéke, még pedig nagyobb értéke, mint más ruháknak, végül pedig benne volt az útbaigazítás annak a felismeréséhez, hogy ez alatt a ruha alatt is lehetett izmos és eleven test.

Csakugyan, a gondolkodás mentett ki a fájdalomból. A módszer feledtette az eredményeket és az eszköz megölte a célt. Mint mondtam, rögeszmém az volt, hogy határozottan, visszavonhatatlanul, végérvényesen bebizonyítsam az élet rosszaságát — úgy, hogy senki se mondhasson rá nemet, úgy, hogy mindenki kénytelen legyen beismerni: ez így van, nem lehet máskép, csak így!

Ekkor úgy tűnt nekem, hogy ezt a bizonyosságot csak a tudomány adhatja meg, és, mivel filozófiát akartam, csak az olyan filozófia, amely a tudományokban gyökeredzik és belőlük született. Mindenki ismeri ezt a filozófiát: napjainkban pozitívizmus a neve. Feltettem tehát magamban, hogy pozitív alapon bebizonyítom a pesszinúV must.

Tizennyolc évem éhségével rávettem magam az antropológiákra és pszichológiákra és biológiákra és szociológiákra, amelyek akkoriban delelésüknek azon az elviselhetetlenül forró tetőpontján voltak, amely már jelzi a bágyadást. Tényeket hordtam rakásra; számokat másoltam; elméleteket alkalmaztam; általánosításokkal próbálkoztam; majmolva rögtönöztem feltevéseket és rendszereket. És egymásután rákaptam az ízükre; megfeledkeztem a világ tragédiájáról, a Leopardi-főle hívságról és a schopenhaueri lemondásról, sőt a magam határozatlan elégedetlenségéről is. Kedvem telt a kutatásban, a kutatás kedvéért; az eszmében, amely nagyszerűbb eszmét sarjazt magából; képességemben az absztrakció csodálatos kiszélesítésére. A módszerek és a fogalmak hatalmukba kerítettek: nem láttam immár fájdalmamat, amely a világban tükröződik, ellenben úgy éreztem, hogy a világ gondolkodik bennem. Ettől az időtől fogva az életem gondolkodás volt, csupán gondolkodás. Egyetlen valóságnak a

gondolat tűnt, egyetlen tökéletes kifejezésének a filozófia.

Nyakig- úsztam a tényekben, de a tények nem elégitettek ki. Akármennyit kutattam is fel és állítottam össze belőlük, nem merítették ki a végtelent. A részleteknek az a *gazdagsága*, amely rendszertelen tudóskodásomban egyetlen gazdagságom volt, kétségbeejtő nyomorúságnak tűnt előttem. Értelmem, amely sóvárogta a roppantságot és a teljességet, kereste az egyetlen fogalmakat, mint az egyetlen olyan eledelt, amely végre lecsillapíthatja éhségét. Az elméletek jobban tetszettek nekem, mint a bizonyítékok, a gondolatok jobban, mint a tapasztalatok és két pusztá tényt untig elegendőnek tartottam arra, hogy rendszert építsek rájuk. Mivel úgy haladtam előre, hogy mindig több valóságot s mindig kevesebb elvet öleltem fel, természetesen és szükségképpen behullottam a monizmusba. Még pedig nem az idealista monizmusba, amelyet később ismertem meg, hanem egy olyan monizmusba, amelyet azok a durva mesteremberek sugallhattak, akikkel akkoriban foglalkoztam. Hittem — *hittem* — egyetlen állományban, amelyből a világegyetem minden lénye alakult, és amely, bár meghatározhatatlan, jobban hasonlított a régi anyaghoz* mint akármilyen máséhoz.

Számomra ez a monizmus, ez a hit minden dolgok mélységes és lényegbeli egységében nem csupán szó, vagy frázis, vagy formula volt. Megéreztem és átéltem magamban, életem minden pillanatában, mint ahogy átél az ember egy szenvedélyt és egy szerelmei Valóban, számomra minden különböző dolog egyetlenegy dolog volt; az egyetlen állomány, amely a változó mindennek alapja, nem az ész találmánya, hanem maga a valóság volt. És szakadatlan gyönyörűségben rin-

gátolt az a hit, hogy tudom, hogy ez a sok, annyira eltérő és a körülöttem élő vak állatok szemében annyira különböző tárgy számomra mind ugyanaz a tárgy, ugyanaz; az elv, ugyanaz az anyag, amely ezerféleképpen alakul és színeződik érzéseink kényelmére.

Hitem akkora volt, hogy apostolává lettem. Már kezdtem túllendülni iskolatársaim körén és hébe-korba találkoztam egy-egy idősebb ész-emberrel (aki képzetebb volt nálam, vagy én annak gondoltam) és másokkal, akik nem voltak oly tanultak mint én, de érdeklődtek a gondolatok iránt és akikkel szemben megkockáztathattam első tanítói kísérleteimet. Még most is emlékszem egy muzsikás és napfényes júniusi pillanatra. Egy kezdő novellista lakásán voltam, akit hitemre akartam téríteni. Egyszerre csak megszólalt a déli harangszó és úgy tűnt, mintha zengő forrássággal töltené meg a már amúgy is napsütésben izzó levegőt.

— »Íme, — szóltam és felmutattam neki egy tollat — gondold el, hogy ez a toll és ez a zúgás egy és ugyanaz a dolog. Ez itt lekötött erő, amely egyelőre fába és vasba van börtönözve, amaz olyan erő, amely most széles gyűrűkben felszabadul a levegőégben. Hol van ennél mélyebb és nagyobb igazsága

És ebben a pillanatban éreztem, láttam, egész lelkeimmel érintettem ezt az isteni egységet és csakugyan láttam a különbözőségnek ellenséges egybekavarodását, amint visszagomolyog egyetlen eredet: a közös forrás, a közös mozzanat felé és egybeolvad a jövőben, egy panteista nirvána egyetlen gócpontjában.

12.

A világ én vagyok.

De a monizmusnál sem állapotam meg. Olyan voltam, amilyen vagyok, kósza és csapodár. Aztán meg a gondolat sem áll meg. Az utolsó lap lezárása nem egyéb, mint egy új rész kezdete, és minden elért csúcs ugródeszkája új meg új fellendüléseknek.

Miután meghódítottam az egység eszméjét, az örökké visszatérő kérdés előtt találtam magamat: Miből keletkezett ez az egység? Mi a neve a láthatatlan és mindenütt jelenvaló állománynak, amely mindent alkot és mindenné válik? Anyag? Éter? Energia? Szellem?

Nagy vonásokban újra átéltem magamban a filozófia drámáját. Az első természetbölcseleti állításokkal szemben felhangzottak a racionalisták visszavágásai. A vízből vagy tűzből, parányokból vagy örvénylő kavargásból keletkezett világegyetem lassan-lassan az értelem világává vált, eszmék sokféle megtestesülésévé, az isteni ige kikristályosodásává, képek szintjatszó folyamává, a megnyilatkozott szellem birodalmává. Hatalmába ejtett az idealista megoldási *Esse est percipi*. A közvetlen valóság az érzet. Az érzet a mi tényünk, a lélek ténye. Rajta túl nem tudunk semmit, a valóságnak egyetlen kémlőlyuka és bizonyossága a tudat *állapotainak és változásainak* ez az örökös keletkezése és újjászületése. A világ a mi képzetünk. Az én filozófusom már nem Schopenhauer volt, hanem Berkeley.

Van-e valami a képzetén túl? Vájjon a megismerés megbízható ablak-e, mely a valóságra tekint vagy pedig homályos és festett üvegek rendszere, amelyek csupán hamis képeket és az igazság

tétova árnyait szűrjük át? És vajjon csakugyan van-e valami a megismerés mögött, vagy csak a semmi, ép úgy, mint az élet mögött? Talán csak önmagának a tükre, kéreg, amelyben nincs törzs, és leplezett üresség?

Ezek a kérdések, amelyeket józan ember nem tesz fel magának, amelyeket a hivatásos filozófus elhallgattat a mélyértelmű szavak ítéleteivel és eszközeivel, engem mélységesen megzavartak és szakadatlan agyműködésre kényszerítettek, érvek, szofizmák és kibúvók kétségbesett hajszolására, lihegővé, nyugtalanná, fáradhatatlanná izgattak, mintha csak tőlük függött volna az életem, Most, évek távolában, látom egész együgyűséget a módszeremnek, amellyel a problémákat felállítottam és látom a megoldások durvaságát, de azokban a napokban súlyos dolgokról volt szó, belső élményekről, amelyek jóval fontosabbak, mint holmi első szerelem és váratlan nyereség. A gondolkodás volt az élet és valamely elmélet megválasztása az élet irányítása volt.

Minden este négytől-hétig és nyolctól-tizenkettőig viták — viták barátokkal és ellenfelekkel, hangos, civakodó és dühös viták. Ballagtunk a sárga folyó mentén, vagy magasba lendülő utakon, emberek között, fák között, a koraest lágy és enyhe színekkel belehelt égboltja alatt, esőtől csepegő, vagy szikrázó csillagoktól véges-végig reszkető égbelt alatt, a tömeg, a felhők, a dübörgő kocsik közepette; ázott kövezeten, fehéren villogó kavicsoson és nem láttunk semmit, nem éreztünk semmit, nem vettünk észre semmit abból a külső világból, amelynek a létezését félóránként tagadtuk, vagy bizonyítottuk. Ismeretelmélet; érzékelés és képzet; objektív és szubjektív idealizmus és realizmus; Kant és Stuart Mill; érzékek és értelem; Platón és Locke; — előszedtük és villogva suhogtattuk az

ismeretelmélet egész fegyvertárát. És rekedten, kábultan, bizonyosság nélkül, egyetlen biztos pont nélkül tértünk haza, és azzal a kétséggel, hogy a meghatározásoknak, dilemmáknak és indukcióknak ez az egész zagyvaléka nem egyéb, mint egy nevetséges félreértésnek, a szavak egyszerű és alárendelt kérdésének az eredménye.

Azonban az idealizmus ellentállott. Úgy tűnt nekem, hogy ez az egyetlen logikus tétel — és mivel logikus, nem állapodott meg bennem a megszokott azonosításban külső és belső között. A világ képzet, úgy van, azonban én nem ismerek egyéb képzeteket az enyéimen kívül. Mások képzei ismeretlenek előttem, mint az élettelen jelenségek lényege. Mások értelme csupán mint hipotézis él az *én* értelmében. A világ ennél fogva az én képzetem — a világ az én lelkem — a világ én vagyok!

Milyen csodálatos felfedezés, milyen hirtelen megvilágosodás! Egyetlen eszme sem rázott meg é« alakított át úgy, mint ez. Űgyet sem vettem furcsa valószínűtlenségére; nem is gondoltam arra, hogy esetleg csak dialektikai félreértés; egyszerűen fel kell cserélni a szavakat és nem marad semmi. Éppen az örültsége gyújtotta lánggra bennem a hitet. Senki sem hisz benne, vagy nem tud benne hinni? Annál jobb! Hiszek benne én. A legmélyebb igazság mindig későn és utolsónak tárul fel.

És hittem benne egész agyammal; és komolyan vettem, szóról-szóra, kifejtetve minden legtávolabbi és leglehetőtlenebb következményeit. Életem fantasztikussá és istenivó édesedett, pedig körülöttem semmi sem változott.

Az egész világ csupán énemnek egy része volt: tőlem, érzékeimtől, értelmemtől függött a létezése. Egy-egy mozdulatom kénye-kedve szerint kelet-

keztek és eltűntek a dolgok. Újabb mozdulatomra újra feltámadtak — és ha ott hagytam őket, újra szétfoszlottak. Ha behunytam szememet, meghaltak a színek; ha bedugtam fülemet, semmi hang, semmi zaj, semmi harmónia nem törte meg a, tér némaságát. És az utolsó következmény: ha én egyszer meghalok, az egész világ megsemmisül. Még egy kétségem maradt: vajjon meghalok-e, mint a többiek'? Gondolhatok-e arra, hogy az én gondolkodásom megszűnik gondolkodni?

És az emberek! Érzéki észrevevésem oltalma alatt álló tünékeny árnyak, akaratomtól felidézett kísértetek, belső színházam pöffeszkedő bábjai: micsoda szórakozás! Mennyivel semmibbeknek és nevetségesebbeknek tűntek előttem, mint azelőtt, minden sürgés-forgásukkal! Jártam-keltem közöttük és így gondolkodtam: íme ezek azt hiszik, hogy élnek, azt hiszik, hogy önmagukban léteznek és hogy talán, — ó alázatos hívők — halhatatlannak! Pedig nem tudják, hogy nem egyebek, mint tünékeny bábok a szembogaramban; lelkem lenge emlékei vagy reményei; múltékony cseppecskéi a képzetek folyamának, amelynek csupán bennem van a forrása és torkolata. Tovább megyek: tessék, újra itt vannak a semmibe süllyedten és mégis boldogan járnak-kelnek, mintha csak teljes és hártalan élet várna rájuk.

És amikor elnéztem őket, elmosolyodtam és már nem gyűlöltem őket, sőt méltatlan megvetésükön érzett minden bosszúságom elpárolgott. Nem vagyok már áldozat: immár úrnak és parancsolónak éreztem magamat — az egyetlen élőnek az árnyak városában.

Azt hiszem, hogy azokban a napokban olyasvalamit éltem meg, ami hasonlít ahhoz, amit Isten élne meg folytonosan, ha csakugyan léteznék. Fáradhatatlanul teremtettem és pusztítottam és a

világ ott hevert lábaimnál, mintha újra tudtam volna alkotni, egészen mássá és mintha egyetlen jeladással el tudtam volna emészteni. Erre a gondolatra egy-egy pillanatban olyan metafizikai, mámor fogott el, hogy úgy éreztem: nem vagyok már ugyanaz a jelentéktelen enmagam, aki szenvedtem, hanem egyszerre átszellemültem és gigászivá magasodtam, mint valami Isten, aki hirtelen kilép egy embernek a nyomorúságos porhüvelyéből.

13.

Semmi sem igaz — minden szabad.

A tökéletes és következetes szolipszizmus volt ifjúságom kezdetének legbolondosabb, de nem leghosszabb részegsége. Rövid ideig tartott: mint minden mámor.

Az ébredés szomorú volt. Mivel megszoktam, hogy magamat tekintsem a világegyetem sarkpontjának, az egyetlen egységnek, amely alakot és tartósságot képes adni a semminek, ami alig várja, hogy életre keljen, egyszerre csak rámdobant a bizonyosság, hogy nevetséges áldozata vagyok a szavak játékanak, egy logikai kelepccének, egy metafizikai fejtörőnek. Ennyi lángolás, ennyi gyönyörűség, ennyi csoda egy circulus vitiosus-ból vont téves következtetés miatt! Az az állítás, hogy a világ képzet, egyszerűen annyit jelent, hogy a képzetek alkotják a világot, és hogy a világ létezik — az a hit, hogy mások léteznek, csupán annyit jelent, hogy léteznek az érzetek kapcsolatai, amelyeket a miénkhez hasonló akarat irányít és ezeknek ember a nevük, és ezek egyszerűen *meghatározások*, amelyek semmin sem változtatnak semmit. A szavak ugyanazok maradnak; és a dol-

gokkal és az emberekkel szemben ép úgy kell viselkednünk, mint annakelőtte és nem viselkedhetünk másképpen. Ahhoz az ellentálláshoz, amelyet a testek tanúsítanak akaratommal szemben, csatlakoznak az enyémtől különböző és az enyém ellen irányuló akaratok és ez azt bizonyítja, hogy közönséges tökfilkó vagyok, nem pedig Isten.

Később ez a meggyőződés arra ösztönzött, hogy igyekezzek más úton eljutni Istenhez; úgy, hogy felfokozom akaraterőm hatóképességét. Ekkor viszont ennek a mélyen megalázó és búskomor ébredésnek az volt az eredménye, hogy az ellenkező végletbe vetett. Elvesztettem minden hitemet a gondolatban, az értelemben, a filozófiában. A gondolat szememben a költészet ellentéte lett; az értelem kiterjedésnélküli puszta vonalokból álló mértani és szimmetrikus rajz; a filozófia pedig semmi egyéb, mint egyik vagy másik ember, nem pedig a megtestesült egyetemes szellem értelmi vagy erkölcsi szükségleteinek, gyűlöleteinek, vonzalmainak dialektikai kifejezése. A logika, amely autonóm szigorúságával és fáradhatatlan haladásával vezetett egészen eddig a pontig, szememben körmönfont, fortélyos, szórszálhasogató szofisztikává változott^ amelyet vakmerőn kipróbáltam minden lehetséges gondolon, mihelyt csak alkalom kínálkozott rá. Afféle kávéházi Gorgias vált belőlem, aki, hogy bosszút álljon az elvesztett bizonyosságért és az összetört büszkeségért, azzal szórakozott, hogy felbomlasztotta és elsorvasztotta a mások hitét; hogy kiforgatta próbálkozó elméleteiket és állításaikat, miközben gyengeségük és tudatlanságuk mellett a maga rosszhiszeműségét és rosszakaratát is felhasználta. Élvezetet találtam abban, hogy kétséget támasztottam a dogmatikusok fejében; hogy elhallgattattam a hevesvérűe-

ket; hogy nevetségesekké tettem a fanatikusokat; hogy megaláztam a szószátyárokat. Keserű, gonosz, meddő gyönyörűség volt — de élvezetet találtam benne. Ez volt egyetlen bosszúm. Szándékosan felkerestem a többieket, nem azért, hogy meggyőzzem őket valamiről, mint azelőtt, hanem hogy megingassam őket, hogy megint olyanokká tegyem őket, amilyen magam vagyok.

Csak nagyon kevesen álltak ellent. Szenvedélyes beszédmodorom, a rögtönzésben való készségem, a dialektikai csűrés-csavarásban való jártasságom, a különböző filozófiák ismerete s arcátlan bibliográfiai készségem révén legtöbbször én kerekedtem felül. Ura voltam a módszernek: értettem a taktikai cselfogásokat, a csalhatatlan kelepécét, a mestervágásokat.

Minden relatív. Ami tévedés itt, igazság amott. Ami az egyik oldalról igazság, a másikról hamisság. Minden elv önmagában ellentmondó; semmiféle metafizika sem egyéb, mint két vagy három általános formulának különböző szavakba való átírása, amelyek mindig bizonyos misztikus egységre egyszerűsödnek le — valami egyetlenre, amit nem értünk, ami semmi, ami nem jelent semmit. A filozófiákat azért gyártják, hogy igazolják előítéleteinket, érzelmeinket, életünk minden nemű, még alacsonyabbrendű szükségleteit is: fordítsuk le a filozófiát az élet nyelvére és megtaláljuk benne a hasonlatosságot a disznók metafizikájával, amelyet Carlyle fejtett ki. Az egyetlen valóság a jelen, az érzet: mindenki élje a maga jelenét és dobja sutba a formulákat és a meggyőződéseket. Meg kell szabadítanunk magunkat régi betegségeknek e varaitól: mindenki szabadítsa meg önmagát és higgyen önmagában és a pillanatban, amely elillan, de éppen azért szép, mert elillan.

És mivel soha, semmiféle élményemben nem álltam meg félúton, haladéktalanul levontam minden elv és minden szabály eme tagadásának a következményeit. Ebben az időben bukkantam Max Stirnerre és úgy éreztem, hogy végre megtaláltam az egyetlen mestert, akit nem vehettem félvállról. Az ismeretelméleti szolipszizmusról áttertem az erkölcsi szolipszizmusra. Nem volt előttem más Isten magamon kívül. Egológiáról ábrándoztam — kiirtottam magamból a családi érzéseket, a haza iránti kötelességeket, a kifogástalan polgári magatartás beidegzettségének utolsó bilincseit. Anarchista voltam; anarchistának vallottam magamat; és nem láttam más magamhoz méltó célt, mint önmagam! és utána a többiek teljes felszabadítását. Mert szabadságom érdekében szükségem volt a többiek szabadságára.

Három barátommal individualista csoportot alakítottam; megírtam a Szabad Szellemek Kiáltványát és egyszerre mámorosodtunk meg a bortól, hasistól és vad abszurdumoktól.

Immár semmi sem volt szent előttem: mindazok a forradalmi kísérletek és emberbaráti programok, amelyek előbb nagyszerű dolognak tündek előttem, most laikus és tapasztalatlan hívők ostoba gyerekeségeivé alacsonyodtak szememben. Egészen más kellett nekem. Minden ember *belső*, ideális, gyökeres felszabadítása. Vagy esetleg imitt-amott egy-egy hordó igazi dinamit, hogy elősegítsem a jövőt. Azzal a néhány emberrel, akikkel összetartottam, merényletre gondoltam, hogy hatalmunkba kerítsük a várost, előkészültem az egyetlen lázadásra; meg akartam szökni, beutazni minden országot, nekivágódni minden nép testének, megundorodni kelet bűzeiben, elveszni észak ködéiben.

És eközben, mivel nem tettem semmit, elége-

detlenül és izgatottan, mohón és mogorván, hetyke aforizmákban, Nietzschére valló lírai és maró kitérősekben nyitottam szelepet dühömnek; és gyűlöletből a filozófia és hozzáillő kerítője, Kant iránt, egy »Minden Értelme Kritikája« és »Filozófusok Alkonya« járt az eszemben; és éreztem az apostoli kényszerűséget, hogy felszabadítsam a többieket, mint ahogy felszabadítottam, úgy hittem, önmagammat a meztelen és vakmerő elmélettel.

Hogyan? Úgy hogy lapot alapítok. Lapot, azzal a mérhetetlen tudománnyal, amely szükséges volt ahhoz, hogy leromboljam a régit és azt a rengeteg nyersséget, antiidealizmust és idegenszerűséget, ami bennem és legszűkebb baráti körömben élt.

14.

Forrongás.

Valahányszor új nemzedék jelenik meg az élet színpadán, úgy látszik, hogy a világ szimfóniájának új ütembe kell átcsapnia. Álmodok, remények, csatatervek, felfedezések! révületei, magasbatörések^ viadalra-hívások, kevélységek — és egy újság.

Minden cikk zengése és hangja olyan, mint egy kiáltvány; minden vagdalkozó és sebző vita-irat a győzelmi jelentések stílusában van írva; minden cím egy-egy program; minden kritika Bastille-be vétel; minden könyv evangélium; minden összejövétel olyan, mint holmi Catilina-hívek gyülekezete, vagy sansculotte-ok klubja; sőt a levelek is úgy lihegnek és vágtatnak, mint apostoli intelmek.

A húszéves férfi szemében minden idősebb ember ellenség; minden eszme gyanús; minden nagy embert vád alá kellene helyezni; a múlt törté-

nelme villámoktól megszaggatott végtelen éjszaka, szürke és türelmetlen várakozás, örök szürkülete annak a hajnalnak, amely végre velünk felhasadt. A húszéves férfinak úgy tűnik, hogy még a napnyugták is a késlekedő hajnal fehér és finom fénypásztáiba bágyadnak és hogy a fáklyák, amelyek a halottakat kísérik, örömtüzek új ünnepekre és hogy a szenteskedő harangok zokogásai harsognak, amelyek lelkek születését és megkeresztelését hirdetik. Ez az életnek egyetlen egetvívó kora, amelyben megvan bennünk az a férfias tökéletlenség, hogy minden bikát megragadunk a szarvainál fogva; amelyben a várostromlók ruganyos és egyenletesen dobbanó lépteivel megyünk előre, félreccsapott kalappal és cseresznyefa-pálcával ideges kezünkben.

Minden szalagot zászlónak hiszünk; minden távoli zajt forradalom gigászi dübörgésének; minden mozsárdurranást jeladásnak a csatára; és minden záporosót a második egyetemes vízözön kezdetének. Feszült figyelemmel hallgatjuk a szél zúgását és azt hisszük, hogy itt a világ vége. Egy fuvarosló dobogására az ablakhoz szaladunk, mintha az Antikrisztus fekete paripája volna és a süllyedő nap vörös uszálya mintha tüzes féltékére nyitna pillantást, amely a legtávolabbi hegyeken túl terpeszkedik, ahol az élet talán gigászok tombolása és az égbolt nem keresztényi-azúrkék, hanem vörös, mint a tűzvész s mint a pokol.

A legmélyebb mámor pillanataiban él bennünk az a boldog bizonyosság, hogy az első emberek vagyunk a világon — időrendben az elsők — igazi Ádámok; és hogy mi vagyunk azok, akiknek el kell neveznünk a dolgokat, fel kell építenünk a városokat, meg kell alapítanunk a birodalmakat, hirdetnünk a hiteket és erőszakkal, közelharcban,

meg kell hódítanunk a földi világ teljes birtoklását. Magányosak, ártatlanok, szüzek és tiszták vagyunk és úgy érezzük, hogy jogunk van kitörölni az emlékeket és erőnk van új minták szerint újrászöni a valóságot.

Úgy látjuk, hogy a világ rosszul van megszerkesztve; az életben nincs harmónia és nincs nagyszerűség: a gondolkodás szakasztott olyan, mint valami félbenmaradt őrzöngő szándék, mint valami éppen megkezdett mozdulat, mint valami fekete és zűrzavaros rajz, amelyet senki sem festett meg freskóban.

Annyi az alkotni, az újraalkotni való! íme készen állunk — itt vagyunk mi! le a kabátot és a kalapot! Isten veletek szélesszegélyű és telefirkált vaskos könyvek, amelyek szörnyű szomjúságot támasztottatok bennünk, de nem vezettetek el a forrásokig!

Itt vagyunk mi, derék fiúk, akik dolgozni akarunk. Ingujjban, lobogó hajjal, kapával a kézben, karabéllyal a vállszíjon, kőművesek és katonák egy személyben, mint Ezdrás zsidói. Micsoda dübörgés! micsoda por! Mennyi törmelék! Bombák robajával omlanak a falak; sűrű porfelleg lep el bennünket, mint az *ancien régime* valamelyik csatájában; és a dalok, amelyek felszárnyalnak és visszaharsognak egymásnak a rombolás orkánjában, harci dalok és forradalmi himnuszok.

Meg kell adni: van bennünk katonai szellem. Nem vennők fel a világ minden könyvéért sem a közkatona-köpenyt, de a háború a mi oxigénünk és minden ostrom ünnep, és szeretnők, ha minden szó közelből csattanó puskalövés és minden gondolat jól irányzott várostromló lövedék volna. De undorodunk a szabályszerű hadseregtől. Mi az önkéntesekért, a fegyveres bandákért, a martalócokért, a városok szabad harcosaiért lelkesedünk,

akik ledöntik a királyokat, a kóbor lovagokért, akik a kard kalandjait hajszolják, mint a Casanovák a szoknya kalandjait. Don Quijote a mi pártfogónk és csak az ő kedvéért túrjuk Sancho Pansát, de tombolón-elkeseredetten gyűlöljük Sansone Carrascot, apját és mintaképét minden filisztereknek, akik halálos ellenségei az örülségnek és mindannak, ami hozzá hasonló.

Mi is lovagok vagyunk — köpenyes, kardos nemesemberek; készek vagyunk beledöfni kardunkat nemes apáink ráncos szívébe és betakarni köpenyünkkel didergő és rettegő kedvesünket. Kalapunkon tollbokréta, kezünk a kardmarkolaton — tekintetünk kötekedő, mozdulataink parasztosak. Mi az ördögöt csináltok ti itt mellettünk! Szaporábban lépkedjete, ha nem akarjátok, hogy összetapossunk — legyetek öngyilkosok, ha nem akarjátok, hogy felkoncoljunk benneteket. Mi megyünk előre — előre kell mennünk! Minden a mi válunkra súlyosodik; minden a mi dolgunk!

És hogy utat vágjunk, minden eszköz jó: egy nyakleves, egy kardcsapás és tovább — csak ép hogy gyakoroljuk magunkat. Mi is óriásoknak nézzük a szélmalmokat és nem szégyelljük magunkat miatta. Hogy talán nem is olyan veszedelmesek? Próbáljátok meg egyszer magatok megtámadni őket és majd meglátjátok, hogy a falapátok ép olyan kemények, mint a Briareusok karjai.

Minden hiába — semmit vagy mindent! Vannak-e még világok, hogy felfedezzük őket, igazságok, hogy feltárjuk őket, tornyok és várfalak, hogy rombadőljenek kürtjeink harsogására?

Nem hagyunk békét senkinek: letaiszítjuk Istent, az ég felhőiről és a királyokat a föld trónusairól és még a holtak sem maradhatnak nyugton a temetők virágai és gyertyái alatt; még a bronzba meredt hírességek sem kőtalapzataikon.

Fel akarjuk szabadítani magunkat mindentől és mindenkitől. *Meztelenekké* akarunk válni lélekben, mint ahogy az ártatlan Ádám meztelen volt testben. El akarjuk dobni a vallás köpenyeit, a filozófia kabátjait, az előítéletek ingeit, az ideálok laza nyakkendőit, a logika cipőit és az erkölcs alsóruháit.

Le kell vakarni a bőrt, le kell tisztogatni a lelket, fertőtleníteni kell az agyat, be kell vetni magunkat a folyóvízbe, gyermekekké, ártatlannokká és természetesekké kell válnunk, ahogy a világra jöttünk anyánk méhéből. Többé nem akarjuk, hogy a holtak parancsoljanak az élőknek, hogy könyvek sugallják az. életet, hogy az Értelmem és a Történelem továbbra is annyi rengeteg nagybetűvel zsúfoljon és szorítson be bennünket az iskolák padjaiba, ahol mereven és tátott szájjal ülünk, hogy falatonkint kapjuk a kenyeret, amelyet más szájak megrágtak. Az Értelmemnek a *mi* értelmünknek kell lennie és a történelem ma kezdődik. Időszámításunk első esztendeje. Incipit vita nova.

Új föld és új egek. Erre az alkalomra festett díszletek. Egy éjszaka alatt emelt paloták. Hosszú, napfényes, ezerablakú homlokzatok és minden ablakban egy-egy lobogó. És az uccán zajos kiáltás; kényszerűség, hogy a magasba törjünk, a hegyeken lakjunk, hogy lábaink alatt lássuk a várost, hogy messziről megvethessük az embereket.

Hogy megvessük és gyűlöljük és lemészároljuk, de alapjában véve: hogy szeressük őket! Mindaz, amit teszünk, értük van, mindaz, amit mondunk, arra való, hogy elkápráztassa, hogy megrettentse őket: de az, amit cselekszünk, mindnyájukért van, mindnyájuk felszabadításáért és öröméért. Háborút viselünk, hogy javítsunk rajtuk, üvöltünk, hogy ne feledkezzenek meg maguk-

ról, megrettentjük őket, hogy sorsukra gondoljanak. Voltaképpen nincs más vágyunk, mint hogy mestereik, vezetőik, prófétáik legyünk és megelégednénk azzal is, hogy mint Mózes, meghaljunk az ígért földjének szőlőhegyei előtt. És mind ennek a viharnek, lázadásnak és kevélységnek az eredménye négy, nyolc, tizenhat oldalnyi nyomtatott papiros: — a rendes lapunk!

Tűzet jöttem bocsájtani a földre
LUKÁCS

TEMPESTOSO

Az éjjeli felolvasás.

És a lap, a híres lap, amely gondolataim fénypontja volt, mikor be akartam rontani az ezrek és milliók tömegébe, hogy felébresszem és megvilágosítsam őket; a régóta álmodott és ígérgetett lap, az enyém, aki rohammal akarom bevenni a világot és útonálló módjára megtámadni álomszuszek kortársaimat; az annyszor indítványozott és tervezett lap, amelynek össze kell foglalnia az ismeretlenek türelmetlenségeit, hangot és alapot kell adnia egy csapat névtelennek, értésükre kell adnia közvetlen mestereinknek, azoknak, akik immár nem fiatalok, a harminc- és negyvenéves férfiaknak, hogy a fiatalok, az igazi fiatalok, a húszéves friss fiatalok is elérték nagykorúságukat és hogy végre más nemzedéknek van joga a szóhoz — ez a feltétlenül szükséges újság, amelynek az a hivatása, hogy olyan legyen, mint a bilincsekből csak az imént felszabadult izmok megfeszülése, mint első szárnyaló dala egy szájnak, amelynek mindeddig csak dűnnyögnie volt szabad; ez a lap, amely rendeltetése szerint az első bosszúállás minden búskomorságért, amely minden méltatlanságok áhított kirobbanása, minden mestervágások fegyvere, minden viadalra-hívások wagneri harsonája, álmaink naplója, a türelmetlenül várt robbanások tölténye, a legvakmerőbb gondolatok szivárványló felszökkenése és felívelése akart és tudott lenni, ez a híres lap végre megszületett.

Kellett hozzá egy kis bátorság. Nem volt pénzünk; nem volt pontos elgondolásunk affelől, hogy mit kell tenni, védelmezni és támadni; kevesen voltunk és ahány ember, annyiféle természet és nagyra törés; nem tudtuk, hol fogjunk hozzá. És a lap mégis megszületett.

Nem tudtunk tovább várni. Felvirradt a mi napunk. Hisz oly régóta beszéltünk már róla! Első egyesületünkben egész napokat töltöttünk el azzal, hogy egy ilyen szenvedélyes és tüzes újságról álmodoztunk. *Vampa* (Láng) lett volna a neve és csak remekműveket közölt volna. A közlészerű kéziratokat és hülye könyveket minden héten örömtűzőn égettük volna el az egyik téren. Alaposan odamondogattunk volna mindenkinek, még a leghíresebbeknek is — sőt főképpen a leghíresebbeknek — és a szerkesztőnk valami szörnyű, durva teherhordó lett volna, egy hallgatag óriás, aki nem a vezeték- és keresztnévvel, hanem az arcképével jegyezte volna a lapot.

Később másokkal olyan lapra gondoltunk, amely magas filozófiával és transzcendentális küzdelemmel foglalkozik: *Divenire* (Átalakulás) lett volna a címe s homlokán ez a herakleitosi isteni jelige: *xávxu* peí. Mikor szabad szellemünk mindenáron egyre jobban forrongásba lovagolta magát, szóba került egy másik lap, amely főképpen támadott volna és kegyetlen rohamot intézett volna mítoszok, elméletek, hitek és emberek ellen: *L'Iconoclasta* (A képpromboló). És mindannyiszor kifényesítettük fegyvereinket, gyártottuk a mérgezett nyilakat és fentük a fogunkat, de azután valamilyen okból — elsősorban mindig a nyomasztó nyomorúság miatt — kénytelenek voltunk visszahúzódni az árnyókba és odúink kétségbeesésébe.

Ezúttal azonban csakugyan megszületett és

mi nem hátráltunk volna meg semmitől. Azt a néhány száz lírát majd csak összehozzuk mindenképpen, eszmék pedig...

Eszme túlságosan sok is volt. Csak az kellene, hogy adjon valaki, aki megragadja a kormányrudat és alaposan meglódítja a cél felé. A többiek, akiket mindig az fegyelmez, aki cselekszik, utána mennének az olyan emberek Önbizalmával, akik nem tudják, hogy hova akarnak eljutni. És így történt. És én lettem az az ember, aki nevet, eszmét, hangot adott e sereg előretörésének.

A halottak hónapjában voltunk és újévkor akartunk megindulni. Eleinte nem volt hely, ahol találkozhattunk volna; a kávéház túlságosan drága volt, így tehát minden este napnyugta után egy téren gyülekeztünk össze és innen indultunk a város dübörgésén és ragyogásán keresztül az elvek és az emberek meghódítására.

Majdnem minden este esett; az uccák kövezete ázott volt, sáros és csupa pocsolya, de egyikünk sem vette észre. Csak mentünk előre a tömegben, néha elszakítottak egymástól a kocsik és a járókelők, aztán megint összeszedelőzködtünk és megálltunk valami nagy lámpa vörös lobogásában, mikor a vita hangosabbá vált vagy valami eddig még fel nem merült eszme villant valamelyikünk agyában, és nem törődtünk a vízzel, amelyben gázoltunk, a sárral, amely ruhánkra fröccsent, a sietős emberekkel, akik meglökdöstek és taszigáltak, a sűrű esőcseppelkel, amelyek a ködben kalapjainkra és lyukas esernyőinkre hullottak, és felhevültünk egy semmiségen, fellelkesedtünk egy-egy jövőző cikk címén, egy-egy csípős megjegyzésén, gúnyolódásán, egy-egy fenyegetőn bejelentett lecsepülésén, egy-egy metszetnek vagy előfizetésnek bizonytalan ígéretén.

Minden este két vagy három órán át meg-

mámorosodtunk a szavaknak és a papirosnak ettől az álmától és semmit sem tartottunk fontosabbnak magunk körül s mindent a készülő lap szempontjából néztünk és ítéltünk meg. Úgy tűnt nekünk, hogy a város, a nemzet, a kerek világ egész élete lázasan körülöttünk forog, a mi várakozásunk körül, és hogy belőlünk, ismeretlen rajongóknak ebből a lármás társaságából kell hirtelen kipattannia a fénynek és lángnak, amely majd mindent megvilágosít és felperzsel. Hogy maradhatott nyugodtan a tömeg, miközben mi új eszmék és lelkek kinyilatkoztatását, régi tévedések és emberek lerombolását készítettük elő?

És csakugyan jöttek egyesek és hozzánk csatlakoztak anélkül, hogy ismertek volna bennünket. Nyílt összeesküvésünknek híre kelt a fiatalok között és sokan hozzánk siettek vagy kíváncsiságból vagy a mienkhez hasonló mohóságból. Hármasban vagy négyesben kezdtünk beszélni erről a lapról, de néhány nap múlva újabb barátok csatlakoztak a régiekhez. Majdnem minden este új arcok, soha sem látott, soha sem ismert alakok tűntek fel és új emberekkel kellett kezdet kezdeni és új híveket kellett meggyőznünk és fel-tüzelnünk. Jöttek a feketeruhás, sanyarú diákok, tivornyázástól vagy tanulástól lilakarikás szemekkel; a nyomorban sínylődő és tréfától duzzadó művészek; a simaarcú, félszeg ifjak, akik hökken-ten és révedezően hallgatták az idősebbek öblös szavait és fennhéjázó terveit; és megérkeztek az érettebb fiatal emberek is, szőke és gesztenyeszín szakállukkal, akik úgy érezték, hogy vonzza őket a tomboló ifjúságnak ez a felviharzása a túlságosan hosszú várakozás meddősége után. Egyenkint, szinte titokban kellett beszélni az újdjon jöttekkel; ki kellett tapogatni, ki kellett tanulmányozni őket; aztán következett a megbarátkozás az egyik-

kel és a másikkal; és a pajtáskodó általános tegeződés a tegnapi ismeretlent a ma választott bajtársává avatta.

Össze kellett gyűjteni mindezeket az erőket; össze kellett kovácsolni és tömöríteni kellett őket a közös erőfeszítésre és végül ki kellett röpíteni őket az egységes és diadalmas rohamra az önkéntelen ellenség ellen. Valamennyiük közt egyedül csak nekem volt bizonyos gondolatom és alapvető tervem és valamelyes elméleti rendszerező képességem. Már is elismerték valamennyien, hogy én vagyok a küszöbönálló vállalkozás nélkülözhetetlen vezére. Több mint egyhónapos mozgó gyűlésezés és megbeszélés után e lázas évutón elhatároztam, hogy afféle nagy beszédet vagy kiáltványt szerkesztek és felolvasom mindazok előtt, akik hozzánk csatlakoztak, hogy mondják meg kereken, vajjon fenntartás nélkül hozzánk szegődtek-e, vagy nem. Mint mondtam, még nem volt saját helyiségünk és egyik társunknak, egy Rómából jött festőnek a dolgozószobájába kellett menekülnünk, amely sugárzón mosolygott a nyugodt melegségtől. Azonban ez a dolgozószoba tulajdonképpen nem volt a sajátja: egy Akadémiáé volt, amely »szívességből átengedte« neki, mivel bizonyára nem is sejtette, hogy miféle barátai vannak. »Annál jobb! mondtuk rá: Egy akadémia falai között üzenjük meg a háborút minden akadémiának!«

Csakhogy ide titokban kellett bejutni, úgy, hogy a szürke palota őrei ne vegyenek észre semmit. A gyűlés, úgy hiszem, esti tíz vagy tizenegy órára volt kítűzve. Kis kerti kapun kellett besurranni, amely szinte el volt bujtatva egy félreeső uccában. A kapuban egy beavatott őrködött. A nyirkos sötétségben, köpenyünkbe vagy fellegajtójukba állig beburkolódzva egymásután ér-

keztek meg híveink, akiket lábujjhegyen felvezettek a csigalépcsőn, és a faburkolatos folyosó hosszadalmas kanyargóin át egészen a padlásszobáig kísértek, amely az ünnepélyes alakulás színhelyéül volt kiszemelve. A tágas termet nyomorúságosan világította meg a falaiból kinyúló szögekre vagy a kencésüvegekbe tűzött három vagy négy gyertya; a termen rézsút vastag gerenda húzódott keresztül és bújt el az egyik szögletben. Megkezdett vásznak, vörösruhás nők és ezüstharsonás angyalok hosszú díszítményei, heroikus rajzok: aktok és paripák és arcok unott preraffaelita szépségben, környeztek és meresztették ránk fénytelen tekintetüket. Mindenki helyet foglalt, úgy ahogy tudott — félig szétfoszlott szalmaszékeken, üres képkereteken, papirossal takart asztalokon, a földön — és negyedóra múlva a terem megtelt cigarettafüsttel és halk csevegéssel.

De mikor elővettem előadásom kéziratát, egyszerre csend lett, és én olvasni kezdtem. Nem tudnám most újra elmondani, hogy mit beszéltem a talmi összeesküvésnek és a vidám várakozásnak azon éjszakáján. Volt az előadásomban sok irodalom, sok lelkesedés, talán egy kis dagályosság is, végtelen ígéretek, rettentő fenyegetések, és megpróbáltam egy csomóba kötni az eszméit, a szándékait, a kevélységeit és az erőit mindazoknak az ifjaknak, akik hallgattak engem és hittek bennem és magukban. Voltak köztünk festők, akik a költőkkel és a költészettel társalogtak; tiszta stílusú írói; akik duzzadoztak a kritikától és a történelemtől; dühös filozófusok, akik lihegtek a vitakozásért és imádták a szárnyalásokat és a mélységeket; díszpogányok és tehetetlen misztikusok; semmittevő és tervszerűen felborzolt érdeklődők, és valamennyiük számára meg kellett találnom azt a hangot, azt a jelszót, azt a végcélt, azt a re-

ményt, amely egyesíti, felrázza és végre bevonja őket a közös munka megmásíthatatlan tényébe.

Nevet kellett találni, szimbólumot, címet, amely egy be tömörítse valamennyit: költőket és gondolkodókat, festőket és álmodozókat. A helyi, a toszkán, az olasz hagyománytól megszentelt nevek között egyetlenegy sem mutatkozott erre alkalmasabbnak, mint *Leonardo* neve.

Leonardo olyan férfiú volt, aki rejtélyes lelkeket és sziklákat és virágokat és utolérhetetlen mennyboltozatokat festett; gépezetekben és hullákban türelmesebben kereste az igazságot, mint a bölcsek; és mélyebb szavakban és ragyogóbb képekben írt az életről és a szépségről, mint a hivatalos írók; és a földi ember isteni hatalmáról és a mennyek meghódításáról álmodozott, mint a lehetetlenségek szerelmesei. A mindentudó öregnek gondolkodó, roppant arca, finoman zárt ajkával, lágy és tiszteletet gerjesztő dús szakállával mindnyájunk előtt ott lebegett; gondolatait, (amelyek abban az időben váltak elsőízben hozzáférhetőkké a szegényebbek számára is) gyakran emlegettük. Tehát az ő nevével léptünk ki a hallgatásból. A lap címe csak *Leonardo* leheteti

A hitnek új lángja gyulladt ki bennem itt a csata előestéjén, ennek a dobogó és minden kalandra kész fiatalságnak a körében. És ebben a szenvedélyes éjjeli felolvasásban váltig hangoztattam teljes és tudatos pogányságunkat, szemben a százados názáreti állatiság korhadtságaival és hitványságaival; vad individualizmusunkat (vagy mint mondtuk: perszonalizmusunkat) a szolidarista és szocialista örülettel szemben, amely ellankasztotta a fiatalság szellemét s amely azt képzelte, hogy forradalmi, ha a tulajdon és egyedülvaló énjének eleven színét belefajtja a buta és idétlen tömeg sűrű pocsoljára.

jába, egy elkorcsosult és megalázott Olaszországnyomorúságos politikájába; végül pedig hangoztattam a magunkfajta filozófusok meg nem alkuvó, monopszihista idealizmusát, akiknek számára a külső világ nem létezett és a valóság- egy álom árnya volt és a világegyetem értelmünk zűrzavaros töredéke és a régi igazságok csürhe számára való hazugságok, — és az ellentmondásban láttuk a bizonyosságot és a rombolásban a gyönyörűséget és az abszurdumban a világosságot. És e káoszban és a hajlamok, ösztönök és reakciók e tülekedésének tetejébe odatűztem utolsó virág és közös lobogó gyanánt a hitet a felvilágosult értelemben és a költészet isteni erejében és a művészet örökkévaló csodájában.

Amint néha-néha felemeltem rövidlátó szememet a teleírott lapokból, magam előtt láttam a fekete árnyak és vöröslő fények játékában társaim figyelmes arcát, hadseregem rendetlen sorait, és úgy tűnt, hogy egyiknek-másiknak szemében a helyeslés követelődző remegését olvasom és fülemben húsz, harminc szív viharosabb dobogásának zúgását éreztem és forró rokonérzés fuvalma áradt felém, és egészen elborított és úgy meghatott, hogy az utolsó mondatok, amelyeket legzengőbb és legragyogóbb szavaimmal írtam meg egy téli éjjél magányos didergésében, úgy szakadtak ki belőlem, mintha valami hirtelen és furcsa elérzékenyülés szaggatta volna meg és fojtotta volna le őket. Talán éreztem, hogy igazi életem — apostoli és kalandori életem — most kezdődik, ebben a néma teremben, e leendő férfiak előtt, ebben a mindnyájunk számára oly ünnepélyes pillanatban?

Csakugyan nem tudom, mit gondoltak azok, akik zengő és szenvedélyes felolvasásomat végighallgatták. Annyi bizonyos, hogy mindjárt utána

majdnem valamennyien aláírták azt a nagy ívet, amelyet valamiféle előrelátó titkár kikészített az asztalra. És mindegyik ifjú megszorította a kezemet és a lap kiadását elhatározottan elhatároztuk. Mindegyik hozzájárul majd egy kis pénzzel és sok-sok munkával.

16.

Palazzo Davanzati.

Mindegyikünkre kivetettük a hadiadót: havi tíz lírát. És mindenki megfizette. Kialakult bizonyos ranglétra: választottunk afféle titkárt, akinek az volt a feladata, hogy megtestesítse és megvalósítsa ábrándunkat. Együtt jártuk a nyomdákat, ahol gyanakodva néztek végig az igazgatók és a főördelők, akik látták, hogyi gyakorlatlanok vagyunk és kitalálták, hogy szegények vagyunk. És végül szereztünk egy szobát, amely egészen a miénk volt — szerkesztőséget!

Milyen szép volt abban az időben a Palazzo Davanzati, magas és ódon, nemes kőből faragott homlokzatával, a piac pórias omladékaihoz képest! Középuitt tizenhatodik századbeli koronás és büszke címer nyúlt ki barnán a barna gyámszlopokon, és fent a magasban szép, nyitott, levegős szabad, firenzei erkély, a miénk, amely a járókelőnek, aki alulról nézte, széles kilátást ígértett márványtoronyokra, ragyogó dombokra és derűs egekre. Valójában a dúsgazdag és művelt kereskedőnek irdatlan háza volt: tömör, mint a vagyona, amely Franciaország és a Levante bankjaiban hevert; sötét, mint meg nem juhászodott pártszenvedélye; erős és tágas, mint jóízlésű humanistára és munkás parasztra valló élete. Talán a név sugallata volt: de engem a Davan-

zati-féle Tacitus józan, tömör és egyszerű prózájára emlékeztetett, amely mégis velős, tartalmas és húsos, mint az én Macchiavellimé.

De meg kellett nézni belülről ezt a palotát abban az időben: csupa piszok és sötétség, félig rombadólt lépcsők, összekarcolt falak, középtű fallal elosztott csarnokok és kacskaringós zugokkal, berondított szögletekkel és elhányt ládákkal zsúfolt tágas udvar. Ma már kitisztogatták, kitakarították és kicsinosították és múzeumká alakították, amelynek rengeteg a katalógusa és az aranysujtásos sapkás öre és egy lírát kell fizetni, hogy megnézhesse az ember, mert odabent nagyon szép, nagyon díszes és kacér, teli van régiségkereskedőktől vásárolt bútorokkal, hatalmas tölgyfaasztalokkal, kiváló festők képeivel és zsidóktól kiváltott szőnyegekkel. És tiszta, takaros, kényelmes és ép az idegeneknek való, a snoboknak, a művelt uraknak, akik fogalmat akarnak alkotni maguknak egy tizennegyedik századbeli házról, amelyet íme, valami ambiciózus régész idevarázsolt. De már nem a mi Palazzo Davanzatink, nem az én piszkos és züllött Palazzo Davanzatim, amely azonban tele volt még eleven élettel és igazi emberek laktak benne, nem pedig szövetek, bábuk és fiókos padok. És főképpen már nem az a Palazzo Davanzati, amely először adott hajlékot egyik alkotásunknak és hallotta vitáink zaját és párbajaink felcsattogását és az öröm dalait és a világ ellen intézett támadásunk örült kacagását.

Kivettünk benne egy hónaposszobát, valami derűs és pocakos embertől, aki cifra kalitkák és borbélyfüggönyök készítéséből éldegélt. A szoba nem volt nagy és nagyjából be volt bútorozva. Mi kidobtuk belőle az ágyat, a szekrényt és az éjjeli-szekrényeket és nem hagytunk benne mást, csak néhány asztalt, egy töredezett és több helyen

felszakadt karosszéket és egy-két sánta széket. De nekünk elég volt néhány nap arra, hogy a magunk kedvére átalakítsuk ezt a csupaszn polgári odút. A gazdánk, mintha csak szégyellte volna magát a szennyes falak miatt, nagy nyaláb babérágat hozott, amelyeket köröskörül felaggattunk vagy felszegeztünk a mennyezetre, ahonnan lefelé lógtak. Mi magunk fényképeket és szobrokról és festményekről készült metszeteket hoztunk, és a sötétlő levelek közt feltűntek Tiziano meztelen asszonyai, Leonardo méltóságos öregei és kaján faunok és hiú apollók táncoló testei. Az egyik falon egy szögre két vívótőr volt felakasztva és az ajtón — ugyanis saját, egészen külön ajtónk volt — egy plakát szép fekete betűkkel fenséges pártfogónk nevét mutatta, hatalmas vörös nap alatt, amely felingerelt kígyó módjára nyújtogatta tekergő sugarait. És itt ebben a majdnem üres hodályban minden este ünnep volt. Valamennyien eljöttünk ide két vagy három órára, hogy találkozzunk, harcoljunk, meséljünk és izguljunk. Minden ürügy jó volt az összegyülekezésre. Más ifjak is jöttek, türelmetlenek és félszegek. Az én Giulianóm nem volt Olaszországban: elegendő volt egy levelem, amelyben tüzetesen leírtam a megjelenés nagyszerű előkészületeit, és reményeimet, és az első csatározásokat, hogy azonnal belevesse magát forgatagunkba, amelyben hamarosan az egyik legelső helyet foglalta el.

Szállingóztak a kéziratok (javítások, törlések, visszautasítások!); türelmesen vészték az első metszeteket (sárga és kemény puszpáng-fadarabok, amelyeken dühösen faragott a véső és közben-közben félresiklott a fekete vonalról); és szétküldtük az első értesítéseket a sajtónak (az első harci jelentés, amelyben máris robbanások és

kürtök harsantak!). Micsoda ünnep volt, mikor megérkeztek az *első kefelevonatok!* Nedvesek voltak, hitvány papiroson, friss volt még rajtuk a nyomdafesték, teli voltak sajtóhibával és nevetséges baklövésekkel, de nekünk lígy tűntek, mint a dicsőség isteni hírnökei, siralmas szegénységünk első megmozdulásai az emberek és a halhatatlanság felé.

Olyan lapot akartunk szerkeszteni, amely minden ízében más, mint a többi és amely minden sorában, még a külsejében is időszerűtlen. Szürke és durva merített papiros, nem pedig fehér és simított papiros; fametszetek, amelyeket magunk készítettünk, nem pedig géppel készült ónducok és egyénietlen hálózatok; alakok és szimbólumok, nem pedig névalírások; költői és hangzatos nevek, nem pedig ismeretlen és rosszhangzású igazii neveink. És valamennyien vállvetve dolgoztunk, hogy a lap szépen, gazdagon, eredetin, minden ízében meglepően jelenhessen meg. Nem volt itt már munkafelosztás: voltak költők, akik filozófiát írtak; filozófusok, akik hozzáláttak „a fametszéshez; tudósok, akik lírai módon fejezték ki metafizikájukat; festők, akik megpróbálkoztak kritikák és elméletek írásával.

Örömtől duzzadó összevisszaság uralkodott itt, állhatatlan felfordulás, ideges őrjöngés, mintha minden egyesnek az egész élete újra kezdődött volna; mintha az emberiség százados álomból vagy isteni büntetésből riadt volna fel és a mi feladatunk volna a világegyetem újrateremtése. Fejünkön a *Sturm und Drang* szele zúgott át, miközben a kefelevonatok és a rajzok fölé görnyedtünk vagy állva suttogtunk, égő arccal, a művészet nagyszerűségéről, Michelangelo lángelméjéről vagy az anyag létezéséről. És mikor távoztunk, odalent, a sötét udvaron, fellángoltak a tusák és a színleges ütközetek, amelyek szüksé-

gesek voltak ahhoz, hogy megszabaduljunk attól az erőfölöslegtől, amely e hajsza folyamán valamennyiünkben felgyülemlett. Jó volt minden fegyver: a vívótőrök, a botok, az öklök. Irtózatossá váltak a kerekedések, amelyek nem egyszer véresen végződtek és ilyenkor zúzott kezekkel és összekarcolt arccal mentünk haza, boldogan és remegően, mintha a testünknek is joga volna ahhoz, hogy részt vegyen a szellem ünnepében.

De utoljára is véget ért a várakozás. Miután két álló hónapig beszéltünk, ordítoztunk és dolgoztunk, az első szám gépbe került, és egy este későn, hét óra után, felérkeztek a palota sötét lépcsőin a *Leonardo* első csomagjai, amelyeket epedve, nyugtalanul és néma csendben vártunk. 1903 január negyedike volt.

17.

Megjelenés a színen.

A lap csakugyan úgy jelent meg, amilyennek akartuk: vagyis más volt, mint a többiek. De az élete, mint a munkatársaié, egyenetlen és kósza volt.

Nyolc lapon indult, nagyalakú merített papíron, fametszetű képekkel. Tíznaponként jelent meg és mindennel foglalkozott (még politikával is), de inkább művészettel, mint filozófiával és a filozófiának olyan lírai, szeszélyes és különös volt a járása, hogy már nem is lehetett ráismerni. Azonban néhány hónap múlva a művészek és írók kezdtek nem fizetni és nem dolgozni. A lap egyeseknek tetszett, másoknak nem tetszett (kíváncsiság, lelkesedések, szánakozások) és sokan olvasták, különösen a fiatalok, de az újságírók kicsúfolták és az előfizetők nem érkeztek százával. Így nyár derekán ketten maradtunk, filozófusok: én és Giuliano. És mi nem adtuk meg magunkat

A lap folyóirattá alakult: az alakja kisebb lett; valamiféle csontpapiroson nyomattuk, és ritkábban és nagyobb terjedelemben jelent meg; a művészet kissé háttérbe szorult, az irodalmat és a politikát elhagytuk és végül a filozófia lett az úr, az uralkodó és a parancsoló.

Természetesen magunkfajta filozófia, amely büszkén és gúnyosan szembe helyezkedett a hagyományok, a kézikönyvek, a professzorok, az egyetemek filozófiáival. Fenekestül fel akartuk forgatni magát a filozófia eszméjét és meg akartuk adni a gondolkodásnak a költészet képeit és szárnyalását; az írók költészetébe (akiket gyűlölünk) a gondolat kovászát, élesztőjét, lényegót akartuk belejuttatni. A filozófiának velünk kellett újra életre támadnia, még pedig múltjával szögesen ellentétes életre. Mindaddig racionalista volt és mi az intellektualizmus minden erejével harcoltunk; mindig kontemplatív volt, mi pedig azt akartuk, hogy teremtővé váljon és kivegye részét a világ újjáalakításának munkájából.

Ennélfogva sürgős volt eltakarítani múltját és jelenét a vakok és hitványak e filozófiájának, amelyet eddig műveltek. Azokban az években Olaszországban a pozitívizmus volt az uralkodó filozófia és mi ész nélkül rávetettük magunkat a pozitivistákra. Visszatérték és megizmosodtak régi éveink barbár és szabadságszerető ösztönei: kezdtünk szapulni, zaklatni és csepülni jobbfelé és balfelé nem egyszer szent és tökéletes igazságossággal, máskor túlságosan hübelebalázs-módra, de mindig jóhiszeműn és valami magasabbrendű szeretet nevében. Minden számnak a viaskodás és a harc volt a java. Időnkint szabályszerűn kivégeztünk senkiket és hírességeket; és tömeggyilkosságokon és vaskalapos bátyák forradalmi elfoglalásán törtük a fejünket

E tisztogató és rendőri munka mellett megmutatkoztak az újjáalkotás jelei: metafizikai sémák; új elméletek feltárásai és kifejtései; mitikus és pindarosi viláfgogantatások; és főképpen programok, programok és programok. Annyira tele voltunk gondolatokkal és tervekkel, hogy nem volt időnk kibogozni, kifejteni és megérlelni mindent, és értelmi válságaink oly rohamosak voltak, hogy alig állapítottuk meg egy rendszer vagy egy kutatás tervezetét, máris más tervek bukkantak és bugyborékkoltak fel bennünk.

De nemcsak romboltunk, nem. Mi voltunk az elsők Olaszországban, akik számos elfeledett vagy megvetett honfitársunkról és külföldről beszéltünk, akiket ma mindenki idéz, de akkoriban még a nevüket sem ismerte senki, és pedig tisztelettel, szeretettel és lelkesedéssel beszéltünk róluk. Mi terjesztettünk először vagy majdnem először új eszméket, a gondolkodás alig ismert vagy alakulófélben lévő irányait, és iskolákat, amelyekre hazánkban senki sem gondolt és amelyekkel senki sem törődött. Feltámasztottuk az érdeklődést a régi misztikusok iránt; hirtelen kedvet keltettünk néhány ifjúban a matematika iránt; problémákat állítottunk fel és vitattunk meg, amelyek látszólag igen-igen távol estek nemzeti műveltségünk-től. A művészet pedig, hogy teljessé tegye ennek a szokatlan eszményi rajongásnak a különös újdonságát, mintegy természetes kíséret gyanánt szolgált: a metszett kezdőbetűk, az önálló képek, a színes címlapok (rohanó lovasok; kardmarkolatok; magoktól duzzadó kalászkok; parittyás óriások és megkoszorúzott lándzsájú lovagok) olyanok voltak, mint komor ünnepen elhintett virágok vagy mint önkéntesek zárt menetében az újjongás harsonái.

A vállalkozás kezdetén egyedül voltunk s

úgyszólván minden példányt tiszteletpéldányul adtunk. De lassan-lassan más ifjak csatlakoztak hozzánk és távolról is megszerették munkánkat. Jöttek idősebb és komoly férfiak is, akik megértették azt, ami őszinte és mélységes volt eszményi lírizmusunk tombolásaiban és conquistadori fiatalos szilajságunkban. Adtak pénzt, adtak könyveket, küldtek cikkeket. így találkoztak nagyalakú, díszes lapjainkon élesesű lombard matematikusok nápolyi költőkkel; nagynevű filozófusok tudományos és magányos ügyvédekkel; alapos és szigorú öreg tudósok nagyon fiatal diákokkal, akik elsőízben látták nyomtatásban a nevüket. Szaporodtak előfizetőink és barátaink; távoli idegenek olvasták lapunkat és bátorítottak bennünket; olasz és külföldi folyóiratok írtak rólunk és támadtak vagy csodáltak.

Valóban ez a mi *Leonardónk* héroszi és isteni korszaka volt, mely két évig vagy valamivel tovább tartott. Olyan erővé izmosodtunk, amellyel számot kellett vetni; mindenki figyelemmel kísért bennünket, eszméssel zsúfolt és pofoncsattogástól visszhangzó füzetünket sokan türelmetlenül várták; egyesekben a meghökkenés lelkesedéssé és a megvetés nyílt gyűlöletté változott; sőt a nők — többnyire lelkes leányok — anélkül, hogy személyesen ismertek volna bennünket, szerelemhez hasonló rokonérzéssel fordultak hozzánk.

Folyóiratunk volt a filozófiai mozgalmak középpontja és szócsöve; kezdeményezések, könyvsorozatok, új kiadások kiindulópontja; még a krajcáros újságok egyszerű olvasóinak szemében is valami szerves és pontosan elhatárolt dologt jelentett. Mi ketten, az alapítók és alkotók, nem voltunk már magányosak és ismeretlenek. Kezdtük előkészíteni és kiadni az első vékony és vastag könyveket, művészetről és filozófiáról, amelyeknek

az volt a hivatásuk, hogy kiszélesítsék és megszilárdítsák működésünket; felszólítottak bennünket, hogy más folyóiratokba írjunk, meghívtak ide is, oda is, hogy felolvasásokat és előadásokat tartsunk.

Kettőnk neve, amely mindig együtt szerepelt, mint két testvér neve, immár ismeretes volt az új nemzedék előtt és sokan fordultak hozzánk úgy, mint a feltámadott szellemben vetett szabad hit lelki vezetőihez és igehirdetőihez. Az izgalom, a felfedezés, a mindenféle tevékenység szakadatlan feszültségében éltünk: mindennap új lelkeket kellett felfedezni, új könyveket elolvasni, rengeteg kefelevonatot javítani, helytállni a támadásokkal szemben, válaszolni ismeretlen bajtársaknak és megerősíteni friss barátságokat.

Életünk immár igazi élet volt, a meglepetések, a kelepccék, az alkotás, az alakítás, a magasbalen-dülés élete. Azonban ennek az életnek állandó feszültsége és tartós szerencséje elszakított bennünket egymástól. Két év múltán az én Giulianóm, egyetlen és igaz társam, elhagyott, más kötelezettségek, más országok kedvéért. Hát folytattam egyedül és mások álltak mellém és más gondolatfolyamok keringtek a folyóiratban.

Csakhogy az új bajtársakban, az utolsókban már nem volt meg az első lángolása és önzetlensége. Más, veszélyesebb ábrándok szállták meg a lelkemet és zavarták meg ítéletemet. Érintettem a mágia komor vizeit; azt hittem, hogy az antik babonákban és a felcicomázott esoterizmusokban megtalálom az istenséghez vezető lépcsőzet első fokait. Az idealizmus átbillent miszticizmusba, a miszticizmus okkultizmusba és az okkultizmus egyenesen átcsaphatott volna a teozófiába, ha nem álltam volna meg idejében.

Lassankint csökkent az energiám; lohadt a lendület; elbágyadt a többiek rokonérzése. A régi

gazdag: és lelkes sokféleség helyett egyszerűen érdekes tarka-barkaságba süllyedtünk. Még lapunk külseje is megváltozott: kisebb lett és egyre inkább folyóirattá vált; a képek eltűntek; újra megjelent az irodalom. Szellemem, — amely túlságosan beleveszett a határtalan nagyratörésekbe, amelyekhez viszonyítva egy kis nyomtatott papiros valahogy nevetségesnek és haszontalannak tűnt, — elidegenedett a munkától. Belső meghasonlások és külső eltávolodások siettették a véget, öt éve álltam már itt, hogy tomboljak, átkozódjam, álmodozzak — a többiek élén, a többiekért. Ez nem elégített ki többé: a fáradtság túlságosan nagy volt, egyúttal pedig a célok most már túlságosan nyomorúságosoknak látszóttak. És elmémnek is szüksége volt, hogy összeszedje és kipihenje magát annyi évi kardforgatás és kaszálás után. Új magambaszállásnak és új magányosságának éreztem szükségét.

És az erőfeszítések, harcok, keresések és örült kísérletezések öt éve után szándékosan *megöltem* a teremtményemet, egész énemnek legdrágább gyermekét. Nyár derekán történt, augusztusban: az utolsó szám, szörnyű nyilak nyalábjával fegyverzetten és vérvörös fedőlappal jelent meg t> mégis szomorú volt, bánatos és nyomasztó, mint meggyilkolt kedvesünk ravatala.

18.

Menekülés a valóságtól.

Túlságosan sok emlék, túlságosan sok sóvárgás! Mit számít a múltnak ez a színe és tüze, ezek a tények és változások? Csupa költészet, irodalom, haszontalanság. Az, ami itt fontos, egy léleknek a története, az én lelkemnek a története, nem

pedig egy palota vagy egy lap története. Nem volna szabad ilyen gyengeségekbe hullanom, és ha nem szégyellem magam annyira, hogy még a nyomukat is kitoröljem, ez azért van, mert ezek is tünetei és bizonyítékai egy szenvedelméé és érzelmes alap jellegnek, amelyet nem sikerül elfojtanom még legdialektikaibb rohamaimban sem. Lehetséges, hogy nem tudom meglátni az eszmét test nélkül és árnyék nélkül és nem tudok megérteni egy rendszert, csupán élet és érzékelhető, érzelmi, hétköznapi tapasztalat alakjában? A héj, a kéreg, a ruha, az álarc — tudom, magam is jól tudom — semmi egyéb, mint csupán héj, kéreg, ruha. álarc. Ssmmivel sem több, semmivel sem lényegesebb, semmivel sem bensőbb. A kéreg lehull, a ruhát levetjük, az álarcok megfakulnak és megmarad a fogalom, az igazság belső és elpusztíthatatlan váza. Az, amit ráaggatnak, lényegtelen, változékony, átmeneti. A megnyilatkozások mások számára, ezeknek a lelki üzeneteknek a fogatai, — a szavak, a kimondott szavak, a leírt szavak; a nyomtatott szavakkal teli ívek; a képekkel teli ívek; az ívek, amelyek bizonyos időközökben megjelennek; az ívek, amelyek kötetté tömörülnek és füzet, könyv, mű lesz belőlük — csupán csak kísérletek, tapogatózások, szelelőlyukak, morajok: nyelvek, amelyek alakulnak, amelyek keletkeznek, amelyeket kevesen értenek, amelyeket senki sem akar megtanulni. Mindegyikünk, akinek valóban van saját élete — és saját életen a személyes, benső, érző, értelmi, metafizikai életet értem — egy-egy Ádám, akinek újra el kell neveznie minden dolgot és meg kell alkotnia a maga szótárát és nyelvet kell alapítania. Apáink szavainak az ő szájukban más az íze, más a zengése és hangja, más a jelentése. Beszél nektek világosságról és értelme előtt a sötétség lebeg, és valahány-

szor kimond egy egyszerű, nagyon egyszerű, közönséges, hétköznapi szót — például ezt a szót: *ember* — a maga emberére gondol, aki azonban, higgyétek el, valójában nem az uccasarki ember, nem az az ember, aki ott áll az ablakban, sem Platón embere, sem Isten embere, hanem az ő embere és senki más: az ő ember-eszménye, az ő ember-típusa, az ő ember-álma, az ő ember-mítosza és ember-mintája!

És mindegyikünknek újra össze kell foglalnia önmaga énjét, mikor ez már elmúlt és halott mindörökre, a többi halottakkal együtt, mindazokkal az én-ekkel együtt, amelyeket naponta megölünk a feledés enyhe mérgével, és ha újra beszélni akarunk arról, aki már nincs, újra meg kell alkotnunk őt, a maga szótárából, a maga értelmi nyelvtanából és mondattanából, és nem ér semmit, ha a rongyai közt turkálunk, amelyek ama napokban ünnepi díszruhái voltak és ha újra eldadogjuk sírfeliratát, amelyet ő maga állíttatott akkoriban, hogy *megrögzítse* (vagyis mozdulatlaná tegye: meggyilkolja) a maga felismeréseit és röpke hódításait az örök mulandóságban. A test, az anyag nem elegendő: mi a szellemet, a mélységet keressük. És ha nem lehetséges a festészet — megelégszünk a geometriával. Én nem akarok egymagamban érzelmesen siránkozni önmagamon. Parancsoljátok az anatómiát? Tessék, itt az anatómia: nyúzzatok meg, vágjatok fel és marcangoljatok szét. Ez az én testem, ez az én húsom — de hol a lehellet, amely éltette, az eszme, amely alakítottál. Talán itt, az emlékeknek ebben a porában, ezekben a fiókok fenekén maradt semmiségekben, ezeken a lapokon, amelyeken már idestova tíz esztendő penésze ül? Ne keressétek: nincs ott; én egymagam vagyok a megmondhatója, hogy mi volt gondolkodásom központi magja az írások-

nak, a zászlóbontásoknak, a támadásoknak és védekezéseknek és a lármás apostolkodásnak abban a förgetegében. A *Sturm und Drang* elmúlt (történelem, anekdota, festői dolog), azonban annak a kavargásnak és annak a viharoknak a forrása az énben van, amely megmaradt, az örök, abszolút énben, amely érintkezik az örökkévalósággal, és amelynek részesülnie kell az örökkévalóságban.

Akkori gondolkodásomnak ez a központi magja *a valóságtól való menekülés volt* — a valóság el nem fogadása, visszautasítása. A radikális pesszimizmus immár nem alkotta világszemléletének utolsó és egyetlen pontját és nem gondoltam arra, hogy a rémült emberek elé terjesszem a szándékos, egyetemes tömegmérgezésre vonatkozó javaslatomat. Azonban a kozmikus fájdalom, amely bennem, mint elmélet, háttérbe szorult, állandó lelkiállapottá vált, visszamaradt, mint elpusztíthatatlan üledék a véreben és a lelkemben. Nem öntöttem többé formába, de átítatta minden képzetemet. »Nem születik bennem gondolat, amelyre ne volna rávésve a halál«, írta Michelangelo öregkorában, énbennem pedig nem született eszme a dolgok felől, amelyben ne lett volna meg a megvetés keserű íze. Azt mondják, hogy a fiatalság tulajdonsága a reménykedő derű. Nem igaz — vagy legalább is nem általánosan igaz. Mert az ifjú, mielőtt az élethez közelednék, hogy birtokába vegye, hacsak nem lakik benne jóvátehetetlenül elaljasodott lélek, máris oly végtelesen nagyszerű várakozásokat és célokat és az isteni hatalom közeli fenségének oly erős bizonyosságát hordja magában, hogy a valóság önmagában véve, az élet, amint folyik, nem lehet egyéb az ő számára, mint a hazugságok szakadatlan arculverése. A paradicsomot várta és egy-

ezerre csak a pokol legbúzösebb örvényein eszmél fel; azt hitte, hogy a testvérekre talál, akik felé nyújtják a kezüket és ehelyett mohó vadállatok csordáját találja, akik fogaikat vicsorgatják és rárohannak: azt képzelte, hogy az élet úgy kínálkozik fel neki, mint a tiszta kő és a finomszemcsés márvány, hogy belevesse a maga képét az akarat acélvésőjével, és ehelyett a kezei közt sár- és ganaj-tömb van, amelyből nem lehet mintázni és ha mintáz is belőle valamit, az nem tartja meg az alakját.

Túlságos idealizmus, mondják a bölcsek, akik beledugták az orrukat a trágyadombba. Tudjuk: sok fiatalember ebbe a »túlságba« hal bele, nem pedig abba a kis ólomdarabkába, amely átfúrja a mellét. De bizony mondom nektek, hogy nincs biztosabb ismertetőjele a hitvány léleknek, mint az, hogy mindennel meg van elégedve. A derű csak az ifjúság elmúltával érkezik meg, amikor már befutottuk pályánkat a dolgok körül és a dolgokon belül s a végtelen semmi után azzal erősítjük magunkat, hogy megízéssük a pillanatot, amely nem tér vissza többé soha.

Abban az időben tehát elemi erővel éreztem az undort a valóságtól. Nem helyeseltem, nem fogadtam el a világegyetemet úgy, amint van. Magatartásom megvető és büszke volt, mint valami pokolba zárt Kapaneusé. És igyekeztem tagadni a valóságot, tagadni a valóság másolatait, megvetni a valóságos élet szabályait és megalkotni magamból a magam módján egy más és tökéletesebb valóságot.

Csakugyan, mi egyéb volt az emberek és a dogmák iránti amaz őrzöngő és arcátlan tiszteletlenségnek a szelleme, ha nem reakció a múlttal, a megrögzöttel, a dicsőséggel, a fegyelmezzel és a szabályszerűvel szemben? Mi volt az én rajongásom az örültségért és abszurdumért, ha nem az

undorodás a hétköznapitól, a rendestől, a közönséges józanésztől? És mi volt az etikai szabályok és a jólneveltség és a népies fétisek és a bölcs módszerek és a polgári erények megvetése, ha nem a belefáradás a változhatatlan és átkozott ténybe és minden tekintetbe, minden kötelékbe és minden hitbe?

Támadtam a pozitívizmust, mert a pozitívis-ták azzal hengegtek, hogy ők csupán a valóság előzékeny gyorsírói; — bálványoztam és a végle-tekig hajsoltam az idealizmust, mert annak, hogy mindent a szellemben helyezett és kétségbe-vonta a testnek még a létezését is, furcsaság- és paradoxon-szaga volt. A jelen iránti gyűlöletből visszavonultam néhány halott lángelmével; a lé-tező iránti gyűlöletből ábrándozásra adtam a fejemet; az emberek iránti gyűlöletből kerestem a mezők magányosságát és a növények néma barát-ságát. Abban az időben ez volt a kedves szavam: *felszabadulás*. Felszabadulás ettől és amattól is, az alól, ami most van és ami később következik, a földi élet és a túlvilág alól: felszabadulás minden alól.

Vetköztetni és vetközni akartam: visszatérni a tökéletes meztelenséghez, a radikális és egyete-mes ateistának szörnyű szabadságához. És mikor azt hittem, hogy már meztelen vagyok és hogy a föld fájdalmához és gondolataimhoz immár semmi közöm, újra akartam alkotni világomat. Kétféleképpen: a szellem hatalmával és a fantázia idézésével, — az akarattal és a költészettel.

Már nem törődtem a hírhedt pragmatizmus-sal, mint a kutatás szabályával, a haladás biztosí-tékával és a módszerek kifinomodásával. Távo-labbra irányítottam tekintetemet. Akkor ébredt bennem a csodatevés ábrándja: az a szükségérzet, az a sóvárgás, hogy megtisztítsam és megerősít-sem a szellemet úgy, hogy képessé teszem arra, hogy eszközök és közvetítők nélkül hasson a dol-

gokra és így elérjek a csodához és a mindenhatóságához. »A hit akarásán« keresztül »a cselekvés akarásához« — a cselekvés lehetőségéhez igyekeztem. Vájjon az akarat képes-e kiterjeszteni hatalmi körét a tulajdon testünkről azokra a dolgokra, amik körülveszik — és vájjon meg tudja-e tenni, hogy az egész világegyetem az ő teste legyen, amely minden porcikájában engedelmeskedik egyetlen szavára, mint ahogy engedelmeskedik most ez a néhány izomnyaláb! Úgy képzeltem, hogy logikai szabályból (a pragmatizmusból) indulok ki, de lelkem legmélyén az istenséget szomjaztam és sóvárogtam.

Ép ilyen ösztön vezetett a művészethez is. Nem tudtam elviselni az irodalmat: mindaz, ami hamis, divatos, tettetett, cicomás és dekoratív ebben a szóban, ellenemre volt. Bár szívvel-lélekkel szerettem néhány halott költőt, legyőzhetetlen ellen-szenvet éreztem azok iránt, akik költeményeket, novellákat és regényeket farigcsálnak mások szórakoztatására és a maguk hasznára.

A filozófia szememben jóval nemesebb és magasabbrendű volt a művészetnél. De ép a filozófia vezetett vissza a művészethez. Hogy szenvedélyesebben és hatásosabban fejezhessem ki bizonyos gondolataimat, szertelen mértékben kezdtem alkalmazni a képeket; megpróbáltam a mítosz formáját; a mítoszból legendákat sajtoltam; beszélgetéseket és látomásokat kezdtem kitalálni és lassan-lassan személyek gyanánt belevontam a költészettől és a hagyománytól alkotott típusokat, amelyek hamarosan elkezdtek önálló életet élni, más nyelven beszélni, más kalandokba keveredni. A lírai áradozásból szinte észrevétlenül belecöppentem a valóságos és tulajdonképpeni elbeszélésbe és az eszme, amely a cél volt és minden, valamiféle nyersanyaggá vált, amely alá van ren-

delve a fantáziának. Gondolkodásom fülledt kavargása, kiábrándulásaim keserősége, apostolságom szertelensége jobb és erőteljesebb kifejezést talált ezekben a kétértelmű költői alkotásokban. És ekként akaratlanul is egész fantasztikus viiáa: született körülöttem, ellentéte a valóságos világnak, amelybe visszavonulhattam sírni és emlékezni, amelyben korlátlan úr és király voltam. Ebben az időben ismertem meg napjaink sápadt Démonát; és hallgattam a beteg gavallérnak és Thule Királynéjának vallomásait; és megértettem a tusakodó Hamlet sóhajait és Giovanni Buttadeo és Giovanni Tenorio bizalmasságait. Az irreális homályból bukkantak fel és mégis elevebbeknek tűntek az élőknél, akik oldalamba tapostak, és csak velük kapcsolatban adatott meg nekem, hogy értek és hogy megértsenek, hogy szeressek és szeressenek. Forrongó és zárt világ ez, amelyben a sötétség túltengett a világosságon és a hétköznapiaságból kibukkant a tragikum; ezt a világot sápadt és illúzióktól mentes fiatalok, rögeszméktől és új rémületektől megszállott férfiak népesítették be; ebben a világban a cselekvések ritkák voltak, de a gondolatok örvényesek; és elmosódtak benne a valószerűnek és a képzeletbelinek, az életnek és a halálnak határai. Más világ volt ez: *az én világom* volt: sötét és rettenetes, igen, de legalább nem volt *ez* a világ, mindenkinek a világa.

És így, miközben arra vártam, hogy a felmagasztosult akarat csodatételeivel kifejtsem és újraalkossam a valóságot, menedékkül megteremtettem egy ideiglenes valóságot, amelyet az ábrándok szelíd kísértetei népesítettek be. A költészet az istenséghez vezető lépcső és a művészi munka már a teremtés kezdete. Ma költő és próféta vagyok, — holnap talán Isten!

10.

Halott testvéreim.

Nem fogadom ei a valóságot: nincsenek pontosabb szavak undorodásom kifejezésére a fizikai, emberi, racionális világtól, amely lenyomott és fojtogatott és nem adott elegendő teret nyugtalan szárnyaimnak. De nem ezek kellenek nekem: nem mondanak semmit, nem világosítanak meg semmit. Én nem akartam *azt* a valóságot, de azért nem, mert *másikat* akartam (tisztabbat tökéletesebbet, angyalibbat, istenibbet) és fáradságosan törtem magamat, hogy a várva-várt szellemi és harmonikus világ kialakuljon bennem, mint a szobor, amelyet az agy meglátott és sóvárgott a nyers kőtömbben, amelyet ép az imént hasítottak ki a hegyből. Én nem fogadtam el a mindennapos, a felületes valóságot, mert jobb, igazabb, mélyebb valóságot akartam; megtagadtam a múltat, megtagadtam a jelent, hogy szememet, sóvárgásomat, egész lelkemet méltóbb és csodálatosabb jövő felé irányítsam.

És még ezzel sem mondtam meg mindent: van bennem valami lelkifurdalás, amelyet nem tudok lecsillapítani. Tagadom a múltat — de vájjon nem a múltban vannak-e a nagy szellemek, eltemetett és mégis élő és jelenvaló testvéreim, akik megvigasztaltak magányosságom éveiben és száműzöttségem éveiben; akik megismertették velem a felszabadulás útjait; és megadták nekem azokat a gondolatokat, képeket, szavakat, amelyek jobban kifejezik igazi énemet; és belőlem, akár kicsi vagyok akár nagy, azt faragták, ami vagyok? Vájjon nem ők-e a társai álmatlanságaimnak, bátorítói lankadásaimnak, lelkesítői tusakodásaimnak, serkentő árnyai legjobb nap-

jaimnak? Csak nekik köszönhetem a középszerűek utálatát, a tökéletesség lázas sóvárgását, a heroikus, telhetetlenséget, a fellendülés első ösztönzéseit, a menekülés lépcsőit, a lázadás lándzsáit, a rombolás szerszámaint s magát a mennyeyebb világegyetem és a tehertelen és mocskotalan boldogság eszméjét. Hogy tagadhatnám meg őket, anélkül, hogy meg ne tagadnám egész éneket és életem legjavát?

És csakugyan elfogadtam őket, de mit is beszélek? kerestem őket, nagyobb szeretettel, mint amit fiú érezhet szerető apja iránt és nagyobb gyöngédséggel, mint amit egy testvér táplálhat bátyja iránt. Ezek a halottak és az én dombjaim; ezek a halottak és az én fáim; ezek a halottak és az én kereső lelkem. Vájjon ellentmondás ez? Egyáltalán nem. Éppen a múltnak ez a része (ezek az emberek, ezek a halottak, ezek a mestereim és szövetségeseim) éppen ez volt az, ami megvetést keltett bennem a többi iránt és megadta a bátorságot és világosságot ahhoz, hogy kijussak belőle. Éppen azért elfogadtam belőle ezt a keveset, ami elfogadhatatlanná tette számomra a maradékot. Szerettem őket, mert gyűlöltre ösztökéltek; kerestem őket, mert segítettek a menekülésben.

De mi szükségem van ilyen mentségekre? Ha jól megfontolom, ezek csupán valami önkéntes vonzalomnak és a bimbófakadásnak utólagos álokoskodásai. Jól éreztem magam körükben, csak «az ő körükben; a világot az ő látnoki szemekkel néztem; az ő gondolkodásuk sugallata nyomán gondolkodtam; szükségem volt rájuk, mint a kenyérre, mint az égboltozatra, mint a vízre, mint minden szép, tiszta, pompás dologra, ami mind ingyen van és ami nélkül nem lehet élni. Szóval jobban szerettem őket, mint ahogy asszonyt

lehet szeretni, mert az asszonyban csak egyetlen arcot kapsz és csak egyetlen lelket, ők pedig tíz lelket, ezer lelket adtak nekem: lelket az öröme és lelkei a megszentülésre. Eszeveszetten, örültem, szerte lenül szerettem őket. Nem mondtam-e, hogy mindig a nagyságot kerestem? hogy mindig — ha kicsi, ha hitvány, ha bolond voltam is, — nagyvá akartam lenni, fel akartam magasztosulni? Csak velük, a lángelmével, a nagyokkal találhattam meg újra és érezhettem meg újra azt a lihegést, amely a magasságok felé röpített, a síkságok állati csürhéi fölé. Ők adták meg nekem azt az edelt, amely *solum* az enyém; igazat adtak minden ösztönömnek; felráztak, ha már elernyedtem; rám mosolyogtak halott szemekkel, mint az arcképek, mikor görcsösen szorítottam fekete tollamat száraz ujjaim közé és lázasan szövögettem a papiroson, tántorgó írással, egy-egy gondolatot vagy egy-egy szelbeszélgetést.

És oly közel éreztem őket, hogy egészen a magaméinak hittem őket; és oly elevenen éltek a lelkemben, hogy nem tartottam őket halottaknak és ha arra gondoltam, hogy a testük immár por és hamu és hogy a hangjuk mindörökké elnémult, belesajdult a szívem, hogy olyan korán elvesztettem őket, hogy nem születtem előbb, hogy nem ismertem őket. Soha úgy, mint ezekben a pillanatokban, nem éreztem a gyűlöletet a halál iránt és nem szerettem egyetlen meleg és beszédes élőembert sem úgy, mint ezeket a híres halottakat, akik márványok és századok alá vannak temetve. És néha-néha úgy tűnt, hogy ott vannak mellettem a szobámban vagy találkoztam velük legkedvesebb uccáimon, a harsogó folyatok vagy a mállott falak mentén, és megpróbáltam szólni hozzájuk és elmondani nekik szerelmes

magányosságom minden szenvedését. De ők némán néztek rám és ha közeledtem hozzájuk, szertefoszlottak.

A könyvek, amelyekből elsőízben megismertem szerelmeiket, gondolataikat és felháborodásaikat, most is előttem lebegnek színeikkel és formáikkal és betűik rajzaival, sőt pacáikkal és lapjaik behajtásaival és nem feledem el őket soha. Különbek ezek, mint a földi szerelmek érzelmes semmisségei! Ezek igazán életem legszebb napjainak ereklyéi, emlékei: takarékos, rosszul nyomott és hibás kötetek; stereotip tömeg-kiadások garasos kötetei; másodkézből vásárolt könyvek, mind gyűrött és elrongyolt, mind telefirkálva tintával és ceruzával; bőrbekötött komoly kötetek, amelyeket külön őriztem, mint szent tárgyakat.

És bizony emlékszem a helyekre és pillanatokra, amelyekben teleszívtam magamat velük, és közelebb és inkább a magaméinak éreztem őket és ragyogóbb és élesebb világításban tűntek elém. Dante emlékemben nyári hajnalokhoz tapad, amelyeket hideg kőpadokon töltöttem fent a magasban, ahol mellettem halkán pittyentek a kút cseppjei a medence zavaros vizébe. Shakespeare-t először este olvastam, télen, jéghideg és kényelmetlen szobában, gyertyalángnál; Baudelaire-t a Casine legőszibb és legelhagyatottabb útjain ismertem meg, mikor az Arno ezüstje felvörösölt a napnyugta ünnepélyességében; Shelley egy ösvényt idéz emlékembe, tavaszi akác- és kőrisedő közepén, ahol harsányan szavaltam Prometheus legfájdalmasabb kifakadásait; Taine visszavisz a könyvtár irdatlan termébe, a poros, nagy ablakok hideg fénye alá, amelyen időnkint fehér galambok röppentek át suhanva; a stirneri Egyetlennel egy szent liget selymesfüvű és szállongó tömjéntől illatos téglapadján tusakodtam, egy templom

mellett, domb tetején, terebélyes hársfa hűvös árnyékában; és Zarathustra verseit egy kőfal mögött szavaltam, amelyet magam emeltem a szél ellen, egy juhász kunyhó tőszomszédságában, Pratomagno pázsitos és magányos ormain.

De nemcsak ezek voltak zárkózott virrasztásaimnak, töprengő kóborlásaimnak és a növények között és az ég alatt tartott felséges pihenőimnek társai. Nem felejttem el egyiteket sem, tizennyolc-, húsz- és huszonötéves korom szerettei és sorra elvonultok előttem és felidéztek a szívemben egy-egy időpontot, egy-egy vidéket, egy-egy versei egy-egy gondolatot. Mindegyitekkel szemben van lerovandó tartozásom: most néha-néha lerovom ezt a tartozást, amikor iparkodom másokba átpattantani egy-egy szikráját a szellememnek, amelyet ti tápláltatok és szítottatok életre.

És különösen adóssatok vagyok nektek, költők, akik mint Sátán, felvittetek a hegyek ormaira és ezt súgtátok a fülembé: Nézd: mindez a gazdagság, frissesség és szépség a tiéd lehet, csak lásd és értsd meg! És neked, Dante atyám, neked köszönhetem a paradicsomok sóvárgását és a felséges haragok viharos és nyers felháborodását; neked, Leopardi testvérem, a csillapíthatatlan fájdalom gyönyörűségét és az emberek nevetséges gyalázatosságának tiszta és kegyetlen meglátását; neked, Shelley, szívek-szíve, aki mint egy Isten a tengerembe fulladtál, neked köszönhetem a természet lelkes megelevenítését és egy aranyos világ kifinomodott pompáját és a szánakozást a porbasújtott titánok iránt; neked, drága Baudelaire, az átkozódások perverz és feledhetetlen gyönyörűségét és a test nyomorúságos életének úttalan és reménytelen mélységeit és a mindennapi alacsonyosság révületes átszellemülését; neked, Heine, a szomorúság csengő kacagását, amely

nem akarja elárulni magát és a mindenféle mitológiák paprikajancsijainak pajzán kizsigerelését; neked korai ifjúságom Walt Whitman-je, a tenger, a tömegek és az emberi életek hatalmas lélegzetét, minden lénynek és minden népnek meghatott és nemes magamhoz ölelését; neked, Carducci, Maremma gyermeke, a nyughatatlan orosz-lános felszökkenéseket és északi forgó szelek, dacos forradalmak harcos ébresztők és az olasz nagyság sóvárgását. És elmondhatom-e, mivel tartozom Shakespeare-nek, mivel tartozom Goethe-nek? Vájjon csak költők voltak-e, drámák, tragédiák, misztériumok szerzői? Vájjon nem ők vezettek-e be ismeretlen világokba, határtalan színpadokra, megtestesült eszmék közé, hősök társalgásai, boldog szigetek csodái közé és vájjon nem tőlük tanultam-e meg hogy az élet álom és az álom a valóság és hogy a legsúlyosabb, legfélelmetesebb, legsugárzóbb gondolatok nem a filozófusok könyveiben vannak? Nem beszélgettem-e ismételten a sápadt Hamlettel és nem kerestem-e az igazi életet doktor Fausttal? Nem volt-e egyik is, másik is eleven és szerves része egyéniségemnek?

Ott volt köztük Don Quijote és a Félkegyelmű és néha-néha Julién Sorel és Peer Gynt és gyakran ott volt doktor Teufelsdröck, Didimo Chierico és Filippo Ottonieri társaságában, ők alkottak meg, ők tartanak fenn, ők sugallják tölalamat. Cervantes-től kaptam az eszmény szent örületét és a Sanchók paraszti egészségének megvetését; Dosztojevszkijtől a szerencsétlenek iránti szeretet szent együgyűséget és a belső tragédiák komor igézetét; Stendháltól a világot és a dolgokat tisztánlátó férfi stoicizmusát, a hajlamosságot titok szemérmességére; Ibsentől önmagunk tiszteletét, keresését és védelmét; Carlyle-től a

szellem felfedezését a szimbólum és a ruha alatt és az állítás újra-megtalálását a tagadásban; két olasz testvéremtől azt a szemlélődő, búskomor éleslátást, amely csak nagynehezen tudja visszafojtani a zokogást.

De miért nem említem elsősorban Poe-t, aki beavatott a borzalmak bonyodalmaiba; és Nova list, aki elcsábított a hatalom miszticizmusával! És a filozófusokat? Platónt: csinos ifjakat, finom öregeket, mítoszokat és szofizmákat, lakomákat és tengerparti csarnokokat. Berkeley-t: Hát és Philonoust, akik anyagot és általános eszméket rombolnak egy angol park hajnali homályában. Schopenhauert: a gondolat és a fájdalom, az akarat és a lemondás felfedezését. Nietzschét: a napot és a rombolást; a fenséges és fehér hegyeket és a felszabadult szellem kacagó táncát. Stirnert: a félnék ember dialektikus anarchiáját, kegyetlen magányosságát, hithirdető egoizmusát és szélsőséges és ékesszóló lázadását. De azok között, akik gondolkodnak, mindenekefelett szerettem az erkölcsök rombolóit, az emberek elfogulatlan ismerőit, a heroikus és nyugodt kiábrándultakat; azokat, akik lekaparják az idealizmus freskóit, hogy megmutassák a lyukakat a vakolatban és felolvasztják az ezüstréteget, hogy a hitvány ólmit megfizessük, akármibe kerül. A pontos okoskodókat; azokat, akiknek nincsenek eszményeik; az emberiség értelmi vámszedőit. Különösen a franciákat: Montaigne bölcs hullámszását; Diderot csillámló villogását; Taine világos és lelkes osztályozásait, valamint Voltaire szellemes szkepticizmusát, Brewster erkölcsi politeizmusát és Kémy de Gourmont naturalista cinizmusát.

Ez volt az én világom, igazi hazám és testvéri társaságom. A lélek ez isteni városának hátterét Leonardo hegyei alkották, emlékműveit Michel-

angelo héroszai, akik még- a diadalban is szomorúak, festményeit Rembrandt fényei és árnyékai. És néha-néha felhangzottak Bach szonátáinak ünnepélyes futamai és Beethoven szimfóniáinak legszenvedélyesebb ütemei és Wagner kórusainak hősi motívumai. Csupán e gondolatok, e képek és e hangok közt éreztem magamhoz méltónak a világot.

20.

Az élő kicsinyek.

De a nagy halottak iránt érzett szeretetnél erősebb volt bennem a megvetés az élő kicsinyek iránt. Valamennyi iránt: azok iránt, akiket ismerem és azok iránt, akiket nem láttam soha; azok iránt, akik gyaláztak és azok iránt, akik menekültek előlem.

Gyűlöleteim és kalandjaim három vagy négy bajtársának kivételével egyetlen embert sem tartottam magamhoz méltónak. Egyiket sem láttam méltónak arra, hogy ítéletet mondjon fölöttem, még arra sem, hogy mellém álljon. Komolyan hittem hogy én vagyok az egyetlen, elfogultságoktól és szemellenzőktől mentes élőlény; az egyetlen, akinek nincs a fejében hamisság, butaság és állatiság; az egyetlen, aki képes számkivetni a csalásokat és letiporni a bitorlókat; kiüríteni a régi és új hülyék egész Walhalláját; kivetkőztetni minden dolgot, minden eszmét a megszo-kottság és a konvenció érzékeket csiklandozó fátyolaiból; megszabadítani az emberiséget minden szégyelletes szellemi szolgaságtól, ami béklyókba veri. Éppen azokat akartam felszabadítani (vagyis, elgondolásom szerint, megsegíteni), akiket megvettem, és éppen azért vettem meg őket,

mert nem voltak szabadok, és éppen azért akartam felszabadítani őket, mert megvetésre méltók voltak. Fel akartam őket emelni magamhoz, nem pedig lehajolni hozzájuk. Hogy újra emberekké tegyem őket, megéreztettem velük, hogy állatok; hogy megmutassam szeretetemet, vertem őket. Ha leereszkedtem, az csak azért volt hogy ostorozzam őket, csak úgy, szórakozásból. Méltókká akartam tenni őket magamhoz, minden ízében szabad, minden ízében szellemi, minden ízében mindennemű hitet fitymáló eszményi ember típusomhoz. Zord mester gyanánt nem igyekeztem elbűvölni őket muzsikával és édességekkel, hanem felébreszteni, megrázni, felrázni akartam őket. Ebben az időben Petrarca versét választhattam volna életemnek jeligéjül:

Jöttem, hogy ébresztgessek másokat.

De nem jósággal és kedveskedésekkel akartam felrázni őket: hanem úgy, hogy megrázom és megragadom őket a mellüknél fogva és odavágom őket a falhoz, hogy ennek a durva ébresztésnek dühéből és szégyenéből kipattanjon az energia felszökkenése, a férfiaság felháborodott megmozdulása. Úgy bántam az emberekkel, mint a szelídítő a ketreceikben félig elgárgyult és elrenyhült vadállatokkal. Szúrtam őket, égettem őket és ostoroztam őket: szúrtam őket a legkegyetlenebb szarkazmusokkal, amiket csak ki tudtam találni; égettem őket kemény és bántó szavakkal és embertelenül őszinte vádakkal; ostoroztam őket, hogy megmutassam, milyen hitványak az életükben, aljasak a vágyaikban, együgyűek az eszméikben, tudatlanok minden dologban és teljességgel képtelenek az alapos megértésre és az egyenes okoskodásra.

Senki sem menekült meg fürgeteges támadásaimtól. Ha nem volt vita szándékosan támasztottam, hogy dilemmákat rögtönözsek és kíméletlenül záporozzam az ütésekkel; ha a vita már megindult, kicsavarítottam és eltérítettem útjából, úgy hogy magam maradjak, aki szillogizmusokat és szemrehányásokat vagdosott valamennyiük fejéhez; ha valami gyáva belekottyantott, szóra kényszerítettem, hogy kelepcebe csaljam és nevetőségessé tegyem; ha valami vakmerő szószátyárral találkoztam, kimondhatatlan élvezetemet telt benne, hogy letörjem elbizakodottságát és elnémissam őt.

Ha valami kellemetlen igazságot kellett valakinek a szemébe mondani, én voltam az első és egyetlen, aki kertelés és hímezés-hámozás nélkül a szemébe vágtam neki; ha észrevettem valami hibát, valami fogyatékoságot, valami gyengeséget, szemernyi habozás nélkül vádpontot és éles támadást kovácsoltam belőle; ha le kellett rázni a nyakunkról egy-egy unalmas, bosszantó, vaskalapos hülyét, barátaim hozzám folyamodtak és ritkaság volt, hogy ne oldalgott volna el, zavartan és letörten, egyszersmindenkorra. Elegendő volt annyit tudnom, hogy mi a legrejtettebb bibije valakinek, hogy éppen erre tereljen! a szót és hogy szépítgetések nélkül vádat emeljek ellene *coram populo*; s mihelyt kitapogattam valamely lelkiismeretnek legsebezhetőbb és legkényesebb pontját, haladéktalanul hozzányúltam ahhoz a ponthoz. Egy meggondolatlanul kimondott ártatlan mondatból bámulatos tehetséggel le tudtam vonni az összes váratlan következményeket, a maguktól értetődő értékeléseket, a benne rejlő állításokat és konokul csak ezt piszkáltam és feszegettem, míg a szerencsétlen kegyelmet nem kért, vagy el nem illant. Néhány

beszélgetés elég volt arra, hogy összeállítsam va lakinek a pszihológóját és mikor készen voltam vele, elébe tartottam, hogy megnézzze magát benne, mint valami tükörben, és piruljon és szégyenkezzék miatt.

Ebben a mindenki ellen folytatott mindennapos csatározásban minden élvezetet szerzett nekem: a tudományos idézet, az új eszme, valami ismeretlen tekintély neve, valami érv *ad hominem*, a dialektikai boncolás, a szó vizsgálata, a röptében elkapott ellentmondás; a tréfa, az elméség, a szellemesség, a csúfokodás, a szánakozó tekintet, a gúnyos mosoly, a vigyorgás, a kacagás, a sértés! Minden eszköz, minden mozdulat jó volt, csak hogy éreztessen ezekkel a hülye kontárokkal értelmem és tanultságom felsőbbségét. És ha az áldozatok nem jöttek hozzám, kifüstöltem őket odúikból és igyekeztem folytonosan új embereket megismerni, hogy minél nagyobb választékom legyen hitvány lelkekben.

Ekként hamarosan rettenetes és hetyke hírem kelt és ez tetszett nekem; úgy néztek rám, mint valami bárdolatlan bolondra és a szabadszájúság apostolára; mint valami félelmetes útonállóra és mint az őszinteség héroszára. Sokan, a leghitványabbak, úgy húzódoztak tőlem, mint valami belpoklostól; némelyek, a jóra valóbbak, keresték társaságomat, ellentálltak és erőszakolták barátságomat. Úgy, hogy ez a módszerem nem csupán szükséges szelepe volt betyár és harcos ösztöneimnek és természetes következménye határtalan kevélységeimnek, hanem egyúttal út és mód, hogy kipróbáljam az embereket, rosta, hogy kiválogassam a legjobbakat és legerősebbeket. Némelyik zokon vette szavaimat és a faképnél hagyott, és ezt akartam magam is. Mások gyűlötek és én is éppen ezt akartam, mert mindig nagyobb

szükségem volt ellenségekre, mint barátokra. Egyesek annál jobban becsültek; éppen a durvaságom vonzotta őket; szívesen tűrték a szidásokat és sértegetéseket, mert érezték, hogy leggyakrabban az igazat mondom és hogy az ilyen kíméletlenül megmondott igazság sokkal többet használhatott mások lelkének, mint a magam érdekeinek. Néhány barátomat éppen a dühös ostorozással és a kemény szavakkal hódítottam meg. Ez a néhány, a többieknél jóval eszesebb ember, észrevette mindazt a szeretetet, amely megvetésem alatt rejtett, és tudta, hogy támadó fegyverzetem alatt szegény érzékeny költő rejtezik, aki sokkal fogékonyabb a barátságra, mint a mézes-mázos kinyalt ifjoncok.

Annyival inkább, mert viselkedésem másokkal szemben nem volt mindig gyilkos és fullánkos. Nagy kedvem telt például abban, hogy váratlan, súlyos, lényegbe vágó kérdésekkel megzavarjam a lelkiismereteket — valami afféle kérdéssel, amit soha, senki sem tesz fel és ami bizony lehetetlennek és haszontalannak tűnik, olyanféle kérdésekkel, amiket senki még magához sem mer intézni, amelyek mindazonáltal megrendítik a világ legmegrögzöttebb eszméit, minden értéket, az egész életet. Kényszeríteni akartam a többieket, hogy elmélkedjenek, gondolkodjanak, hogy újra meg újra vizsgálják meg önmagukat, tulajdon lelküket, jövődjüket, eszményeiket; vissza akartam kergetni minden embert önmagába, ahová az ember nem száll le szívesen; és szembesíteni akartam mindenkit önmagával, hogy magába szálljon, más útra térjen, meggyorsítsa lépéseit, résen legyen — ha ugyan még volt rá idő. Sokan köszönhették nekem lelkiismeretük felébresztését, csüggetegségük válságát, ami újra emberekké tette és új erővel útnak

lendítette őket. Mégis csak szükséges, hogy a renyhe és álomszuszék emberek között valakiben legyen bátorság elharsogni az őrszem »Állj! Ki vagy!« kiáltását és megfűjni az ébresztőt, korábban, mint rendszeren, és letörölgetni kissé a pirosítót, amit az arcukra mázoltak, mert mindegyik rémülettel látta a maga csúfságát és vénségét. Akinek nincs bátorsága, hogy arcába nézzen önmagának, az csak kendőzze magát újra és csak játssza a nemesember szerepét, még ha gazember is, és a lánghesz szerepét, ha hülye is. Semmi közöm hozzá: én megtettem kötelességemet!

Csak gyűlöljetek és rágalmazatok és térjtek ki az utamból. Az embereket nem lehet tapasztokkal és homeopátiával újraalkotni. Gyökeres és durva gyógymódok kellenek ide. Vágni kell, ahol vágni való van; és égetni, ahol tályog genynyed; és ki kell cipelni a megszokottságok puha fészkeiből azt, aki nem ismeri a szél friss rohamát és a, havazás egészséges hidegét, mert nem tárja ki házának ablakait. És ha a levegő elfojtja lélegzésteket és elfullaszt, az csak a ti bajtok és a sírásók szerencséje.

Én nem sajnálom, hogy túlságosan szabadszájú és izgága voltam. Nem tudok segíteni, csak gyötrelmek árán; nem tudok szeretni, csak megálázás árán.

Én és a szerelem.

Elmúltam húszéves; a fiatalság teljes duzzadásában kicsordul; megkezdődött a legigazibb élet, kapcsolatban a valóságos emberséggel, és nem elégszik meg önmagával, hanem jelentkezik, hogy rá akar zuhogni és ömleni másokra,

mindenkire, — és én nem beszélek szerelemről.
Hogy van ez?

Pedig a romantikus idilleknek erre a korára esik a klasszikus tavasz, amely megnyitja és kipattantja a legmakacsabb szíveket is; ez minden érzékek pogány nyara, a fékezhetetlen érzékiség herkulesi júliusa, amelyben minden tekintet egy-egy kéjsóvárgás és minden kéz egy-egy szép testet keres, hogy megsimogassa, és a csókok forrók, mint a lázak az ajkakon, amelyek nem tudnak, nem akarnak, nem bírnak elszakadni egymástól. Ez a szerelmek évszaka az élet rövid esztendejében. Ez az az idő, amikor a nő — az unokanővér hosszú hajfonatainak és rövid szoknyáinak képében, vagy egy-egy, sajnos harmincötéves nő rizsporának alakjában — belép a férfi életébe és belevési húsába vagy szívébe a legelső és legmaradandóbb emléket. Innentől fogva a férfi már nincs egyedül és már nem egészen a magáé: a nő szűz vagy uccalány, kezdi birtokába venni és átalakítani.

Nos, ez lenne a pillanat a félénk érzelmek, az érzékeny bánatok és az örült szenvedélyek bizalmas bevallására. Miért nem beszélek tehát szerelemről?

Nem asszonyom — (felteszem, hogy csak asszonyoknak juthat eszükbe ilyen kérdés) — nem asszonyom.

Csak mondjon le minden reményről. Szerelméről itt nincs szó és nem is lesz mindvégig. Ha ön azzal a tapintatlan szándékkal kezdte olvasni ezt a férfi-életet, hogy valamiféle nővel találkozik majd benne, dobja sutba a könyvet és ne gondoljon rá többé. Nem fogok írni szerelemről és nem fogok bemutatni semmiféle nőket.

Ha ez regény, hát olyan regény, amelyben nincs szerelem.

Ha ez történet, hát olyan történet, amelyben nem szerepelnek nők. Lehet, hogy unalmas, csonka, valószínűtlen; ahogy parancsolja, érzékeny szívű asszonyom, de bizony ilyen lesz és ilyennek kell lennie, és ilyennek akarom — én, aki ura vagyok az életemnek, a lelkemnek, a munkámnak.

Nem mintha a szerelemnek nem lett volna része életemben, kedves asszonyom: dehogyan nem volt. Pedig a szerelmet minden értelmében veszem: platóni és majomi; szellemi és testi; érzelmi és érzéki értelemben.

Voltak nők az életemben: nem mondom, hogy sok, értsük meg egymást, hiszen nem voltam és nem lehettem afféle Tenorio, de voltak és igazi és valóságos nők voltak, húsból és idegekből való nők, mint azok, akiket megcsodálunk a nagy regényekben és megkívánunk az életben.

Voltak lelkes és túlságosan tüzes kisasszonyok; voltak egyszerűen józan és irodalmilag fehér-makulátlan leányok; voltak, sajnos, intelligens, művelt, szenvedélyes és előítéletektől mentes úrhölgyek: voltak, és nem szégyellem magam miatta, cinikus és búskomor uccalányok, akik sokkal tisztességesebben üzték mesterségüket, mint sok más... És e hölgyek egyike-másika szép volt és mások csupán takarosak, csupán rokon-szenvesek, vagy csupán érdekesek voltak. És én sorjában szerettem valamennyit, lelkemmel és testemmel, vagy csupán a lelkemmel és csupán a testemmel, és játszottam előttük a gyámoltalant és a vakmerőt, a gyöngédet és a féltékenyt, a nemeslelkűt és a hitványt, mint minden férfi minden nő előtt. Én is megtettem vakmerő vallo-másaimat reszkető hangon és szorongattam a kis kezeket és megpróbáltam időnek előtte megcsókolni a száját, amelyből vártam a bágyadt

igent; én is ácsorogtam ablakok alatt, napfényben sugárzó friss reggeleken és bélpoklos alkonyatokon és vártam egy kéznek az intését, egy függöny lebbenését, egy lámpa, vagy zsebkendő villanását; én is írtam néhány száz lírai és kétségbeesetten könyörgő és ünneplő levelet, amelyeknek végén a szerelmesek örök és hiú szava, az: *örökre*, volt a pecsét; és mellemre szorítottam más melleket; és nem egy szájat csókoltam és sok szemet lezártam simogatásaimmal; és minden félreeső ucca eszembe juttat egy-egy nevet, egy-egy virágot, egy-egy szót, egy nevet, amelyet már nem ejtek ki többé; egy virágot, amely lepréselten száradozik valami félretett könyvben; egy szót, amelyet szeretnék elfelejteni...

Igen, kedves asszonyom. Én is voltam szerelmes és — felteszem — néhány nő is szerelmes volt belém. És örömet és bánatot okoztam nekik, mint a többi férfiak, és én is ismertem a sóvárgás lázait, a bizonytalanság szorongásait, a kétséggyötrelmeit, a várakozás szomorúságait, a féltékenység furdalásait és a vad ölelés isteni öntudatlanságát, mikor úgy tűnik, hogy a lelkek ki akarnak szakadni a görcsösen összefonódott testekből.

Ha nem akarok szerelemről beszélni, az nem azért van, mintha nem éltem volna át a szerelem minden fokozatát és fajtáját. Nekem is van lelkem, bájos asszonyom, és van szívem, amelyben bőven buzog a vér, és nem voltam mindig érzéketlen és nem születtem tehetetlennek és nem is férfiatlanítottak meg soha.

Még majdnem gyermek voltam, mikor megismertem a szűz szerelmek nyugtalanságait; amikor felserdültem, szabályszerűen, mint a többiek, elvesztettem szüzességemet; átestem a tisztességtelen szeretkezéseken és a tiltott szen-

vedélyeken és a dicséretes eljegyzéseken és végül (én is!) a szent házasság törvényes örömeinek öblében kötöttem ki. És ön csakugyan néminemű alapossággal kérdezhetné meg tőlem: »Hát mi kell még?...«

Asszonyom, ha tudná, mi kellett volna mindig nekem! Csupán ez kellett volna: az eszményi nő; a nő, aki igazán elveszi a lelket és átalakítja.

Szóval hiányzott az a nő, akinek helye lehet egy lélek lelki történetében, egy értelem értelmi regényében. »Az örök nőiség a magasba von.« Jól van: nincs kedvem ma feleselni Wolfgang von Goethevei. De meg kell vallanom, hogy az örök nőiség engem soha sem vont sem a magasba, sem a mélybe, sem föl, se le, — soha.

A nő sohasem jelent meg előttem úgy, mint Beatrice, aki kézen fog és felébreszt anyagias álmaidból, hogy csodálatos mennyekbe vezessen, sem úgy, mint Circe, aki a vitézségre és bölcseségre született férfiakat rőfögő disznókká varázsolja az árnyakban és makkban dús, pompás kertekben.

A nők nem rontottak meg, de nem is tisztítottak meg engem. A háttérben voltak, mint szívesen látott, vagy alkalmatlan vendégek a pihenés pillanataiban; a talpraállás próbái csömör idején; gyönyör vagy szenvedés áhított közvetítői; szükös életem kedves és ragaszkodó társai; elégedetlenkedj, kemény-munkás életemben a kéj, vagy az örület intermezzói; szertelen és igazságtalan csodálói munkámnak, de, hogy parasztosan őszinte legyenek, sohasem voltak vezetőim, adományozóim, vagy ihletőim.

Elraboltak engem, követeltek engem — és én adtam nekik egy keveset életemből, ifjúságomból, időmből, illúzióimból, gondolataimból — de tőlük nem kaptam soha semmit. Lelkem belső történetét

az ő jelenlétük sem nem gazdagította, sem nem változtatta meg.

Nem siránkozom: dehogy is. Adtam, mert adhattam, és nekem is maradt valamicském — a java. És tőlük nem kértem semmit a lelkem számára — és nem is tudtak adni semmit. Nagyon jól tudom, hogy a nő lényegileg és szükségképpen élősdí, zsaroló, tolvaj. Én úgy fogadtam el a nőt, amilyen, és úgy vettem, amilyennek alkottatott és kiraboltattam magamat és pontosan megfizettem minden adómat.

Élvezetek és szenvedések dolgában nem tartozunk egymásnak: ha élveztem, adtam is élvezetet; és ha szenvedést okoztam, szenvedtem magam is. A többiért nem kérek semmit és amit adtam, jószível adtam. De amennyire tudom és látom és emlékezem, nekem nem adtak soha semmit, sem egy eszmét, sem egy kis erőt, még kevésbé lendítést az isteni magasságok felé, amelyekre nyugtalan szellemem szüntelenül vágyakozott.

Talán nem is szabad kívánni ilyesmit a nőktől? Meglehet: magam is haj lom erre a véleményre. De akkor minden jogom megvan ahhoz, hogy ne beszéljek róluk itt, mikor csupán egy férfi lelkéről írok, nem pedig az egész férfiről.

Vagy talán én voltam a hibás, hogy nem tudtam megtalálni, vagy megérteni a Beatricet, aki az egekbe emelhetett volna? Meglehet, nagyon is lehetséges és ha igaz volna, jobban szánnám-bánnám minden bűnömnél, mert csakugyan megdöbbenő csoda volna az a nő, aki így fel tudná magasztosítani a férfit, aki már rendeltetése szerint is magasztos.

De bárhogy is van, akár nem találkoztam vele, akár nem értettem meg, ő nem szállt le,

hogy engem Istenné emeljen és én nem beszélhetek róla.

Íme, — kedves és türelmetlen asszonyom — itt vannak néhány szóban azok az okok, hogy miért nem beszélek erről a tárgyról, amely önt annyira érdekli. Nagyon is jól tudom, hogy hallgatásom okai sokkal sértőbbek, mint maga a hallgatás: de hogy segítsek rajta?

Ha tudnék alakoskodni és hazudni, akkor átsurranhattam volna ezen a ponton, vagy kielégíthettem volna önt úgy, hogy a belső élményeknek ebben a kendőzetlen elbeszélésében elhullatok imitt-amott egy-egy szerelmes emléket. De teljesen haszontalan megpróbálnom: úgysem sikerül. És nem tudok olyasmit írni, amit nem érzek, és nem tudok helyet adni annak, ami nem volt.

De mégsem akarok menthetetlenül összeveszni önnel — és mindazokkal a hölgyekkel, akik esetleg szívesek volnának meghallgatni. És itt egy példát — egy kicsi, nagyon kicsi példát — akarok adni arra, hogy milyenek lehetnének az én érzelmes visszaemlékezéseim. Nagyon távoli emlékről van szó: az *első* szerelmes emlékről, amelyet életemben számontartok.

Távoli augusztusi este! Együtt jöttünk lefelé a dombról, az egyik rendes, rokoni ozsonna-kirándulás után. Sikerült hátramaradnom *vele*, a legkisebb, a legelhanyagoltabb, legszomorúbb, hozzám leginkább hasonló leánykával.

Az ucca fehér porán, a fehér házakon a frissen vakolt, fehérre meszelt falak mögött fel-fehérlő olajfákon fehéren előmlő holdvilág álombeli, kissé színpadias világítást árasztott ebben az órában.

Iparkodtam az árnyékba menni és valahányszor már-már kijutottunk a világosságba, hosz-

szán tétovázó kezein megkereste az övét és aztán hirtelen elengedte, azzal az érzéssel, hogy valami Isten tudja miféle szemérmertlenséget követtem el.

Szívem, koromhoz képest túlságosan viharosan dobogott és a tücskök kitartó és patetikus cirpélése szertesztét a mezőkön szinte elérékenyített. És elképzeltem kis fekete fejüket és csápjaikat, amelyek alig nyúlnak ki földi odúikból, az éjszaktól máris harmatos fű között, s úgy éreztem, hogy egyhangú daluk a szerelemnek és a boldogságnak hasztalanul hajtogatott könnyörgése.

Abban az időben nekem is kellett egy kis boldogság'. És azon az estén végre megembereltem magam és elmondtam *neki* azt, ami már hosszú hónapok óta járt a fejemben: lassan-lassan, rövid és szakadozott mondatokban kiszemezgettem lázas éjszakáim titkát, annak az augusztusi holdvilágnak feledhetetlen fehérségében. Fehér és nyugodt arccal hallgatta szavaimat szalmakalapjának széles karimája alatt. Úgy hallgatott, mintha révületben volna, és néha-néha mondott egy-egy igent, mindig csak igent — soha egy szóval sem többet.

Én meghatottan színeztem ki filiszteri ábrándom részleteit: »Mihelyt nagyok leszünk, házasságot kötünk. Kis házba megyünk majd lakni, amely egészen a miénk lesz, a környéken, de közel a városhoz. Kell majd veteményes kert; aztán egy nagyobb kert, amelyben sok a virág és amelyben középtűt medence van aranyhalakkal s a rácsoskapun apró sárga rózsák. Az emeleten szép fogadószobát rendeztünk be, a falon ingaóra lesz sárgaréz ingával, és nagyvirágos piros terítővel leterített kerek asztal, és szüleink arképe arany-szegélyes fekete keretekben. Sok állatot tartunk: szép fehér macskát kék szalaggal a nyakán; a

háztetőn galambokat; három vagy négy tyúkot a tojás kedvéért; egy kanárit és egy pintyőket kalitkában, hogy elhallgassuk csicsergésiiket; hatalmas házőrző kutyát és talán egy kis majmot, mint az, amelyik ott mókázik a bolt ajtajában... És egész nap együtt leszünk, hogy élvezzük és szeressük egymást...»

Ő mindenre igent mondott, mindig csak igent. Az ő szemében mindez természetes, egyszerű, könnyű volt. Hogy nekünk kettőnknek — éppen nekünk kettőnknek! — együtt kell maradnunk az egész életen át, azon egyáltalán nem döbbsent meg.

Én úgy láttam jövőendő életünket, mint fáradtságos hódítást, távoli eszményt, hosszú erőfeszítést, komoly feladatot. Ő nem. Úgy tűnt neki, mintha csak arról volna szó, hogy tréfálkozzunk, játszunk, — valami új játékot, amit én találtam ki: házasság-játékot, élet-játékot. Igen, kissé gondolatokba merült, de símogatáshoz nem szokott halványas kis leányarcocskája szelíd és nyugodt maradt. Nem értett meg. Nem értettük meg egymást. Azért felelt igennel, mert nem értett meg. Pedig milyen kegyetlenül korlátolt és gyerekes és nyárspolgári volt az ön ábrándom! És én, nem tudom miért, jobban elszomorodtam, mintha nemet mondott volna. És egy szót sem szóltam hozzá többé.

Ez volt az én első találkozásom a nő lelkével. A többi nagyon sokféle volt — de azért...

És most nem beszélek többé szerelemről ebben az elbeszélésben — egyetlenegyszer sem. Ön, kedves asszonyom, bezárhatja a könyvemet és sutba dobhatja. És mélyen megvethet engem — nyugodt lelkiismerettel.

*Kérdezem, én: ki az, aki előbbre jutott nálam?
Mert én még előbbre akarok jutni!*

WHALT WHITMAN

SOLENNE

A küldetés.

Mikor három vagy négy évi makacs és vakmerő tevékenységgemmel elértem azt, ami egy tucatembernek (sokaknak) szemében beérkezésnek és győzelemnek tűnhetett volna — hogy neve van, olvassák, vitatják, követik, félnek tőle — szégyelletes ürességet éreztem magamban, mélységesebben, mint valaha.

Micsodát Ez az egész? Csak ez a végső célja fáradtságos napjaimnak és éjszakáimnak, záradéka erőfeszítéseimnek, amelyekkel csápjaimat nyújtogattam egy kevésbé földi fény felé, egyetlen és végleges eredménye egy egész ifjúságnak, egy hosszú éveken át tömörített és sűrített ifjúság mindem tüzeinek és őrzöngésének, amely egyszerre fellángol, mint valami örömtűz a hegyeken! Csupán ez? Semmi más, csak ez? Hogy nyomtatásban látom a nevemet; hogy idézik a szavaimat; közlik az arcképemet; hogy piacra kerülnek legdrágább gondolataim; hogy minden »jöttment«
koncául vannak odavetve legföltettebb vallo-
másaim és legidőszerűtlenebb lelkesedéseim. És aztán? Hogy itt lebzseljen az ember körül néhány majom, akik utánozzák mozdulatait, és néhány papagály, amely utána szajkózza mondásait; hogy olyan könyveket lásson az ember, amelyeknek fedőlapján ott van a neve, olyan cikkeket, ame-

lyeknek alján ott van az aláírása; hogy hallgassa azt, aki beszél róla és nem érti meg, vagy megveti, vagy irigyeli és mégsem tudja összetaposni. Hogy szerzővé váljak az ember; ismert, talán jól megfizetett szerzővé; akit keresnek a lapszerkesztők, kívánnak a kiadók; akit üldöznek a hivatásos cikkírók és bírálók; akit lefordítanak más nyelvekre; aki negyvenéves korára tisztességes hírnév várományosa.

De hát aztán? Már-már elértem mindezt és éreztem, hogy nem elégít ki és hogy nem elégitene ki soha. Mit törődtem vele, hogy »ragyogó« filozófus vagyok, vagy leszek, az »irodalmi világban jólismert« író, szavak és gondolatok többé-kevésbé szerencsés gyáros és kereskedője? Hol kellett végeznem? Nem volt nehéz kitalálni. Még ha a középszerűeknek megadatott feneketlen ostobasággal néztem volna is előre, ezt várhattam: Treves a kiadóm, előadok az egyetemen, tagja vagyok valamelyik akadémiának és (öregem, totyakosan és elhülyülten) megkapom a Nobel-díjat ...

De szó sincs róla! Éreztem, hogy más dolgokra születtem; hogy más célokra török. Nem ilyesmire vágyódtam; és ez nem hiúság volt, hanem büszkeség, vérbeli büszkeség, ördögi büszkeség, isteni büszkeség. Csakugyan naggyá, epikusá, mérhetetlenné akartam lenni; valami gigászit, hallatlant akartam alkotni, ami megváltoztatja a föld színét és az emberek szívét.

Vagy inkább a semmi. Inkább megrothadni valami alprefektusság bárgyú renyhességében, vagy elállatiasodni a két kezem munkájában, vagy — ami mindennél jobb — belefojtani csalódott álmaimat és testem terhét az Arno szökevizébe.

Régi és szüntelen szükségérzetem, hogy fej legyek, vezér, középpont: de különösen kielégíthetetlen volt ez a lelkes fellendüléseknek és akaráásoknak ebben az időszakában.

Megvallom: minden áron azt akartam, mindegy, hogy miért, hogy — legalább egy pillanatra! — mindenkinek szeme felém forduljon és mindenkinek ajka az én nevemet hangoztassa!

Legyek akármi: iskola alapítója, felekezeti úttörője, vallás prófétája, elméletek vagy csodálatos készülékek felfedezője, új párt vezére, lelkek megváltója, száz kiadást érő könyv szerzője, egy társaság tanítója; akármi legyek, de legyek a legelső, a leghíresebb, a legnagyobb akármi dologban.

Hogy egyike legyek azoknak, akikről elneveznek egy eszmét, egy embercsoportot, akik új, váratlan, furcsa igazságot tárnak fel; azoknak, akiket mindenki tartozik megismerni és megítélni; akiknek kijár egy fejezet, egy szakasz a történelemben és akiknek saját birtokuk, külön területük, elismert lobogójuk van.

Mindegy volt, hogy miért, nem törődtem vele, hogyan — de nem akartam a háttérben maradni, a második vagy harmadik sorban, az egyszerűen érdekes, egyszerűen érdeklődő és művelt és intelligens emberek között. Legyen bolondság, legyen örültség — de én legyek a feltalálója ennek a bolondságnak, hőse ennek az örültségnek!

Először is ama tevékenység felé fordultam, amely a sekélyes emberek szemében leginkább tevékenységnek tűnik: a politika felé. A szocializmus már hanyatlóban volt, de még mindig ez volt ebben az időben a legerőteljesebb emberi mozgalom hazámban, és én, a tagadás és az ár ellen úszás embere, szembeszálltam a szocializmussal. És szocialista lettem — megfordított szocialista: elfogadtam az osztályharcot. De úgy, hogy

igazi küzdelem, a szó szoros értelmében harc legyen, nem a kiéhezett hetvenkedőnek (a népnek) támadása reszkető és kiegyezésre hajlandó gazdája ellen. Osztályharc: vagyis védekezése annak az osztálynak, amely megvan és felül van, amaz osztály ellen, amely időnek előtte ki akarja ütni a nyeregből. Polgári védekezés: könyörtelenség; vaskezű politika; — és minden velejáró gondolat: expanzionizmus (vagyis nacionalizmus — hadsereg és tengerészet!). Főszerkesztője lettem az első olasz nacionalista újságnak: előadást tartottam, hogy körvonalazzam egy új nemzeti párt programját. Minden héten hajba kaptam a néppártiakkal; vitákba vettem magamat; bele martam a demagóg dicsőségekbe; kitapostam a beleit a forradalmi eszmeáramlatoknak; újra bátorságot és méltóságot akartam önteni abba, aki csupán hinni akart. Azt akartuk, hogy Olaszország nagyvá váljon a jelenben, még hódítások árán is. Afrikára gondoltunk, páncélos cirkulókat követeltünk és megpróbáltuk kissé újra felszítani az imperialista szellemet, amely esetleg még megvolt Olaszországban az abesszíniai vere ségek után.

Azonban ebből a gyarmati és katonai imperia lizmusból én magam hamarosan áttértem egy szel lemi nacionalizmusra. Nekem úgy tűnt, hogy Olaszország olyan állam, amelyben nincs élet, nincs eszményi egység, nincsenek közös célok. Halálosan bágyadt, mélységes álomba merült. Mindenki magáért és néhány érdekszövetség mindenkiért. Feltettem magamban a kérdést, hogy e pillanatban mi a feladata, a küldetése Olasz országnak a világban. És nem tudtam felelni rá. Ekkor kezdtem meg Mazzini-féle időszerűtlenség gel *Hadjáratomat az erőszakos ébresztésért*. El haló harsogások (cikkek, könyvecskék, levelek)

egy üvöltöző és züllött világban. Azt akartam, hogy hazám tegyen valamit a maga jószántából, önálló szerepet vigyen a többi népek között. Azt akartam, hogy az olaszok dobják sutba az elmúlt nemzeti megújhdások hangos jelszavait, tűzzenek maguk elé hatalmas közös célt, valóban nemzeti végcélt. 1860 után nem volt egységes olasz érzés. Ideje volt újra felkerekedni. Egy nemzetnek, amely nem érzi magában a messiási szenvedélyt, az a végzete, hogy elpusztuljon.

De mi lehetett ez a nemzeti cél! Magam sem voltam benne valami biztos. Kiáltoztam és hívogattam és aztán kérdést intéztem éppen azokhoz, akik hívó szavamra hozzám sereglettek. Ezt mondtam: előkészítése a szellem uralmának a dolgokon. Olaszországban a szellem mindig kiváltságos volt: ebből az országból kellett kiindulnia a szellem végleges uralmának.

De lehetett ez nemzeti kötelék? Hamarosan felismertem, hogy nem. Az akarat abszolút uralmának ez a problémája túlhaladott minden, még oly ábrándos hazafiságot is. Az egész emberiséghez kellett fordulni és minden emberért kellett dolgozni. Többé már nem egy tenyérnyi földterület fizikai érdekeiért, hanem az egész emberiség szellemi érdekeiért.

Lelkem minden erejével hittem, hogy küldetésem van a világon — sajátos küldetésem, nagyszerű küldetésem. Úgy tűnt, hogy mindennap szólít valami annak a véghezvitelére, amit a többiek nem tesznek meg, szólít arra, hogy hirtelen átalakítsak embereket és dolgokat s eltérítsem útjából a történelem békés menetét.

Ki szólított! Nem tudtam, nem tudom. Nem hittem Istenben s egy-egy pillanatban mégis ágy éreztem magam, mint valami Krisztus, akinek mindenáron neki kell gyűrköznie egy második

megváltásnak; nem hittem a gondviselésben, mégis úgy láttam magam a jövőben, mint a népek messiását és üdvözítőjét. Voltak hangok, amelyek megszólaltak bennem: voltak földalatti hangok, amelyek úgy tűntek, mintha valami más féltékéről, valami más földről röpöntek volna fel. Úgy képzeltem, hogy ez az életünk máris *egy más élet* és hogy ez a föld máris mennyország, mások számára, akik a mélységben sóhajtoztak, (még nem halottak odalent, még nem születtek meg idefent), és úgy rémlett, mintha szólítottak volna, hogy üdvözítsem őket, hogy felemeljem őket magamhoz és legistenibb örömeinknek, legbiztosabb igazságainknak részeseivé tegyem őket. Lelkem állapota néha-néha olyan volt, mint egy Istené, aki hallgatja, amint a fájdalmas tömeg ott könyörög lábainál s boldogságért és szabadulásért, halálért és megváltásért rimánkodik. És úgy megindultam, mint ahogy soha meg nem indultam Márk, Lukács, Máté és János olvasásakor, s egy ízben Mazzini egyszerű és cikornyátlan életrajzán sírva fakadtam.

Titokzatosan ösztökélt valami, hogy tegyek valamit az emberekért — minden emberért. Úgy tűnt, mintha már meg is ígértem volna és mintha most elérkezett volna az ígéret beváltásának elodázhatatlan órája.

Megalkottam Önmagamat: kötelességem volt megalkotni a többieket. Romboltam: kötelességem volt újra építeni. Megvettem a valóságot: kötelességem volt átalakítani és megtisztítani. Gyűlöltem az embereket: kötelességem volt szeretni őket, feláldozni magamat értük, Istenekhez hasonlókká magasztosítani őket.

Máskülönben: mi hasznuk van belőle, hogy a földre jöttek? Mi volt a célja, hogy kíméletlenül megtagadták a múltat? Vagy újraalkotni min-

dent és újra kezdeni mindent és felmagasztosítani mindent, a szeretet és az akarat kolosszális erőfeszítésével, úgy hogy lakhatóvá tegyük a valóságot a legkényesebbek és a legnagyobbak számára is, vagy lemondani mindenről, a természet ösztönszerű gyönyörein kezdve, egészen az európai és amerikai középszerű híresség kielégültségéig. A cselekvés révén újra meggyökeredzett bennem a veszedelmes ifjúkori dilemma: mindezt, vagy semmit.

A tudás egymagában már nem elégített ki: cselekedni akartam. Nem elégített ki tökéletesen az írás: a dolgokba és a lelkekbe akartam belevésni akarataimat. Ki akartam lépni ebből a végeérhetetlen szemlélődésből; halott szavaknak és mondatoknak ebből a szakadatlan harangzúgásából; kérészéletű ideológiáknak ezekből a mesterséges tüzeiből, paradoxonos röppentyűiből és fantasztikus tűzijátékaiból. Befáradtam a folytonos nézésébe, magyarázásába, megítélésébe annak, amit mások cselekszenek; a puszta bírálásba és rombolásba. A tisztán érzelmi, szó- és papirosvilág, amelyben vergődtem, terméketlennek és reménytelennek tárult fel előttem. Ki kellett jutnom belőle, akármiféle nagyobb szabású, termékenyítőbb, kézzelfoghatóbb vállalkozás révén.

De már nem azért, hogy behulljak az emberek kezdetleges és állati életébe, megszokott ügyeikbe, rendes teendőikbe, abba a cselekvésbe, amely egyszerűen folytatás, és abba a küzdelembe, amely csupán a kenyérért, az ágyért, a pénzért, a nőért és a tekintélyért folytatott küzdelem. Cselekedni akartam, de nem emberi módon cselekedni — mint a többiek, mint mindenki. Egészen más volt itt a tennivaló és senki sem gondolt rá. Élni, igen, de nem a szokványos és mindig egyforma életet; cselekedni,

igen, de immár nem a régi célokért. Földi vándorlásomnak mélyebb nyomot kellett hagynia egy forradalomnál, vagy egy kataklizmánál. Szóval azt akartam, hogy *velem, a munkásságom révén, az emberiség történetének új korszaka kezdődjék*. Hogy új kort, minden ízében elhatárolt korszakot, egy harmadik országot nyissak meg. Az ember az ősidőkben oktalan állat volt, tenyészetet élő vadállat. Azután fölemelkedett az emberségre: eszközöket készített, hatalmába kerítette az állatok, a szél és a tűz erejét; lassan-lassan feloldozta a gondolatot a pusztá létfenntartás kötelékeiből; megvilágosodott és felmagasztosult a művészetben. De az életet még mindig, minden ízében állati csökevények szennyezték; a barbárság megmaradt benne a gentleman ruhái és a gépies élet tökéletesedései alatt; az élet végső és közös céljai ugyanazok voltak, mint rabló elődei korában: jóllakni, élvezni a legszebb nőket, parancsolni a gyengébbeknek, rabolni a többiektől, amennyit csak lehet. A gondolatért való gondolatnak, a tiszta és önzetlen gondolatnak, a művészet szemlélésének és megteremtésének legmagasabb rendű és igazán állatfeletti gyönyörűségei csak kérésekéi voltak és e kevesekben is gyakran csak néhány rövid pillanatra szorítózkodtak. Az emberiség tehát valami középúton volt az állat és a hős, Caliban és Ariel, az állatiság és az isteniség között. Ki kellett ragadni ebből a kétes helyzetből, ebből a fertőzöttestől. Meg kellett ölni, le kellett nyesni, gyökerestül ki kellett irtani mindazt, ami az emberben még emberalatti volt, hogy emberfelettivé tegyük — immár nem is emberré. Közelebb kellett hozni Istenhez, meg kellett alkotni belőle az igazi istenséget, amely határtalanul eleven a szellemben és a szellem által.

Melyik az embernek legmagasabbrendű, legfelsőbb, legnemesebb és legtisztább része? A lélek. Ha főlemelő értelemben akarok hatni az emberre, akkor a lélekre kell hatnom. Csupán szellemi irányban lehetséges reménykedni a gyökeres irányváltozásban, a lények és az értékek teljes felforgatásában. Az ember e legfelségesebb része az ő egyetlen vezetője a magasság felé. A szellem jelen életében már benne van az ember jövő isteni életének magja, kezdete. A filozófus szemlélődése, a misztikus révülete, a költő alkotása — mindaz, ami eltávolít a létfenntartás megalázó szükségleteitől, a földi érdekek undorító kavargásától — a szellemben van. A szellem pedig nyújtható, kalapálható, tökéletesíthető. Határozatlan ígéreteket és nem remélt meglepetéseket rejt magában; értésünkre adja, hogy megvan benne más képességek csírája és az első indítóok csodálatos kibontakozások felé. Ha valami új és nagy keletkezik majd az emberi életben, a szellemből keletkezik; ha az embert tökéletesíteni akarjuk, tökéletessé kell tenni a szellemet. Ebben van minden érték és a külső életnek minden értelme és a cselekvések minden indítóoka. Ha ez átalakulna, egy csapásra átalakulna az egész élet. Ha ez más célokat tűzne maga elé, ha lerombolna magában bizonyos hajlandóságokat és másokat venne fel, akkor az emberiség élete fenekestül felfordulna és megújulna. Alapjában véve minden kérdés — nemzeti, szociális, erkölcsi kérdés — csupán lelki kérdés, szellemi kérdés. Ha megváltoztatjuk a belsőt, megváltozik a külső; ha megújítjuk a lelket, megújodik a világ.

A világnak pedig teljesen meg kell újhódnia. Az emberek életétől — lassú, lomha, álomszuszék, közönséges, testi, ördögi életétől — egyre jobban undorodtam. Azt akartam, hogy a többiek maguk

is érezzék ezt az undort és találják meg az erőt, hogy kiszakadjanak belőle, hogy gúzsba kössék és megtagadják a test életét, a hagyományos életet, a barbár és vad életet, amelyet tökéletlenül álcáznak (és tesznek még kegyetlenebbé) vassal, szénrel és elektromossággal.

Okvetlenül szükséges volt egy utolsó fellendülés. A világtörténet új kötetének végre fel kellett nyílnia. Az ember eleinte csupa test volt — aztán test és lélek együtt — és most tiszta szellemmé, csupán szellemmé kell válnia. Az, állati kor és az emberi kor után — a hősi, angyali és isteni kor. Az erőszak korszaka után — az erő szolgálatába állított tehetség korszaka — de végül a felszabadult tehetségnek, a parancsoló akaratnak, a minden erőn uralkodó észnek a korszaka.

Elvezetni az embereket ez új ország felé, hirdetni ezt az új kort, megvalósítani ezt a korszakot: íme ezt a kötelességet róttam önként magamra. Küldetésem kettős volt: megundorítani és eltávolítani az embereket a jelen élettől és előkészíteni és megmutatni a magasabbrendű és emberfeletti életet, amelyet megéreztem és megsejtettem legforróbb sóvárgásaimnak elkeseredett feszültségével.

De hogyan? És vájjon méltó voltam-e, hogy belevágjak ebbe az óriási feladatba? És vájjon sikerül-e majd? Vájjon engem magamat áthatott-e annyira és eluralkodott-e rajtam annyira a lélek, hogy jogom van mások lelkét ébreszteni és rákényszeríteni másokra egy olyan életet, amelyet nem nyugóz annyira az ocsmányság és a bűn?

És még ha tiszta, erényes és gyarlóságoktól mentes is a lelkem, vájjon eléggé átfogó és vakmerő-e az értelmem ahhoz, hogy ügyesen bele-sugalljam a többiekbe az öntudatlan mindennapiságból való elengedhetetlen kiszakadás akaratát

és hogy beteljesítsem száz nép felemelkedését az isteniség szférájába?

Hogy küldetésemet megkezdjem, biztosnak kellett lennem önmagam felől; meg kellett tisztulnom és fel kellett magasztosulnom — el kellett jutnom az erkölcsi tökéletességre és az értelmi fenségre: szentté és lángelmévé kellett válnom!

23.

A tökéletes ember.

De hogyan? Hát igazán nincs senki köztetek, aki ide merne jönni hozzám, szemtől-szembe, és nyíltan merne beszélni velem, és sajnálkozás nélkül és szépítgetések nélkül fel merné tárni előttem, hogy mi vagyok? Hát nincs senki, aki kíméletlenül, igazi jóbarát gyanánt, hajlandó volna megmondani, hogy mi rosszat tettem, hogy mit mulasztottam el, amit pedig meg kellett volna tennem, hogy mik a fogyatkozásaim, a hibáim, a bűneim? Hát valamennyien képmutatók és gyávák vagytok, mint rendszerint az ötvenéves úrihölgyek? Féltetek, hogy nem beszélek komolyan? Attól tartotok, hogy zokon veszem, amit majd mondtok s ahelyett, hogy megölelnétek és megcsókolnálak, beverem a fejetekeket, vagy kidoblak beneteket az ajtón?

De gyertek hát ide, teringettét! Nem néztek még soha őszinte ember arcába aki megmondja az igazságot? Hívlak és szólítalak beneteket egész lelkeimmel, egész boldogtalan lelkeimmel! Tudnom kell, hogy miféle ocsmányságokat követtem el, hogy megbánjam őket és megvezeleljek értük — mindenféleképpen meg kell ismernem fogyatkozásaimat, hogy gyökerestül kitép-

jem őket, elégessem őket, egyszer mindenkorra lerázzam őket a nyakamról. Hát még mindig; nem értitek, hogy mi hány-vet és mar éjjel és nappal? Nagy lélekké akarok válni — nagy emberré, tiszta, nemes, *tökéletes emberré* akarok emelkedni. Tudom, hogy csak ez az egy életem van, és én jól akarok élni. Valamennyitek életétől undorodom. Vagy nagygyá akarok válni, vagy öngyilkos leszek. A magamfajta embernek nincs más választása. Fölétek kell emelkednem, hogy titeket feljebb emelhesselek. De hogy nagygyá legyek, újjá kell alkotnom és gyötörnöm kell és meg kell tisztogatnom és gigászivá kell tornyosítanom ezt az egyetlen lelkemet, amelyet nem tudom kitől kaptam földi vándorlásom vagy száműzetésem e rövid évekre. Hogy a lelkünket nagygyá tehessük; ismerni kell minden kicsiségét; — hogy megtisztítsuk, látni kell minden szennyességét; — hogy bátorrá és erőssé tegyük, meg kell látni minden rettegését és hitványságát.

Azt hiszitek, hogy nem eleget szemléltem magamat? Azt képzelitek, hogy nem kémleltem szüntelenül lelkemnek minden legrejtettebb megmozdulásait és villanásait és zugait és rejték-helyeit és remegéseit és lüktetéseit!

És még sem találtam, — csak csodálkozottok kedvetek szerint és tartsatok hazugnak! — nem találtam *semmit*, értsétek meg, nem találtam *semmit*, ami becstelemségemre, vagy szégyenemre válhatna. Hosszú évek során nem voltam képes észrevenni magamban egyetlenegy igazi fogyatkozást, egyetlenegy nyilvánvaló hibát sem — nem sikerült soha visszahökkennem egy-egy cselekvés küszöbén és ezt mondanom: Ez becstelenség! Sohasem történt meg velem, egyetlen egyszer sem, hogy hallottam volna suttozni bensőmben a lelkifurdalást valami cselekvés miatt, amit elmu-

lasztottam vagy rosszul hajtottam végre, úgy, hogy ellenkezett az emberek vagy az Úristen valamely törvényével.

De anyátok nevére kérlek, mondjátok meg nekem legalább egyszer az igazat, mondjátok meg, vájjon lehetséges-e, hogy ilyen tiszta ember akadjon a földön! Vájjon talán büntelen szent, páratlanul erényes, makulátlan lélek, tökéletes ember vagyok? Ne gondolkodjatok rajta egy pillanatilag sem: ez lehetetlen, ez minden lehetlenségek közt a leglehetőlenebb. Bizonyosan én is rossz vagyok, szennyes, hitvány, hazug, gyenge, képmutató és szívtelen! Bizonyosan én is hetvenhétyszer vétkezem napjában és a lelkem fekete és bűzös, mint egy pöcegödör. Ha nem így volna, akkor miért érezném szüntelenül forrongani egész magamban ezt a határtalan akarást, hogy nagygyá legyek, hogy nagy lelkem, szépséges lelkem legyen?

Nem, barátaim, hiábavaló dolog engem fülembe sugdosott bókokkal kísértetni. Nem hiszek nektek és nem is fogok hinni soha. Lehet, hogy tiszta és tökéletes vagyok a ti szemetekben, a toprongyosok és árulók, a gyalázatos kimerültek és az alakoskodó disznók kancsal moráljának szemében. De nem magamért, nem enmagamért vagyok tiszta és nagy; nem teérted, ó kimondhatatlan eszménye életemnek, nem teérted vagyok olyan, amilyen szeretnék lenni és amilyenné lennem kell, hogy pirulás; nélkül léphessek a halál küszöbére.

Való igaz, hogy senki sem ismerheti önmagát — senki sem láthatja pontosan és mondhatja meg őszintén mindazt, amit érez, gondol és cselekszik. Az álnok önszeretet, a végtelenül ravasz hiúság, a számító érdek, a gyáva szégyenkezés, a szemtelen kevélység mindig kéznél van, hogy rejtegeszen, leplegessen, takargasson, mentegessen, iga-

zoljon. Tehát okvetlenül úgy áll a dolog, hogy én nem veszem észre a rothadást, amelyet magamban hordok, és azt hiszem, hogy valami elképzelhetetlen tökéletesség hatyúja vagyok.

Most már értitek, hogy miért van szükségem rátok és miért nem nélkülözhetem a szigorúságokat. Mások látják mindazt a bűnt, ami egy emberben van: a természetes emberi kajánságnak éles a szeme és fürge az esze járása. Semmi sem kerül el átkozottul éber figyelmét. Amit nem lát, azt kitalálja; amit nem tud kitalálni, azt megsejti. Nem ma van az első napja, hogy az emberek fürgén-sebtiben meglátják a vastag gerendákat felebarátaik szemében.

Ne adjátok az ártatlant. Itt nincs szó kibúvókról, vagy bókokról. Ti bizonyosan belém láttok, megundorodtok és talán megborzadtok. De hát miért nincs senki, aki megmondaná; legalább egy, egyetlenegy, aki idejönne és mindent megmondana? Ismétlem, én nem vagyok olyan, mint a többiek. Füttyülök a dicséretekre, gyűlölöm a hízelgéseket; nem bírom elviselni a hímezést-hámozást.

Féltek talán? De én esküszöm nektek, hogy az első, aki feltárja előttem valamelyik fogyatkozástomat, üdvözítőm lesz, legdrágább barátom, igazi testvérem.

Talán a lelkem túlságosan szörnyű és bennetek nincs meg az erő, hogy bátran megmondjátok az ocsmányságát? Embereljétek meg magatokat és beszéljétek. Kárpótollak benneteket, erőmtől telhetőleg. Mindenemet nektek adom; elmegyek lopni, hogy ajándékokat adhassak nektek; térden fogok csúszni a házatokban, hogy szolgáljalak benneteket és hódoljak nektek.

Nem vagytok képesek felfedezni a bűnt? Hi-

szen akkor vakok vagytok és hülyék, mert ha van bennem bűn, akkor ti, a kívülállók, okvetlenül első pillanatra meglátjátok. Élesítsétek meg a szemeteket, váljatok kajánabbakká, lopakodjatok utánam suttyomban, lepjétek meg váratlan kérdésekkel! Csak tegyetek amit akartok, de mindenképpen azt akarom, hogy feljelentsetek és könyörtelenül megvádoljatok. Életem és halálom, nagyságom és lealacsonyodásom a ti kezetekben van.

Mit suttogtok amott egymással? Tudom, tudom, hogy nem telik ki tőletek más, mint hogy titokban becsmérlitek az embereket, suttogva rágalmazzátok őket és vádoljátok őket a hátuk mögött. Csakhogy velem szemben ennek a gyalázatoságnak véget kell érnie. Jöjjetek ki a napfényre, beszéljétek hangosan! Én nem szégyellem magam, nem szaladok el. Azt akarom, hogy megvádoljatok és meggyalázzatok, hogy feljuthassak, én már tudom hova.

De talán... — bocsássatok meg, ha megsértelek — de talán ti csak azért nem akarjátok felfedni a hibáimat és a vétkeimet, hogy ne tudjam megtisztogatni lelkemet, hogy ne juthassak el a tökéletességig, amelyre áhítozom.

Kegyeteikbe ajánlom magamat, emberek, ti valamennyien, barátaim és ellenségeim, könyörüljétek meg ezen a szegény emberen, aki éhezi a nagyságot! Ne tagadjátok meg tőle a megvádoltatás keserűségét és az elítéltetés keménységét. Beszéljétek tartózkodás nélkül, ítéljétek el szigorún. Ne hagyjátok abba, ha sírni láttok, ne induljatok meg, ha elsápadni láttok. Én megölöm magamat, ha nem tárjátok fel előttem, hogy milyen vétkes és bűnös vagyok, ha nem mondjátok meg tüstént, hogy milyen megvetésre méltó és nyomorúságos vagyok. Térdenállva ajánlom magamat

minden földi emberek kegyeibe. Legyen meg bennetek csak egyetlenegyszer a bátorság ahhoz, hogy szemembe mondjátok az igazságot!

24.

A tehetség.

Ezek az emberek körülöttem azt mondják, hogy tehetséges vagyok és azt hiszik, ezek a jó emberkék, hogy nagyon megtisztelnak és nagy örömet szereznek Vele! Van olyan is, aki nem átallja azt mondani, hogy igen tehetséges vagyok, nagyon tehetséges, és ezek azok, akik azt hiszik, hogy legjobban szeretnek engem és legközelebb állnak hozzám.

Kedves emberek, köszönöm szépen és meghajtom magam előttetek és Isten fizesse meg nektek! Tegyetek és mondjatok mindent, amit csak tehettek és mondhattok, és végül sikerül legyőzőnötök magatokban a természetes önszere-tetet és az én neveletlen durvaságomat.

De nincs egyetlenegy se köztetek, aki észre-venné, hogy mennyire megsértetek és elkeserítetek ezzel a tehetséggel?

Pokolba a tehetségteket! Mi a csuda ez? Hát komolyan azt hiszitek, hogy én meg tudnék elégedni azzal, hogy tehetséges ember, síromig szépreményű ifjú, szellemes jócimbora vagyok, aki le tudja kötni az emberek figyelmét! Kinek néztetek engem, teringettét! Talán szürke és mosolygós az arcom, mint az olyan emberé, aki beéri azzal, ami mindenkiben megvan és boldog, ha tíz ötlet van a nyelvén és száz frank a pénztárcájában? Nem vettétek észre, ti szerencsétlen szószátyárok, hogy a tehetség a legközönségesebb

portéka, ami az emberek vásárain akad? Különösen Olaszországban! Ugyan mondjátok meg, ha tudjátok, hogy ebben a boldog, istenáldotta országban ki nem tehetséges? Ha csak egyetlenilyent is idehoztok elé, dúsan megfizetek érte. A tehetség, hülyécskéim, az uccákon szaladgál, megtölti a házakat, elárasztja a könyveket, minden szájából ömlik s még a pincéből is felörvénylik.

— Milyen tehetséges fiú! Kár, hogy nincs kedve semmihez.

— Amaz bitang, szélhámos, de micsoda tehetség!

— Határtalan marhaságokat beszél: elismerem. De nem tagadhatod, hogy nagyon tehetséges.

Ilyenféle beszélgetéseket hall az ember naponta Olaszországban minden gyalogjárón, minden házban és minden vendéglőben, ahol az úgynevezett intellektuelek találkoznak.

Aki össze tud eszkábálni egy balladácskát, vagy egy fülbemászó ütemű és túrhetően rímelő dalocskát, tehetséges. Tehetséges az, aki élethűen le tud festeni akvarellben virágocskákat — tehetséges, aki kellemesen petyegteti a zongorát egy gipsz-Beethoven előtt — tehetséges, aki érzelgős eleganciával le tudja írni valami földindulás szörnyűségeit, — tehetségesek még az ügyefogyott és futurista-műkedvelő szobrászok is, akik mások értelmességét élvezik, miközben ötleteket s egyúttal havanna-szivarokat pöfékelnek a levegőbe.

Kérdezlek benneteket még egyszer: ki nem tehetséges köztünk? Még azok is tehetségesek, akik nem csinálnak semmit — még a politikusok is — még az újságírók is...

Szóljon ez tehát egyszersmindenkorra: aki azt mondja, hogy tehetséges vagyok, megsért.

Aki azt mondja, hogy tehetséges férfiú vagyok, fájdalmat okoz vele.

Tagadom a tehetségteket és az újságpapírosokkal együtt az árnyékszékbe dobom. Világosan beszélek: az én szememben a tehetség nem más, mint a közészerűség magas foka. A tehetség az értelmességnek az a bizonyos magasabb alakja, amelyet mindenki képes megérteni, értékelni és szeretni. A tehetség a könnyedségnek, a keresésnek, a szellemnek, a csokorba kötött közhelyeknek, a kissé kapatos filiszterségnek az a zamatos keveréke, ami tetszik a hölgyeknek, a professzoroknak, az ügyvédeknek, a világfiaknak, a híres művelt személyiségeknek, szóval mindazoknak, akik sehhol sem találják a helyüket, ég és föld, paradicsom és pokol közt lebegnek és egyformán távol vannak az alacsony állatiságtól és a lángelme nagyságtól.

(Ejnye, mi jut eszembe! A tehetség toszkán kifejezése, az *ingegno*, nem csupán kitűnő és a közepesnél különb értelmességet jelent, hanem jelenti egyúttal a kulcsok csipkés vastaraját is, amely nyitásra szolgál. Ez a két jelentés nem csupán a szótárban van egymás mellett. A tehetség az, ami nyit. A tehetséggel bejuthatsz mindenüvé, megérthetsz úgyszólván mindent és elnyerheted mindenki tetszését. Ez az élet belépőjegye. Egyetemes tolvajkulcsa az erszényeknek és az állásoknak, amelyek bizonyos elhelyezkedést biztosítanak az embernek. Az egyiknek arra van tehetsége, hogy szép dolgokat csinál — a másiknak annak a bebizonyítására van tehetsége, hogy az ő ocsmány dolgai szépek. Mindegyik más tehetség, de mind a kettő nyer.)

Hát csak csinálják. Csak nyerjenek, csak élvezzenek, szórakozzanak és szórakoztassanak mindezek a tehetséges emberek. Én nem tartozom

közjük és nem is akarok semmiképpen közjük tartozni.

Hiába minden: akárhogy van is, én mindig- a végletekhez vonzódom. Az élőlények között csak a tökéletes állatokat és növényeket szeretem, azokat, amelyek becsületesen elvégzik a munkájukat, anélkül, hogy egyébhez értenének, anélkül, hogy ide-oda kalandoznának fecsegésekben és törtetésekben — vagy pedig az igazi lángelmét, a nagy lelket, a hőroszt, aki gigászi és magányos, mint valami hegység az éjszakában.

Vagy egy paraszt, vagy Dante — és félre innen mindenki más, takarodjanak az utamból a tehetséges emberek, a szellemes emberek, az ügyes emberek és az utálatos intellektuelek! Mik vagytok ti egy közönséges piszkos paraszthoz képest, aki búzáat csépel, hogy ennetek adjon, vagy egy költőhöz képest, aki olyan szavakat sajtol ki a lelkéből, amelyektől megborzong és gondolkodóba esik ezer meg ezer nemzedék? Mit tudtok ti? Szavakat és szavakat, szemfényvesztéseket és gyerekjátékokat!

Én már választottam. Ha akarnék, akkor se tudnék fává, vagy paraszttá változni, de akarok, kétségbeesetten akarok, valóságos nagy emberré válni — mondjuk ki egyenesen a félelmetes szót: lángelmévé! És ha feleúton elbukom anélkül, hogy azzá váltam volna, amit akarok és remélek, alázattal elfogadom a fájdalmas sorsot és magamban sírok majd és nem keltelem magamat azoknak, akiket megvettem, és meghalok majd egyedül a világ valamelyik zugában, mint De Vigny bátor farkasa.

És nem fogok megbánni semmit: biztos vagyok benne, hogy olyan gyönyörűségek töltenek majd el, még ha kudarcot vallok is — hogy olyan gyönyörűségek töltenek majd el, amikor érzem lelkem

tisztaságát és feszülését valami lehetetlenség és fenségesség felé, hogy nem fogom érezni sem az uccák köveit, sem annak a kacagását, aki keretcskéjét művelgeti és azt hiszi róla, hogy az a világ.

És ne vedd zokon, ó bátor enmagam, ha néha-néha ostobának és tudatlannak látszom. A lángelme nem szellemeskedik, nem röppent fel helyes ötletecskéket, hogy felfricskázzon, nem tart lépést a folyóiratok legfrissebb számaival és a divatos könyvekkel. Nem, nem.

A: lángelme gyermek és örült és éppen azért lángelme, mert mer gyerekes és bolondos lenni, és nem tudja megállni, hogy néha tudatlan és hülye arcot ne vágjon, olyant, amely minden csodálkozik és a józanésszel ellenkező dolgokat beszél.

Azonban csupán a lángelmének, vagy enmagamnak, akadnak olyan csodálatos órái, amelyekben úgy tűnik, hogy Isten szól a szádból, amelyekben minden csupa fény, minden megtárul, minden világos és harmonikus, mint valami szép folyó vize — olyan órák, amelyekben a lélek tüzzé válik, mint a tűz, levegővé, mint a levegő, szeretetté, mint a szeretet — olyan órák, amelyekben valami titokzatos örültség révén minden lehetséges és minden szent és már nem tudod megmondani, melyik a világ és melyik a te lelked.

Nem érzitek-e, hogy milyen halvány és bágyadt játék a ti tehetségtek az ilyen pillanatokkal szemben? Egy ilyen óráért, egyetlen egy ilyen óráért odaadnám minden tehetségemet, minden tehetségteket, az egész világ minden paprika Jancsijának minden tehetségét és aztán, talán, azt hinném, hogy csak úgy raboltam ezt az órát.

Dies Irae.

Kétségbeesett kiáltozások az ürességben. Másokhoz intéztem, de magamnak szántam őket. Erőfeszítések, gyötrelmek, mardosások. Fenséges szándékok, amelyeket aztán négyhasábos cikkbe fojtottam. Tisztaság lángolásai, amelyekről hirtelen megfeledkeztem egy-egy nő fehér testének ölelésében. Vágtatás a fenséges felé; megirigyiése a mennyeknek; sóvárgása a veszedelmes kalandnak, a *nagy kísérletnek* (az ember fellendülése egy más élet felé, túl ezen az életen; a Jupiternek letaszítása; a kígyónak végre beteljesült ígérete; igazi megváltás, a kereszt nélkül; és az áldó fehér kezek hulló vére nélkül); a csodatevés szédületes, lebírhatalan álma — és a kicsinyes és jámbor mindennapi élet: a kis szobában, a kis kávéházban, a kis városban, az icipici emberek között.

És mégis küzdöttem. Küzdöttem büszkén, vakmerőn, duzzadó reményekkel szívemben, feszülő akaratokkal agyamban. Feltettem rá magamat mindenestül. Vagy ilyen leszek; vagy elérem kitűzött célomat. — vagy megsemmisülök. Vergődtem a kényszerű középszerűség felé csábító kísértések között; a szellemnek és talán a testnek borzalmas pusztaságát akartam megteremteni magam körül; harcoltam enmagam ellen; megbüntettem magamat; neveltem magamat a fájdalomra, a közeli és rettenetes megpróbáltatások idejére. És éreztem a szükségét, hogy egészen összeszedjem magam bensőmben, énem legmélyén, olyan némaságban, amely képessé tesz arra, hogy csupán önmagamot halljam — és semmi mást. Nekem kellett az új emberiség első emberévé len-

nem — nekem kellett egy minden ízében benső, a testtől, az anyagtól, az állatiságtól minden ízében független életre a legelső példát adnom. Észrevettem, hogy messze vagyok a céltől, amelyet magam elé tűztem, s hogy nem vagyok még a szeplőtelen és gyengeségektől mentes szellem, amelynek az a rendeltetése, hogy elkísérje az embereket nagy újtukra, túl a jelenvaló életen. De nem ezért csüggedtem. A lelkesedés, amelyet éppen a vállalkozás lehetetlensége gyújtott bennem, a vakmerőség, amely az emberek minden magasabbrendű célját nyomorúságos színben tüntette fel előttem, a távoli diadal örült bizonyossága, a roppant büszkeség, hogy egy ennyire szokatlan és még elképzelni is ennyire csodálatos küldetés eszközének érzem magamat, a feltétlen szükségesség, hogy ki kell ragadnom magamat ebből a valóságból, ebből a világból, ebből az emberi életből, mindez napról-napra elvakított a halandó emberi életnek leggyászosabb ébredése felé tartó rohanásomban. Űgy tűnt, hogy láthatatlan óriás gyanánt lépderek át a világon, aki egyik lábát az egyik hegy ormán, a másikat egy másik ormon vetette meg és áthág a zöld és magányos tengereken, mint valami pocsolyán és fejével a mennybolt csillagait verdesi és a nap tűzén melegszik, mint valami szegény a rözse hitvány tűzénél.

Hihetetlen szándékok és apokaliptikus látomások nyargaltak át ebben az időben a lelkeken és a nagyszerűbb kikergette fészkekből a kevésbé nagyszerűt, a fékevesztett örültség lázas crescendo jávai.

De megrögzött gondolatom egyetlenegy volt: mindig ugyanaz. Lehetségessé, kívánatossá, közélivé tenni az emberi nem újjászületését, az ember-állat átszellemülését, az ember-isten világ-advent-

jéi. Mindenekelőtt azonban az kellett, hogy a többiek is kezdjék érezni azt, amit én éreztem és hogy kétértelmű és kétszínű életünk megvetése, arculverése, pirulása, irtózata, mindegyikben úgy meglegyen, mint bennem. És ekkor a művészetre siklott gondolatom.

Csak a művészet viheti végbe ezt a csodát. Csak a költészet teheti még szörnyűbbé a jelen élet rettenetes hatását, amelyet oly gyakran elfojtott a megszokottság öntudatlansága; csak a költészet újíthatja ki a borzalmakat és szíthatja fel mind a szomorúságokat és keltheti fel a szégyenkezést és teremtheti meg az elviselhetetlenség gyötrelmét ott, ahol legédesebb a megnyugvás békessége. Az elméletek nem hatnak. Az elméletek csak a kisebbséget győzik meg és bősztántják a többséget, de az eleven művészet, az ellentállhatatlan és megragadó költészet (a költői költészet, minden színességével, harmóniájával és elutasíthatatlan közvetlenségével) le tudná szorítani az embereket, hogy megnézzék magukat az emberi lét holttengerének tükreben és rémülten borzadjanak vissza, — mert hirtelen megkapja őket az elhatározás, hogy meneküljenek, hogy *másokká legyenek*. Narcissusnak halálát okozta az, hogy megnézte magát a százszorszépektől keretezett tó tükreben; az emberiség számára viszont az új életet jelentené.

A költészet munkája — bennem, ezekben a pillanatokban — nem lehetett kicsinyes, mellékes, korlátozott. A nagyság légkörében éltem, nagy dolgokat forgattam fejemben: a költészetnek is (mint a megváltás bevezető eszközének és semmi másnak) nagynak, rendkívülinek kellett lennie. Rendkívülinek legalább is az elgondolásban — mint vászonnak, mint képnek. Kozmikus költeménynek, világdramának, határtalan szín-

padnak kellett lennie. Amint hátranéztem, csupán két olyan könyvet láttam, amelyek az én szempontomból figyelemreméltók voltak: az egyik a *Divina Commedia*, a másik a *Faust*. Mind a kettő az élet és a történelem, a túlvilág és a földi élet gigászi szemléje. Danteben a földalatti és égfeletti világ, hogy ítélkezzék a földi világon; Goethében a mítosz és a metafizika világa hogy ítélkezzék a valóság világán. Fájdalom és Szeretet; Magasság és Mélység; Szentek és Anyák és a forgatag; amely ég és föld között kíséri egy üdvösségre áhító bűnös halandó utazását.

De sem a firenzei előjárónak, sem a frankfurti udvari tanácsosnak a könyve nem volt az, amit én akartam. A két legenda — az Örök élet és az örök ifjúság legendája — nem volt elegendő indítóerő, hogy köréje csoportosítsam minden ember egész életét minden nyilvánulásában és mozzanatában. Valamivel több kellett. Nagyobb, még nagyobb. Volt a kereszténységben egy másik mítosz, amely megfelelt az én esetemnek; az utolsó ítélet. És ekkor felvázoltam elmémben és papirosomon az egyetlen tragédiát, amely hozzáillett örültségemhez: a *Dies Irae-t*, a harag, a rémület, a fogcsikorgatás, az első és utolsó ember utolsó ítéletének napját.

Mikor a nap holddá halványodott az égen, mely roppantabbnak és feketébbnek tűnt, és a föld összeszáradt, mint valami ágon feledett gyümölcs, az emberek elrejtőztek a barlangokba és a katakombákba, közelebb halottaikhoz. és összebújtak, mint a birkák vihar közeledtekor. A tavasz visszatért és nem fakasztott többé virágokat; az utolsó madárka meghalt magányos fészken; az ezeréves munkában kimerült ökrök fehérülő csontok voltak csupán, amint pihenni terül-

tek az elhagyatott pusztaságokon; és a kőből márványból és vasból épült városok lassan-lassan szétmállottak a néma sötétség elhagyatottságában.

Csak egy ember nemi akarta otthagyni a napfényt. Valamennyi testvére már rég ideje megtagadta a palesztinai babonát, amely Krisztustól vette nevét, de ő egymaga még mindig hitt. Az utolsó keresztény egy hegyormon várta az írásokban megígért jeleket, amelyek a nagyszerű véget megelőzik. És íme az ő hite diadalmaskodott és János Apokalipszise kiteljesedett virrasztásban megtört szeme előtt. A fekete lovasok átnyargaltak az elpusztult földön: a tengerek ég felé tornyosították vizeiket és a hegyeket nyaldosták: végül megnyíltak az egek és a fekete boltozat nyílásaiból sebesíramú és megszámlálhatatlan nyilak záporoztak, szinte hogy tűzözönbe fojtsák a megmaradt szárazföldeket. Ekkor, midőn a jelek már bizonyosaknak tűntek, az utolsó keresztény leszállott földalatti testvéreihez, hogy hirdesse nekik a véget. »A rettegett nap elérkezett. Az Írás nem hazudott. Dávid és Sibylla igazmondó tanúk voltak. Készülni kell a halálra. Az ítélet közel vagy: íme a harag napjának előestéje«.

De az emberek nem akartak meghalni; nem akartak hinni a halálban, a pusztulásban, az ítéletben. A keresztény túlságosan hangosan kiáltozott. Senki sem akarta meghallgatni, de szavai felzaklattak minden szívet. És ekkor némelyek visszaemlékeztek, hogy az ő Istene keresztben halt meg és ebbe vetett hitének megcsúfolásául őt is rászegezték egy fakeresztre — hogy elhallgasson. Miközben a vas felhasította, kezeit és vére nehéz cseppekben hullott és meztelen melle a halálküzdőben vonaglott, ő még egyszer utol-

jára hirdette a biztos véget, a fenyegető véget. Mikor a halál lezárta ajkát, az emberek mind úgy érezték, hogy felszabadultak és boldogok, és erre felszabadult odalent az öröm tombolása, és az utolsó nap olyan volt, mint gyalázatos gyönyörök pokla. De lábuk alatt hamarosan feltárultak a mélységek; a hegyek ezer mennydörgés robajával omlottak össze; a földalatti boltozatok romba hulltak és az egész föld egyetlen tömegsír lett, amelyben minden élet elmerült, egyetlen határtalan temető, amelyből nem menekült meg senki sem.

Minden elnémult.

Órákig (vagy századokig?) tartott ez a némaság — mint *annak idején*. A gömbsír sírgödrei békességével forgott tovább a semmiben. Minden hang elhallgatott; minden probléma megoldódott és a halottak végre elpihenhettek, mert senki sem élt körülöttük; senki sem emlékezett rájuk, senki sem siratta, senki nem sírta vissza őket.

De íme egyszerre csak felharsannak a harsonák — a feltámadás rettenetes harsonái. A harsonák harsonák, a mágikus harsonák, minden elképzelhető harsonák: a harsonák, amelyek oly hatalmasan, oly harsogón, oly földrengetően, oly parancsolón zúgtak, hogy felébresztették a holtakat — még azokat a holtakat is, akik ezer és tízezer esztendőök óta alszanak. Az égi harsonák, amelyeket Isten tudja miféle szájak fújtak, hatalmasak, mint Krisztus legszelídebb szava; oly erőteljesek, fáradhatatlanok, követelődzők, hogy megremegnek a földben és a tengerek mélyén rejtett csontok, hogy újból hússal párnázzák a csontvázakat, visszaadják az életet, a lélegzést, a mozgást a halottak egész határtalan hadseregének.

Íme a Jozafát völgye, amely hatalmas, mint

a világ- és egyik tengertől a másikig: tárul; ellepi, megtölti,, előzőnli ez az egész feltámadott emberiség, ezek a mindenféle színű férfiak, nők, öregek, gyermekek, minden országból, minden korszakból, minden időből, akik mind testvérek és mind ugyanazon csillag alatt születtek és most találkoznak egymással először — és kiáltoznak és rettegenek és *várákoznak*.

A legtöbben nem tudják, miért vannak itt és kérdezősködnek és nem értik a dolgot. Van, aki félrevonultan sír és van, aki elrejtí arcát, hogy ne lásson. Némelyek találkoznak egymással, megismerik egymást, emlékeznek. Kezdődnek a beszélgetések — az emberek első *igazi* beszélgetései.

Az álombeli óhajtások teljesülnek. Caesar beszélhet Nagy Sándorral. Dante megöleli Vergiliust; V. Károly kikérdezi Salamont. A katonák rátalálnak a katonákra; a királyok összeállnak a királyokkal; a szépasszonyok elveszett szeretőikkel; a parasztok, akik magányosan születtek és haltak meg a hegyekben, összebújnak és keresztet vetnek magukra.

Végül mindnyájan megtudták, miért támadtak fel és megtudták, mi vár reájuk. Az igazi keresztények örvendeztek. Hát végre meglátják Krisztusukat, amint leszáll az ég felhőiből, hogy ítéljen és jutalmazzon. Már elkezdődtek itt is, ott is a mentegetőzések és a könyörgések; rimáncodások könyörületességért, kétségbeesett könyörgések az utolsó bocsánatért. Egyik-másik anynyira megemberelte magát, hogy megfenyegette a távollevő isteneket. Némelyek azt mondták, hogy ez az elkésett búcsú utolsó csúfolódása a sorsnak a teljes megsemmisülés előtt. Volt aki azt indítványozta, hogy építsenek házakat és válaszszanak kormányt; és látni lehetett férfiakat és

nőket, akik ölelésbe forrtak a földön, hogy el felejsék amannak a bűnös szorongásnak rémületét.

Senki sem értett semmit; senki sem értette már a másikat. Minden pillanatban felharsant egy-egy hang és próbálkozott, hogy meghallgassák; ezer más hang felelt rá és a zshivaj oly tűrhetetlenné vált, hogy mindenkit némaságra készíteti. A próféták megpróbálták most is folytatni mesterségüket; egyikük felment egy magaslatra és izgatottan, szünet nélkül prédikált, de senki sem hallgatott rá.

Aztán valamennyien kifáradtak. Az ítélet nem kezdődött. És várokoztak csendben, hosszú órákig, hosszú napokig — talán évekig. És senki sem jött. És ekkor valamennyien egyszerre felkiáltottak:

Krisztus! KRISZTUS! KRISZTUS!

Az egész emberiségnek, minden embernek, akik azért voltak a földön, hogy szeressenek, szén védjenek, reméljenek, valamennyinek ez az egységes hangja úgy harsant az égre, mint valami kihívás. Ítéletet akartak: a várakozás bizonytalansága félelmetesebb és fájdalmasabb volt, mint a pokol.

Egy szegény elmondta a szegények életét és könyörgött, hogy újra meghalhasson; egy király elmondta a királyok életét; egy költő a költők életét; egy munkás a munkások életét; egy uccalány az uccalányok életét; egy tengerész a tengerészek életét. Az egyiptomi rabszolgák, a kínai parasztok, Amerika harcosai, Róma légionáriusai, Anglia bányászai mind elmondták életüket és mindegyik irgalmasságért könyörgött; mind-egyik könyörgött, hogy újra meghalhasson.

Ki volt boldog közülük? Ki volt bűnös köz

tük? Az élet soha, senkinek sem adta meg azt, amit kértek tőle — és a legtöbben teljesen a homályban maradtak. Isten csupán a kiválasztottakhoz szólott. Ki tette őket ilyenekké? És mi volt ez a feltámadási komédia? Ha nem vár rájuk szebb élet, akkor jobb a halál — százszorta jobb a halál!

És e milliárdnyi boldogtalan esengése után valamennyire ráborult a némaság. Még a keresztények is meginogtak. Miért nem jelent meg Krisztus diadalmasan a megtáruult ég közepében, tűz-trónuson, angyalok és szentek társaságában, mint régi barátok festményein?

De végül a néma tömeg felett megszólalt egy hang, amely így szólt: Krisztus nincs az égben. Krisztus közöttetek van, szegényen és magányosan. Ő is ember volt, ő is bűnös volt, ő is ítéltre vár. Az, ember ítélje meg az embert és mindegyik kapja meg azt, amit várt. Azok, akik hittek a paradicsomban, boldogok lesznek, és azok, akik csak a halálban hittek, újból porrá és hamuvá hullanak!

És az emberek újból elnyugodtak — örökre.

Mennyi minden kikerüli a figyelmemet — ma! Milyen nevetséges, most, ez a csonka visszaemlékezés egy tragédiára, amely most elsősorban teljesen-tökéletesen tragikus. Más ez, mint a *Faust!* Ezer párbeszéd, százezer jelenet — és az egész élet, minden ezredéves szereplőjével. A drámává alakított világtörténelem; a kiteljesített és roppant méretekbe tornyosított pokoli tragédia és isteni komédia.

Arról ábrándoztam, hogy előadatam valami Színházban, amely oly óriási, mint egy pusztaság s ahol igazi hegyek a színpalak és a szavak félelmetesen harsognak, mint Dante szavai, és az alakok olyanok lesznek, mint Michelangelo alakjai,

és a zene istenibb lesz, mint Wagner zenéje. Úgy akartam volna, hogy a szél legyen a lélegzet; a tenger a zenekar; egész népfajok a kórusok és szerettem volna új, félelmetes, tökéletes és tiszta nyelvet, amelyben minden hangunk meglett volna, a csecsszopó nyöszörgésétől, egészen a víz-esések ünnepélyes robajáig. Egeket megmozgató sóhajok; térdrehullott nemzetek üvöltései — és a némaság, az igazi, az elérhetetlen némaság!

Minden embernek meg kellett volna remegnie, ha olvassa, látja, hallgatja művem; és fel kellett volna ismerniök itt, ebben az utolsó ábrándban, egész életüket, minden jót és minden rosszat — és a feltámadástalan rohanást amaz utolsó pillanatot (a harag napja) felé, amikor mindnyájan elnyerik ítéletüket, — *önmaguktól, a lakatlan ég alatt.*

És ennek a roppant előadásnak rémületéből kellett volna megszületnie egy új élet, amaz élet szükségérz-etének — amelyet én ígértem.

26.

Cselekedni?

Filozófia! Sóvárgása és reménykedése egy békéltető biztonságnak; nehéz igazságok szent kapuja; remetés rajongások varázsitala a rendszerek kihalt Thebaisában; büszke édessége egy elhibázott életnek; dionysosi helyettesítője a normális tapasztalatnak, a testi gyönyöröknek, a pénzen vásárolt szórakozásoknak (vígasztalásoknak?).

Filozófia! Gyermekkorom vonzalma; ifjúkorom szerelme; fiatalságom szenvedélye. Szent-

írástalan hit, szertartástalan istentisztelet; imádságtalan imádás — s mégis minden vallásnál drágább és rokonibb a szívemnek! Elvont gondolat, meztelen, mint az őslángelmék mesterművei; minden teremtménynél harmonikusabb és tökéletesebb eszme; szeplőtelen és árnyéktalan fogalom, mint egy teremtő rajz a lét szűzi vásznán.

Filozófia! Az élők legélénkebb ábrándjainak, a testek legcsábosabb körvonalainak, a dolgok leghúsosabb szavainak, egy-egy versszak leggyűjtőbb kifejezéseinek aladini csodavilága!

Ismertelek, szerettelek, erőszakot követtem el rajtad. Te voltál bornemisza életem végtelen lakomája; túlhajtott üdvözülésem láza; szívem sivárságának feledhetetlen himnusza. Agyvelő, agyvelő, csupa agyvelő! Elméletek, elvek, dialektikák, semmi más, csak elvontságok! Rendszerekből éltem; rendszereket éltem; metafizikákból táplálkoztam; metafizikákat álmodtam.

A legzordabb ideológiák minden vadonja volt az én édenkertem — és nem volt benne egyetlen zöld levél sem! Az égi egység szemkápráztató napja vértől és okoskodásoktól amúgy is forró fejemre tűzött; és verte káprázó szemeimet és lezárta őket fényzuhatagával. Ezekben a tüskés és tövises magányosságokban megismerem én is, mint a remeték, az érzéki és földi szépségek testi kísértéseit. A nők rám néztek fekete, nagy, tágra nyílt és merev szemükkel; és a napfényben fürdő tengerpartokon Goethe aranyló narancsai himbálództak a sós ízzel és végtelenséggel átítatott hús szélben. De hosszú éveken át (sok-sok éven, sok-sok hónapon, sok-sok napon — és sok-sok éjszakán át!) hű voltam hozzád, mint a *chanson de geste* lovagja és nem volt más Istenem a te színed előtt. Minden könyvben téged kerestelek; minden formában téged imádtalak, minden szóból téged

hámoztalak ki; a nagyokban téged hódítgattalak; a kicsinyekben téged védelmeztelek. Minden felfedezésért a lélek nagyszerű ünnepei; minden meghódított igazságért szívós viaskodás; minden megvilágosodásért töprengő lázas éjszakák!

Filozófia, neked köszönhetek mindent: tisztult világok sóvárgását; a megismerésben való felemelkedések átszellemültségét; a rombolás gyakorlatát; a tucatemberek feletti felsőbbségem érzetét. Én testestül-lelkestül a tied voltam és te testestül-lelkestül mellém álltál.

És mégis eljött az a pillanat, amelyben annak tüntél előttem, ami vagy: titkos jelek nyomasztó kabalája a semmi körül; hívságos és változékony rend a tóduló és zuhogó különbözőségben; ironikus rohanás önmagad elpusztítása felé.

És eltaszítottalak, megvetettelek, elbocsátottalak — elárultalak. Abban, amit én véghezvinni akartam, te csak akadály voltál. Amit megígértél, nem váltottad be. Amit beváltottál, azzal nem tudtam mit csinálni. Én a tevékenységet kerestem, a cselekvést, a változtatást — hogy a mai valóságot a holnap valóságává változtassam — és te nem adtál nekem egyebet, csupán a haszontalan szemlélődést, az abszolútumok nyugalalmát, vagy a messzeködlő cél felé tartó türelmetlen nyargalások bágyasztó lázasságát.

A filozófia megismerés (szemlélődés) volt és az egyetemes (az egység) keresése.

Ezzel szemben én cselekvést (változást, teremtést) és éppen ezért a valóságot (a közvetlen, kézzelfogható valóságot: a részleget) akartam. A mindemből a semmibe fordítottam meg a filozófia ezredéves fogalmát; elvágтам a hagyományt és visszatértem a prefilozófiához. És azt hittem, hogy ezzel a filozófusok filozófiájának javát

mozdítom elő. Szememben minden probléma az eszközök problémája — az eszközök átalakításának problémája volt. Valamennyi filozófus csupán azzal törődött, hogy megtalálja a régi problémák új megoldásait, de a megoldások, a régiek és az újak, ugyanazokból a premisszákból indultak ki, ugyanazokat a törvényeket vették figyelembe, ugyanazokba a paralogizmusokba estek — szóval egymáshoz hajszályira hasonló értelmi struktúrák termékei voltak. Fölösleges volt még mindig ezeket a túlságosan kikopott utakat járni. Egy századokon át folytatott tapasztalat figyelmeztetett — az eredmények hiábavalóságával és ürességével — hogy itt nincs már tenni és remélni való. A műszavak tökéletesítései, a módszerek javítgatásai, a logikai gépezet részleges reformjai, a terminológia változtatásai csupán közepes értékű kibúvói voltak olyan embereknek, akik nem tudnak letérni apáik országútjáról. Ahhoz, hogy megváltoztassuk az eredményeket, hogy jogunk legyen reménykedni valami végleges igazságban, hogy olyan eredményt nyerjünk, amely valóban és gyökeresen különbözik a megszokottaktól, szükséges volt eltökélni magunkat arra a nehéz — de egyetlen — elhatározásra, hogy újra kezdjük a másik oldalról. A filozófia olyan alkotmány, amely eszközök segítségével épül; a filozófia eszközei a filozófusok agyvelői; hogy tökéletesítsük az eredményeket, tökéletesíteni kell az eszközöket; tehát, hogy tökéletesítsük a filozófiát, tökéletesítenünk kell a filozófusok agyvelejét. Meg kell változtatni a lelküket.

Vagyis: *tenni* kell valamit, cselekedni, átalakítani — nem pedig csupán megismerni, leírni, szemlélődni.

A filozófusok (és pedig nem mindnyájan: alig néhányan) arra gondoltak, hogy csupán az egyik

eszközt változtatják meg: a nyelvel, és nem gondoltak valamennyi közt a legfontosabbra: tulajdon lelkükre.

Ugyanezt az elvet az erkölcsre nézve is el lehetett fogadni. Minek szaporítani a szabályokat, a parancsokat, az imperativusokat, mikor aztán az emberek füttyülnek az unalmas etikára és továbbra is ép olyan bitangok maradnak, mint azelőtt voltak, talán kevésbé vadak, de bizonyosan képmutatóbbak. Meg kell találni a módját, hogy megváltoztassuk a lélek belső hajlamait, értékeit, és az erényes cselekvések természetesen fognak felbuggyanni belőle, anélkül, hogy szükség volna prédikációkra, tanácsokra és szabályokra! Változtassátok meg az egyéniségüket, közvetlenül, hathatósan, és minden, még oly velős etikai rendszer is abban a pillanatban fölöslegessé válik! Érjétek el azt, hogy az emberek a maguk jószántából legyenek erényesek ahelyett, hogy az erényről szóló értekezésekkel untatnátok őket!

Tehát ezen az úton is visszatértem szellemi forradalmárságom megrögzött ábrándjához: megváltoztatni az embereket, megváltoztatni az értelmeket. De nem csupán a lelkeket akartam megváltoztatni, hanem a dolgokat is. Sőt: azért akartam megváltoztatni a lelkeket, hogy minél rohamosabban megváltoztathassam a dolgokat. De ahhoz, hogy megváltoztassam őket, nem elegendő, hogy könyvekbe írtam a nevüket; nem elegendő, hogy osztályoztam őket és megállapítottam a családfájukat; nem elegendő, hogy leegyszerűsítettem őket általános eszmékre és az általános eszméket egyetemes fogalmakra és megformuláltam az oksági viszonyokat a fogalmak különböző csoportjai között. Nem elegendő, hogy üvegszekrényekbe raktam őket és minden üvegszekrény

homlokára felírtam a törvény (sérthetetlen?) cikelyét. Ahhoz, hogy megváltoztassam a valóságot, nem elegendő csak kívülről ismerni, az okoskodó értelem formáin és a szótár szimbólumain keresztül.

Beléje kell hatolni, beléje keli illeszkedni, részévé kell válni, tömegje parányává, tartama mozzanatává, lángja szikrájává, áradata csepp-jévé.

Kapcsolatba kell jutni minden (még legrejtettebb, legátfutóbb, legkevésbé látható) jelentkezésével is; bele kell merülni a teljességébe; bele kell hanyatlani áramába; bele kell veszni határtalanságába; eleven valósággá kell válni az eleven valóságban. Nem szabad megállni ott, hogy úgy szemléljük, mint valami agymechanizmust, mint valami hálózatos lencsét, mint valami lajstromot és mérőeszközt, hanem fejest kell ugrani belé, hadd hasson át bennünket és mi is hadd hatoljunk belé; érezni kell magunkban örök, sokszínű, sokhangú, sokízű áramlását, össze kell egyeztetni vérünk lüktetésével, szívünk dobogásával. El kell érni, hogy mindenestül belénk olvadjon és hogy mi is beleolvadjunk valamennyien.

Senki sem áhítozik és senki sem tör erre a misztikus egybeolvadásra.

Még a művészek sem: amennyiben a részleget fejezik ki, még ők is válogatnak, selejteznek, szegényednek. Vannak a dolgoknak mozzanatai és oldalai, amelyeket senki sem lát, senki sem keres: más ez, mint holmi kötél-táncos felkészés a monizmusok kongó egységei felé! A filozófusoknak inkább a részleges kézzelfoghatóságnak ez a türelmes kipiszkálása volna a kötelességük, mint az, hogy még mindig az a priori meghatározások Froebel-játékaival és szimmetrikus archi-

tektúrákkal lopják a napjukat. Ez lenne az útja a világ-uralmának.

Ha az ember, ahelyett, hogy elkülönítené magát a valóságtól, mint valami magánvaló, amely amazt megítéli és megméri, feloldódnék a valóságban úgy, hogy testvéreinek érezne minden parányt és nővéreinek minden jelenséget, akkor az ember véges teste beleveszne a világegyetem határtalan testébe; a mikrokozmosz valóságosan makrokozmoszá válnék s a világ minden része olyan volna, mint tulajdon, testének egy-egy része — s akkor az akarat, mint ahogyan kényekedve szerint mozgatja az egyén minden tagját, megmozgathatná a világ minden elemét.

A gondolatoknak ebből az erjedéséből megszületett bennem az a bizonyos filozófia, amelynek pragmatizmus volt a neve és amely másokban egészen másként keletkezett és egészen más jellegű volt. Mindennek ellenére szövetséget kötöttem a pragmatistákkal és az új tanítás igazságának terjesztésére szenteltem magamat. Ez a tanítás bennem valami mágikus miszticizmus volt; a többiekben óvatos módszeresség. Valamennyien összezavarodtunk, de valamelyes kovász mégis csak került a konzervatív és hagyományos tanítások békés sütőteknőibe.

Elméleti ember létemre nem feledkezhettem meg a teoretikusokról. Elsősorban hozzájuk fordultam gondolatban, hogy bajtársaim legyenek a nagy műben. A művészet segítségével rohammal szándékoztam felriasztani az érzékek embereit; az elmélet segítségével elő akartam készíteni és magammal akartam ragadni az értelem embereit. Ilyen roppant cél érdekében senkit sem volt szabad figyelmen kívül hagynom; senkit sem volt szabad megvetnem. Szolgálatomba kellett szegődnie a mítosznak és a szemléletnek, a képnek

és a fogalomnak; a lélek minden formájának, a lélek felemelése érdekében — az emberek minden ösztönének és képességének, az új ember megteremtése érdekében.

27.

Az új világ felé.

Feje vagyok egy filozófiának: törvényhozója, apostola és legfőbb képviselője egy filozófiának. A tevékenység, a cselekvés, — az újraalkotás és átalakítás és teremtés filozófiájának. Nem pocsékolom tovább az időt megoldhatatlan problémákra, berekesztett utakon és álmodozó dialektikák hálói és kelepcéi között. Igaz = hasznos. Tudás = cselekvés. Több bizonytalan igazság közül ki kell választanom azt, amely legmagasabbra lendíti az élet hangját és a legtartósabb jutalmakkal kecsegtet. És az, ami még nem igaz, de kívánjuk, hogy igaz legyen, majd magától ilyenné lesz: a hit erejével.

Erő evangéliuma, vakmerőség evangéliuma, gyakorlati, optimista és amerikai evangélium. Nem félek többé: csak merni kell és nekirugaszkodni. Nincs többé kétségem: minden vaskos elméleti fóliánst fel kell váltani a részleges cselekedetek, a kívánatos eredmények aprópénzére. Félre a metafizikákat és üdvöz legyenek a vallások! Amazok a világ száraz fogalmi körvonalait adják; emezek feltárják előttünk a megszakíthatatlan életek és megtagadhatatlan értékek forró és vigasztaló kilátásait.

Mit csináljunk olyan megismeréssel, amely nem is ad megismerést s amely ennél fogva még titokban sem hatol be életünkbe és hajszá-

nyira sem változtatja meg? Mi az elmélet-szerzőszámot, az eszme-kalapácsot, a tevékeny filozófiát, a lélek gyakorlati kiaknázását akarjuk.

Ily értelemben kissé lírikusán kiszínezve és kötelességgé felfokozottan ez az irány megihletett. Felkaptam rá, kifejtettem, népszerűsítettem, rákényszerítettem a többiekre, nagy sebbel-lobbal megírtam apológiáit és összefoglalásait.

De nem elégített ki, nem volt még eléggé az enyém. Ki kellett emelni abból a bizonyos angol-szász alapzatból, a polgári hittérítőknek abból a bizonyos pietizmusából — fel kellett ragadni az abszurdum mennyeibe: nagy dolgot kellett alkotni belőle, vagy el kellett dobni.

Tehát azt a szerepet választottam, amelyik jobban ihletett — amely azon a réven, hogy hogyan kell igazolni a hit segítségével a valóságnak helyt nem álló hiedelmeket, megtanított arra, hogy miért kell ezt a tevékenységet a hiedelemre korlátozni⁰? Miért teremtsük meg csupán bizonyos hitek igazságát? A léleknek mindeneken úrrá kell lennie; az akarat hatalmának nem szabad többé korlátokat szabni. Valamint a tudományos megismerés bizonyos értelemben megteremtette a *cselekedetet* és a hit akarata megteremtette az *igazságot*, akként a léleknek mindenre kell hatnia, mindent meg kell teremtenie és átalakítania tetszése szerint, *közvetítők nélkül*. Mindeddig ahhoz, hogy a külső dolgokra hassunk, szükségünk van más külső dolgokra, mint eszközökre, és az értelmünk köteles parancsolni izmainknak és ezek kötelesek mozgásba hozni az anyagi valóság más részeit, hogy megmozgathassák, vagy megváltoztathassák azokat a valóságokat, amelyekre vágyódunk. Ezzel szemben én azt akartam, hogy a lélek mindent meg tudjon tenni, magától, csupán a parancsával, minden közvetítés nélkül. Úgy gondolkodtam,

hogy a lélek is természeti erő, még pedig a legnemesebb és legtökéletesebb és legkifinomultabb. Miért nem a leghatalmasabb? Csak meg kell érteni és irányítani kell. Valamint már most is tudunk közvetlenül hatni a valóság bizonyos részeire — azokra, amelyek a mi részeink, vagy közvetlenebbül ránk vonatkoznak — úgy kell hatnunk az egész valóságra, minden valóságra kivétel nélkül. Elegendő a tanulmány és a gyakorlat; csak akarni és remélni és keresni kell. És ha diadalt aratunk, az egész világ a miénk lesz és akaratummal alakítható és idomítható anyaggá válik és beteljesedik aa első kígyó szava: Hasonlókká lesztek az Istenekhez!

Istenné válni! Minden ember Isten! íme a nagy álom, a lehetetlen vállalkozás, az áhított büszke cél! És ezt állítottam programmul — magam és a többiek elé. Isten utánzása: mindentudás és mindenhatóság. Elérésének az útja: az új tulajdonságokkal és tehetségekkel tökéletesített, gigászivá tágított lélek.

Nagy, mérhetetlen álom, de nem kétségbeejtőn megközelíthetetlen. Melyik ember tette fel magában elhatározott szándékkal, hogy Istenné válik? Igen, kuruzslók, igen, próféták és csodatevők lettek belőlük, — de Istenek nem. Némelyiküket Istennek hitték — de *utóbb* és mások. Nem az ő céljuk volt az isteniség, hanem a kortársak és utódok hitének eredménye. Kóma császárai, ezek a csendes örültek, Isteneknek hitték magukat — de hitték, hogy máris azok s nem tették fel magukban, hogy azokká válnak. Én nem: én Istenné akartam lenni, de felismertem, hogy még messze vagyok tőle.

Volt, aki feltette magában, hogy beleolvad Istenbe — misztikusok, aszkéták, szentek — de úgy, hogy visszatér Istenbe, mint része, cseppje,

paránya egy véghetetlen istenségnek, amely mindent létrehoz és egybefűz, kisugároz és újra magába nyel lélegzete ritmusával.

Én azonban nem akartam rész lenni, hanem egész enmagam — nem akartam rész lenni, de azt akartam elérni, hogy minden az én részemmé legyen, minden dolog engedelmeskedjék nekem, mintha csak a hegyek és a csillagok és a világ az én testem tagjai, még pedig engedelmes tagjai volnának. Én nem hittem Istenben. Isten nem létezett számomra sem most, sem azelőtt. Meg akartam teremteni őt a jövőendő számára, és magam, gyenge és nyomorúságos ember, a legfelsőbb uralkodó, legdúsabb és hatalmas lényé akartam válni.

Úgy gondoltam, hogy az Ember-Isten felé húzó eme sóvárgásomra és készülődésemre vallást alapítok. Hol? Semmi esetre sem a szegény és a megkérgesedett civilizációktól megfélemlített vén Európában, hanem Amerikában, a mérhetetlen Észak-Amerikában, amelyben végtelenek a lehetőségek, ahol minden újat szívesen fogadnak, ahol minden hitvallás megtalálja a maga templomát és minden Mózes a maga fővárosát. Találtam magamhoz méltó társat, aki ép oly örült volt, mint én, s el volt szánva arra, hogy elkísér és osztozik velem bántalmakban és diadalokon.

Mindenre gondoltunk: hogy jól megtanuljunk angolul, hogy tanulmányozzuk Amerika viszonyait és hogy legyen pénzünk a meginduláshoz. Megállapodtunk abban, hogy néhány éven át a magányban előkészülünk és tanulmányozzuk a lélek hatalmának problémáját — kísérletezünk, erősítjük akaratunkat, felfedezzük a közvetlen lelki cselekvés titkait, hogy képesek legyünk csodákat és jeleket felkínálni, ha az emberek odaát, akik kemények, mint Péter, és hitetlenek, mint

Tamás, ilyesmit kérnének. Minden meg volt állapítva: még- az új egyház neve is, még a csodálatos és mágikus hitvallás pontjai is. Mi ketten olaszok, szegények és filozófusok, átmegyünk majd oda, magányosan és elbizakodottan, hogy felajánljuk mindenkinek a mindenhatóságot, a hatalmat, az üdvösséget, az örökkévalóságot, mindazt, amit az emberek nagyobb mohósággal és makacssággal áhítoznak és sóvárognak. Csak mi ketten, túl a tengeren, hogy átalakítsuk azt a földet, amelyet amúgy is egy konok és vakmerő olasz fedezett fel. És onnan majd visszatérünk Európába, ezernyi híveink kíséretében, fejünkön aranyló dicsfényvel és azzal a biztossággal, hogy ezen az anyaghulladékon szembeszállhatunk minden más világgal, amely alá van vetve a mi akaratunknak.

28.

Az istenség meghódítása.

Természetes, hogy most már a tehetség és a jószág — sem a költészet, sem a rendszerek — nem voltak elegendők.

Mielőtt átkeltem volna az Atlanti-óceánon, mint az új ország prófétája, azzá kellett *lennem* — valóságosan, kézzelfoghatón — aminek a hosszú előkészületben álmodtam magamat s amit kitűztem mások elé: szentté, vezérré, félistenné.

Ez már nem a szándékok, sóvárgások, ígéretetek, remények — programmok (immár túlságosan petyhüdt!) pillanata volt.

Lehet-e elképzelni szentet csodák nélkül, hitalapítót káprázatok nélkül, Istent erő nélkül? Ha az életnek egyetlen célja szerintem ez volt és csakis ez, nem halogathattam a beteljesülést és a

betetőzést. Az angyali lepkének át kellett törnie szürke gubóját, a gyümölcsnek meg kellett érnie a virágok könnyelmű tékozlása után. Meg kellett törni a tétovázást; le kellett szaggatni a hidakat; átalakítani életet, jellemet, lelket; rá kellett ütni a tett pecsétjét a szándékok terjengős imádására.

Nem áltathattam magamat azzal, hogy mindent magamból, a semmiből teremtek meg. Nekem is bele kellett illeszkednem, a múlt iránti fölényes megvetéssel együtt, valamelyik akármiféle hagyományba; rá kellett bíznom magamat mások tanításaira, hasznomra kellett fordítanom a régi tapasztalatokat. De merre forduljak nagyobb reménységgel, hogy segítségre találjak?

Közvetlen célom egyetlenegy volt: akaratom hatalmát a végtelenségig felfokozni; elérni azt, hogy lelkem parancsolni tudjon embereknek és dolgoknak anélkül, hogy szüksége volna külső cselekvésre. Vagyis: *Csodákat művelni*. Semmi mást.

A szentek és a mágusok (vagy azok, akik némileg szentek is, mágusok is voltak: a zsidó próféták, a hindu fakírok) azzal dicsekedtek, hogy csodákat műveltek. Az előbbiek úgy, hogy nem is keresték, szinte nem is akarták; az utóbbiak úgy, hogy szigorú fegyelemnek vetették alá magukat, és titkos tanítások és külső erők támogatták őket. Szóval a csodák lehetségesek voltak — és ebben már megvolt a csodatevés művészetének kezdete. Kezdet, nyom, csökevény; ezt a művészetet meg kellett alkotni, meg kellett találni biztos szabályait és alkalmazni kellett. Hogy mindaz, amit a szentek életírói és a mágia teoretikusai csodának neveznek, nem is volt igazi és valóságos csoda a szó szigorú és filozófiai értelmében, azzal nem

törődtem. Rendkívüli cselekedetek voltak; nem közönséges erők példái; kivételes akaratok, isteni tulajdonságokkal megáldott emberek megnyilatkozásai: ez nekem elég volt.

Ha tanulmányozom ezeket az embereket, ha behatolok életükbe, ha megfigyelem, milyen utakon jutottak el annak a véghezvitelére, amit véghezvittek, végül is rá kell tapintanom a titkukra — a csodák első és közös rugójára. A többi már csak akarat és szívósság kérdése. Ha egyszer felismertem az utat, megjárni már nem lehet nehéz: amit mások megjártak, megjárom én is!

A szentek a vallások felé vittek; a mágusok az okkult tudományok felé. Ezek csak látszatra eltérő utak: vallás és mágia együtt született az ősidőkben. A szentek csodatévők voltak (és maga Krisztus?) és a mágusok (az igaziak) tiszták és aszkéták voltak és azoknak kellett lenniök. Ismertem már mind a két utat: az égit, a megszentelt paradicsomok felé; és a földalattit, átkozott poklok felé.

Aufklärungom szkeptikus bukása után bizonyos rokonérzéssel fordultam a hitek felé — sőt a kereszténység felé, a katolicizmus felé. Újra elolvastam az evangéliumokat, fiatal éveim rosszindulatú voltairei hetykesége nélkül; újra bejártam a templomokba és pedig nem csupán azért, hogy csodáljam architektúrájukat és megnézzem az oltárok képeit és a kápolnák freskóit. Újra elolvastam az evangéliumokat, hogy megkeressem bennük Krisztust; újra eljártam el templomokba, hogy megtaláljam bennük Istent.

Az istentisztelet vonzott — még pedig nem csupán a szertartások szépsége és az énekes misék zenéje miatt. Valami kétség — az a szükségérgzet, hogy hinnem kell, gyermekké kell válnom, közös-

ségben kell éreznem magamat a kereszténységgel, amelyből kiszakadtam — halkán hánykolódott bennem, de nem volt hajlandó határozott döntésre szólni magát. Olvastam szent Ágostont; elmélkedtem Pascalon; megízleltem a *Fioretit*. Végül eljutottam az *Introduction à la Vie Dévote*-hoz és a *Lelki Gyakorlatokhoz*. Pszichológiai kíváncsiság? a tájékozódás vágya?

Nagyrészen igen. De megvolt benne a hinni-akarás kovásza is, valami halk vágy, hogy részem legyen abban a nagyszerű vallásos kísérletben, amely Jézustól máig a lelkek és művek annyi remekét adta a világnak. Érdekelt az apologetika; és már barátaim példája révén is vonzott a miszticizmus. Kezdtém olvasni a régi és új misztikusokat: Plotinostól Novalisig. Főképpen a németeket (Meister Eckehartot, Susot, Böhmet), és a spanyolokat (Lulot, szent Teréziát, San Giovanni della Croce-t); a spekulatíveket és a szenzualistákat — és nem feledkeztem! meg a magányosokról, a remetékről, Isten kétségbeesett szerelmeseiről, akik életüket örökös imádságban élték át a hegyek sziklái között. Valamennyiben találtam valamit, ami illett az én esetemhez: felemelkedést, beleolvadást magasabb sorsok életébe, szédületébe, reménykedésébe.

Némely heterodox misztikusban — mint például Novalisban — megtaláltam még legvilágosabb ígéreteit is annak, amit kerestem, de semmi egyebet, csupán ígéreteket és várakozásokat. A többiek a legelvontabb szeretet ritkult levegőjű magaslatai felé ragadtak, de azt akarták, hogy lemondjak megismerésemről, öntudatomról, egyéniségemről. Hívoztam, hogy merüljek el és olvadjak bele — nem a részletek hullámozó és háborgó óceánjába, hanem az egyetlen és láthatat-

lan Isten végtelen határtalanságába. Annyi igaz, hogy némelyiküknek, azon a réven, hogy felolvadt ebben a meghatározhatatlan és kimondhatatlan istenségben, sikerült véghezvinnie éppen azt, amit én akartam: csodákat. Azzal, hogy mindenről lemondtak, még önmagukról is, egyéniségükről is, mindent megnyertek. Minden megadatik annak, aki mindenét odaadja. Az isteni Hatalom titkának volt egy nyílása — de szűk és bizonytalan nyílás.

Azzal, hogy felállítottam a különbözőség kutatásának elméletét, már felismertem, hogy szükséges kölcsönösen áthatnunk egymást a mindenrel, hogy a minden engedelmesséjék nekünk. Mindaddig, míg különvalóknak érezzük magunkat, nincs jogunk parancsokat osztogatni annak, amit magunktól különállónak érzünk és ha adunk is parancsokat, nem teljesülnek. A miszticizmus valóban a korlát áttörése, az elszakadás tagadása, az abszolút és örök elválaszthatatlanság felé lendülés volt. A misztikus nem érzi magát valami különállónak a világtól, a léttől — Istentől. És ekkor, miután benső és szerves részévé vált a világnak, minden megmaradt akarata visszatükröződik a létben: azzal, hogy lemondott a maga részletakarataról, anélkül, hogy gondolna rá, afféle egyetemes akarattá válik és a fizikusok legszigorúbb törvényei porbahullanak egy rajongónak szerelmes sóvárgása előtt.

De a szentek hatalma is korlátolt és szakadozott s éppen itt, elérésének a módjában van lehetlenségének a kezdete. A tökéletes hatalmat csupán a tulajdon énünkről való tökéletes lemondással lehetne elérni. De ha ez a lemondás bekövetkeznék, a gondolat minden emléke, az akarat minden nyoma, a vágy minden ösztökéje is el-

tűnne és nem tudna többé feltámadni. És akkor nem lennének felfoghatók és lehetségesek a parancsok. Éppen ezért, ha valaki elérné a legnagyobb hatalmat, nem tudna élni vele.

D.e én nem tudtam, nem akartam lemondani önmagamról. Mi szükségem volt az olyan teljes lehetőségre, amely belevész az öntudatlanságba? Én a részleges dolgokra akartam hatni: megismerni, tudni, előre látni akartam. El nem veszíteni önmagammat, el nem törölni a gondolatot. És ekkor merészebben a másik oldalra fordultam: az okkultizmus felé.

Nem most próbáltam elsőízben behatolni az elátkozott templom csarnokába. Már mohó enciklopédizmusom utolsó éveitől kezdve kopogtattam ezen az ajtón. A csodálatos mindig csábított (ó, *Ezeregyéjszaka*, minden költészetek remeke!) és akkor még nem undorodtam meg attól, hogy egy kerek asztalka kopogásában, vagy egy kellőképpen be nem gyakorolt médium összefüggéstelen szavaiban keressem. A spiritiszta ülések kitaposott országútján (nevetséges szalonok; gyászruhás öreg hisztérikák; piros lámpák; lábak és kezek találkozásai; visszafojtott kacagások; kínos csend a végzetes kopogások várakozásában!) megismerkedtem a túlvilág egyik-másik kémével. Némelyek — a legkorlátoltabbak — csupán azt a bizonyosságot keresték, hogy van-e valami folytatás az utolsó lehellet után. Mások, az idealistábbak, a földi világ erkölcsi megújhodására áhítoztak, a túlvilág törvényeinek megismerése révén. Végül mások, akik nagyobb hősök vagy nagyobb komédiások voltak, megértették, hogy a médiumosság minden apró fizikai csodája és a teozófia hókusz-pókuszos maszatja és tákolmánya mind semmis: legfeljebb a kezdet. Utal-

tak magasabbrendű tanításokra, titkos hagyományokra, láthatatlan vagy távoli mesterekre, elsőrangú esoterizmusokra, amelyekhez csak ezer meg ezer rettenetes próbán keresztül lehet felkapaszkodni — és bizonytalanul ígérettek a hatalmat, ugyanazt a hatalmat, melyet én mindenütt kerestem. Némelyikükkel hosszasan elbeszélgettem; olvastam szedett-vedett bölcsességük zavaros forrásait; ellátogattam egyik-másik pokolszagú összejövételükre; fogheggyel belekóstoltam a teozófiába; kipróbáltam a különféle hindu-yankeek lélegzetvételi tapasztalatait; makacsul kérdeztem a titkaikat; tanítványukul szegődtem. Nem mintha fenntartás nélkül hittem volna ezt a teológiai és szimbolikus zagyvalékot, amelyből szerintük ki kellett frecsennie a világosságnak (a világosságnak, amely okvetlenül meghozza bennünk az új életet, a *csodatevésekben* gazdag életet), hanem hittem,, hogy bizonyosan van valami igaz a tanítványoknak adott utasításokban, amelyek a rendestől eltérő értelmi (és testi) életrendre vonatkoznak. A kusza rendszereken, az értelmetlenül majmolt szertartásokon és a gépiesen ismételt formulákon mosolyogtam, de a tanításoknak és a tapasztalatoknak ebben az egész tömegében, amelyet ezredéveken át terjesztettek és kipróbáltak, kelet és nyugat között, mégis csak volt valami komoly is. A mag, a csíra, a csodatevés művészetének őszülete. És régi szenvedélyemmel belevetettem magam a kutatásokba, az olvasásba és az elmélkedésekbe. Lelki okoknak fizikai hatásai mutatkoztak: ha ugyan nem hazudtak mind a médiumok és kísérletezők, A telepátia máris vázlata volt az emberek jövővi viszonyainak; a lomha és nehézkes közvetítők kiküszöbölése — távolban álló tárgyak mozgatása, az úgynevezett materializációk (amelyeket nem

mindenki tagad), voltak az első példái a transzcendens lehetőségeknek, az élettelen világ feletti közvetlen értelmi uralkodásnak. Ezeket a csodákat csupa rendellenes ember vitte végbe, rendkívüli állapotokban: lehetségesekké kell tenni őket mindenki számára, még a legrendesebb állapotokban is. Gyakran önkéntelenek voltak: önkéntesekké kellett válniok. Ritkák voltak: mindenaposakká kellett lenniök.

Ezeknek a diadaloknak az elnyerésére és megszilárdítására módszeresen kellett előrehaladni. Kik voltak a végrehajtói, a teljesítói ezeknek a csodás tüneményeknek? A szentek, a mágusok, a médiumok: különböző nevei azoknak az emberfeletti hatalmú embereknek, akik, különböző hitekkel, egymáshoz minden ízükben hasonló tüneményeket idéztek elő. A titok tehát nem a tanításban volt. A katolikus teológiával telített szent, a kabbalisztikus, alexandriai, paracelsusi teológiával átítatott mágus, az Allan Kardec-féle spiritualista teológiájában megmerült médium: mind ugyanazokat a dolgokat cselekedte, vagy remélte, vagy ígérgette. Ennélfogva az igazi ok magában e kiváltságos emberek lényében rejlett, akik csupán véletlenül, vagy valamiféle elméleti örülettől ösztökélten nyilatkoztatták meg ugrásszerűen a hatalmukat. A sarkpont ez volt: mélységesen, aprólékosan, bensőségesen tanulmányozni az életüket, az életrendszerüket, a szervezetüket, szándékaikat és rendellenességeiket. Megszerkeszteni *a csodatévő ember* fiziológiáját és pszichológiáját. E munka végeztével könnyű lesz kiásni valamiféle módszert az akarat felmagasztosítására és lehetséges lesz mesterségesen nevelni és idomítani az embereket, hogy rendszeresen megadjuk mindegyiknek a maga részét az istenségből. Hű maradtam eszmémhez: az esz-

közre, nem pedig az elméleti-e kell gondolni; az eszközt kell átalakítani, nem pedig csupán szavakat és műkifejezéseket megváltoztatni. Miután ekként pontosan megállapítottam a feladatot és az utat, kétség-beesetten munkához láttam. Általános és részleges, normális és patológikus pszichológiákat, szentek legendáit és ihletve-látók önéletrajzait, médiumi ülésekről szóló jelentéseket és beavatottak katekizmusait, mágikus propedeutikákat és csodatévők történeteit — mindezt régi türelmetlen falánksággal faltam és vedeltem. Mérhetetlenül sok jegyzetet halmoztam fel; hamis nyomokon jártam; kipróbáltam tapasztalatokat; azt hittem, már megtaláltam; elbuktam, lemondtam, újra kezdtem... Az idő sarkalt, az ifjúság rohant; vállaltam a kötelességet, egész életem legünnepélyesebb kötelességét. Feltétlenül fel kellett fednem a titkot: minden áron birtokába kellett jutnom, — vagy megsemmisülnöm. Szakadatlan lihegésben éltem; eltorzultan; révületben; álmatagon. Szüntelen láz gyötört; agyam nem bírta tovább a munkát... Fejemben szakadatlanul zakatoló fájdalom kalapált; ismételten elájultam; gyakran elvesztettem az irány, a dolgok és a szavak jelentése iránti érzékemet. Barátaim megdöbbenek: durva szavakkal eltaszítottam őket. Közelről láttam a halált: kerestem a magányosságot; mindenkiben ellenséget láttam. Elhatároztam, hogy elutazom s nem szólok egy teremtet léleknek sem. Odafönt a hegyek között, közelebb az éghez, távoli a város locsogásától és kavargásától könnyebben meghódítom a titkot, Gyengeségem növekedett és nyugtalanítóvá vált; kegyetlen lidércnyomások ülték meg álló éjszakákon: az örültség már lesben állott, készen, hogy megragadjon; minden elszántelenedett körülöttem, tikkadtan tántorgó, a lehe-

tetlenség felé fájdalmasan feszülő értelmem körül.

Elutaztam, egyedül, az utolsó kísérletre — örült álommal szívemben. Vagy úgy térek vissza a hegyekből, győzedelmesen és rettenetesen, mint egy Isten — vagy nem térek vissza többé.

De visszatértem...

*Odalent vannak a saskeselyűk, amelyek
marcangolják az elpusztíthatatlan szíveket*

MATTEO PALMIERI

LENTISSIMO

A leszállás.

Visszatértem... Gondolni sem tudok erre a visszatérésre. Ki sem mondhatom, mi volt ez az életemben. A szégyen pokoli lángja égette arcomat. A hideg borzongása rázta lágyékomat. Szememre köd borult; összeszorítottam fogaimat; és a szívem verése mintha el akart volna állni, de aztán újra erősebben megdobbant és felzakolt, mintha túl akarná harsogni a lelkiismeret-furdalás belső szavát... Nem visszatérés volt ez hanem menekülés, vereség — a vég. Éreztem, hogy életem javát leéltem; hogy szerepem a világban itt véget ért. Ezután is ehettem, alhattam, írhattam, sőt tetszhettem (érdekelhettem a többieket, nevet szerezhettem stb.), de a magam metafizikai pályája derékban kettétört. Nem egy korszak ért véget, egy egyéniség szűnt meg. Nem egy tapasztalat zárult le, hanem egy lélek hunyt ki.

Kemény, büszkeség, tökéletesség, isteniség! Ó valósággal megálmodott álmaim, ó valósággal átértett lelkesedéseim, ó telhetetlen és türelmetlen szerelmek, mint augusztusok gyanánt perzselő tavaszok! Aki nem élt át ehhez hasonló, aki nem várta hosszú éjszakákon a sötétben, hogy a kapuk megnyíljanak és a nagy fényesség felragyogjon,

aki nem közeledett kiaszott és kiszáradt szájjal a kúthoz, amelynek fel kellett buggyannia, aki nem látta magát nagynak a legmagasabb hegyek ormán, Isten vetélytársának, emberek uralkodójának, a föld urának, túl és felül jön és rosszon, hasznoson és haszontalanon és az emberek minden kicsiny és nagy, hitvány és dicsőséges ügyein, egyedül önmagával, egyedül a mennyben, az nem fogja megérteni, mit érzek én, mikor emlékembe idézem ezt a visszatérést.

Leszálltam. Lejöttem a magasból, a hegyekről, a dombokról. De nem úgy szálltam le, mint az égő csipkebokor büszke pásztorja az igazságszívbe és kőbe vésett törvényeivel. Nem úgy szálltam le, mint a jó pásztor az éjjeli olajfák közül az öröktől fogva megígért győtrelemre, a halálra, amely élet kezdete volt. Egyedül és vakon szálltam le. Nem is szálltam: zuhantam. Még csak a reménység mosolya sem ragyogta be arcomat. Mindennek vége volt. Újra kezdtem a közepszerűséget, az alacsonyságot, a hitványságot — és pedig *mindörökre*. Isten hozzád ifjúság! Isten hozzád isteni nagyság! Isten hozzád igazi élet!

Azért mentem fel a hegyekre, mert ostobán azt gondoltam, hogy ha ezer vagy kétezer méternyi magasságba hágok, közelebb leszek az éghez. Azért zártam be magam a magányosságba, mert azt képzeltem, hogy van ezenkívül más magányosság, amelyet az önmagába merevedett erős lélek tud megteremteni tulajdon belsejében. És fejemet a fennsíkok sima fűvére fektettem, két karomat kitártam, mint egy keresztre feszített titán, és nem láttam mást, csak a költészet és a hit menny boltjának végtelenjét, viaskodtam a megnyílt mennyel, megreszkettem, mikor megreszkettek a csillagok az alkonyat sötétkékjében, vártam a pillanatot, a szempillantást, szikra pat-

tanását, villám csattanását — a vakító kinyilatkoztatást: a csodát. És esdeklésemre senki sem felelt; senki sem jött várakozásom elé. A dolgok süketen maradtak hívó szavamra: minden továbbra is olyan volt, mint azelőtt. Ügy tűnt, hogy az emberek, bár távol voltak, kacagtak rajtam. Hallottam szinte kielégült vigyorgásukat.

— Több akart lenni nálunk. Ki akart szakadni az emberiségből. Irtózott a nyomorúságunktól. És most, ő is, ha élni akar...

(Csupán egy nő sírt, messze valahol. De csakugyan sírt-e? És vájjon őszintén! Talán csak megcsúfolt hiúságból?)

Megbetegedtem. Meglévő kevés erőm is elhagyott. Visszatértem a házak közé, a házamba — közelállók közé, távolállók közé. Úgy tértem vissza, mint ahogy visszatér a rabok közé az, aki egy óra hosszat azt hitte, hogy kegyelmet kapott. Nem voltam már az, aki azelőtt; nem voltam az, akivé lenni akartam. Szörnyeteg voltam: boldogtalan és meggémberedett szörnyeteg. Sápadtan, lankadtan, csökönyösen kerültem mindenkit. Immár semmi sem hívott vissza a mindennapos értékek világába. Ott hagytam barátaimat is. Azt mondtam, hogy nem akarok senkit sem látni; hogy egy ideig egyedül akarok élni, elvadultan, egyedül, mint ifjúságom éveiben. Lakásomba zárkóztam. Más városba költöztem. Nem csináltam többé semmit: nem válaszoltam a levelekre, nem vágtam vissza a sértéseket, nem viszonoztam a szerelmeket.

Ugyan mi érdekelhetett és köthetett le engem az után, amit megpróbáltam? A művészet? A dicsőség? A gondolat? Vájjon nem ezek voltak-e azok a gyönyörök, amelyeket ott hagytam, azok a boldogságok, amelyekről lemondtam, azok a

célok, amelyeken túllendültem anélkül, hogy elértem volna őket, mert túlságosan közelieknek és kicsinyeknek tűntek előttem?

Aki mindent akart, hogyan érhetné be a kevéssel? Aki a mennyet kereste, hogyan lelhetné örömét a földben? Aki az isteniség útját járta, hogyan törődhetnék bele az emberségbe? Mindennek vége, minden bezárult, minden elveszett. Itt többé nincs mit tenni. Vigasztalódni? Nem lehet. Sírni? De hiszen a síráshoz is energia kell; egy kis reménység kell! Én már nem vagyok többé semmi, nem számítok többé, nem akarok semmit: meg sem moccanok. Dolog vagyok már, nem pedig ember. Érintsetek: hideg vagyok, mint a kő, hideg, mint a sír. *Itt nyugszik egy ember, aki nem tudott Istenné válni.*

30.

Csak magamat vádolom.

Nem toporzékolok ellened, Végzet, örök és elvont bűnbakja az emberi kifulladásnak, és nem is kelek birokra az emberek számárságával és gonoszságával, akik csírájában megfojtották szellemem virágzását és gyümölcsözését és nem engedték megérnem a diadalt, amelyet *talán* megérdemeltem.

Álljunk meg ennél a *talán*-nál, barátom. Ha már gyenge voltam, igyekezzünk legalább, hogy ne legyek igazságtalan. Isten azt akarja, hogy utoljára bátor legyek: hogy nyílt szemmel nézzek nyílt szemembe, hogy fennakadások nélkül, kihagyások és elhallgatások nélkül olvassak az emlékezet könyvében, hogy felbolygassam és fel-

túrjam fenékgig a sebeket és ne riadjak vissza a kintól és a gennytől.

Nem sikerült megtennem azt, amit magam elé tűztem, nem hajtottam végre azt, amit ígértem, nem jutottam arra a lelki magasságra, arra a dicsőségre, arra a hatalomra, amelyről álmodoztam, amelyet kívántam és akartam a lepergett években. Kit okoljak érte? Talán a túlzott szándékokat, ígéreteket, sóvárgásokat? Szó sincs róla: nincsenek túlságosan magasságos magaslatok, csak a szárnyak és az erők túlságosan végesek. És olyasvalamire áhítoztam, aminek lehetetlenség a neve és ami mindeddig semmiféle ember számára nem volt lehetséges valóság, de vájjon nem éppen ebben volt-e büszkeségemnek és mámoromnak értelme? Nem magamtól álltam-e be, önkéntesen és vakmerőn, az abszurdum és lehetetlenség hajhászóinak kicsiny seregébe?

Nem, nem: nem szabad ezekkel a mentegetődésekkel nyavalyognom. Talán előhozakodjam a legyőzhetetlen akadályokkal, amiket az emberek utamba gördítettek, a nyomorúsággal, az idők szürkéségével, barátaim irigységével, a távolállók megvetésével, a tömeg közömbösségével? Ez is mind csak szófia. Nincs erő, amelyet nagyobb erővel ne lehetne legyőzni; nincs ellenség, akit a nálánál izmosabb ne tudna földre téríteni; nincs nyomorúság, amely megakadályozhatna csodálatos gazdagságok megszerzésében; nincs jég, amelyet ne lehetne felolvasztani, felmelegíteni és felforralni. Ha valaki egy vállalkozásba fog, mindazzal számot kell vetnie, ami a végrehajtáshoz szükséges. Ha nincs elegendő ereje, meg kell szereznie, mielőtt munkához látna, vagy pedig vissza kell sompolyognia a sötétbe, hogy élje a mindennapi emberek életét.

Nem, kedvesem: ez sem mentség. Az a baj —

és most már megmondhatom — hogy éppen a leggyengébbek vágják a fejszéjüket a legnehezebb feladatokba, és a leghitványabbak a legvakmerőbbekbe, és hogy akinek szűk a melle és pipaszár a lába, az vállalkozik a legmesszibb futásra. Miért? Nem *egy* oka van ennek: a minden emberi dologban felbukkanó ellentét kedvelése; az a szükségérzet hogy elragadtassuk és elbódítsuk magunkat az erő lihegésével és a nagyság mámorával; homályos megérzése valami kényelmes kibúvónak, ha a vállalkozás nem sikerül, s éppen a nagyságával magyarázzuk a sikertelenséget. Ekként az ember, bár azzal a látszattal, hogy többet akar tenni a többieknél, kevesebbet tesz valamennyinél és előkészíti a szép és dicsőséges vereséget: oly hatalmas célokat tűzött maga elé, hogy az erői nem voltak elegendők; ki tudja, mit ért volna el, ha ambíciója csak valamicskével szerényebb lett volna!

Én olyan alaposan ismerem a legyőzötteknek ezeket a szépítgetéseit és mentegetőzéseit, hogy nem tudok mit csinálni velük. Ne mondja senki, hogy hitványságomat valami szofizma visszfényébe rejtem és hogy lelki szegénységemet egy marék patetikus pirosítóval kendőzöm.

Nem arattam sikert, mert nem akartam és nem tudtam komolyan sikert aratni: ez a tiszta, meztelen és egyszerű igazság. Nem arattam sikert, mert nem volt elegendő az erőm és még csak annyi erőm sem volt, hogy meg akarjam találni és meg akarjam teremteni az erőket, amelyek hiányoztak belőlem, és mert nem volt meg bennem mindig, minden pillanatban, életem tengelye gyanánt, az az ábránd, amelyet szavakkal dicsőítettem.

Azt hiszitek, nem okoz nekem fájdalmat ilyen

nyersen Megvallani életem gyöngeségét és ábrándját? De miért bolondítsam továbbra is magamat és a többieket?

Ahelyett, hogy bezárkóztam volna szobámba gondolataimmal, sokszor átengedtem magamat egy-egy pillanatnyi unalomnak, és megszöktem hazulról, álldogáltam a kirakatok előtt, végigmentem az égő lámpák sora alatt, felugrottam az eszeveszetten csilingelő és rohanó villanyosokra és elüldögéltem a kávéházakban és elnézegettem valami nyárspolgári folyóirat képeit; felkerestem barátaimat és Isten tudja hány ostoba, gonosz, vagy szellemes beszélgetést folytattam le velük; elmentem látogatóba, aranyos csészékből ittam a kávé és locsogtam külföldi kisasszonyokkal és érzelmős öreg hölgyekkel.

És nagyon sokszor félbehagytam egy-egy lapot valami nehéz ponton, hogy végignyújtózzam a pamlagon és olyan könyvet olvassak, amely azt az illúziót kelti bennem, hogy magamtól gondolkodom, sőt annyira mentem, hogy az újságok szellemes mondásait vadászgattam. A renyhesség, az édes és mérges, százarcú és százmosolyú renyhesség magával vonzolt, elcsábított és úgyszólván mindig megrontott. Olyan kifogásokkal, hogy fázom és álmos vagyok, vagy nincs papirosom, vagy tollam, eltérített a munkámtól. Ez halogatta és késleltette hosszú éveken át lelkem gyökeres gyógyítását és döntő elhatározásaimat. És aztán türtem, hogy erőt vegyen rajtam a test, a bujaság: hasam és ágyékom. És mértéktelenül faltam, annyira, hogy órákhosszat nem tudtam dolgozni; és annyit ittam, hogy valami kéjes mámor állapotában ringatództam, amelyben úgy érezzük, hogy semmi sem komoly és minden könnyűnek, vidámnak és távolinak tűnik; és megszámlálhatatlan órákat és estéket és éjszaka-

kat pocskoltam el nőikkel, ölelésben, mámorban, boldogan.

És néhanapján rettegtem, hogy nevetségessé válok és megálltam félúton, ha már-már belekeveredtem a test és a pénz világába — és az emberi tekintetek és a felületes polgári észjárás megfélemlített, tétovázóvá, lagymataggá tett és lehangolt: — és az érdekek és a pénz szükségletei más dolgok felé fordították csekély erőimet, megzavarták lelkemet, hazugságokra, megalkuvásokra, meghátrálásokra kényszerítették. Lassan-lassan elmaradoztak a révület gyönyörű órái; új gondok töltötték be mindenestül lelkemet; a tunyaság gyapottal tömte el füleimet, hogy ne halljam a hívó szózatokat és a lelkiismeret szemrehányó hangját; alacsonyabb gyönyörök és alantasabb célok belemerevítettek abba a lomha és nyugtalan, cselekvéstől iszonyodó ábrándozásba, amelyben szavakkal még továbbra is ígérettem, amelyben azonban eltévedt a nagy akarat, amely bizonyos órákban még felbukkant, és a régi idő lángjai most már nem voltak egyebek, mint hamvadó parázs, amely alig vöröslik fel időnkint a szürke hamu alatt.

És így lassankint odáig jutottam, hogy őszintén elismertem tehetetlenségemet és sutba dobtam az isteni terveket, a heroikus esküvéseket, hogy mélabús komolysággal elbeszéljem egy lélek kudarcát. Én csak magamat vádolom és remélem, hogy bocsánatot nyerek ez őszinteség fejében némely múltbeli hitványságomért.

Szégyelletes napok.

Azt hiszem, hogy gyakran én vagyok Olaszország egyik leghitványabb naplopó ja. Tíz órát alszom egyhuzamban, nem riadok fel, nem álmodom. Kábult fejjel és petyhüdt szájjal ébredek; elmegyek hazulról, hogy lopjam a napot; megint hazamegyek, hogy pihenjek; faláncul eszem, mint valami fiú, aki minden éjjel onanizál; felszürcsölök egy nagy csésze kávé; elszívok öt vagy tíz cigarettát; elterpeszkedem egy karosszékben és egy másikon kinyújtom a lábamat; az első betűtől az utolsóig elolvasom az újságot, mint valami nyavalyás nyugdíjas; megint elmegyek, hogy találkozzam valamelyik skeptikus ismerősömmel, akivel ostobán és keserűn ironikus szóharcot vívok; bemegyek a kávéházba, lenyelek egy csésze pépes csokoládét, undorral megeszem három vagy négy, maszatos gyümölcsízzel bekent, puffadt süteményt; átlapozok egy nyaláb gyűrött és rongyos újságot és kicsi híja, hogy el nem mosolyodom a fonákul színezett karikatúrák nézegetése közben; megint kimegyek az uccára az ívlámpák színpadiasan erős fényébe; nyomon követek egy kifehérített és kipirosított uccalányt, mintha első szerelmem volna; bemegyek az, egyik könyvkereskedésbe, hogy, néhány soldoért felvágatlan könyveket vegyek, amelyeket nem fogok soha elolvasni; álldogálok a csemegeüzletek előtt és étvággal nézegetem a zsíros sajtokat és a szardíniás dobozokat; elmegyek valahova látogatóba,, ahol teát szolgálnak fel és megiszom négy csészével, abban a reményben, hogy kissé megjön tőle a tehetségem; vagy betérek egy nyilvános házba, ha megkívánom, s ha nem is kívánom meg

— csak úgy, hogy agyonüssöm a perceket és az órákat, hogy ne kelljen arra gondolnom, amit tenem kellene és nem teszek, hogy elállatiasodjam, elaljasodjam, elcsíttítsam lelkifurdalásomat, lecsillapítsam lekiismeretemet... Néhanapján, ha már kénytelen vagyok vele, megírok egy levelet, vagy tíz, levelet, hogy ne kelljen többé gondolnom vele, hogy mindent lerázzak a nyakamról és némely este, amikor már igazán torkig vagyok és vigasztalhatatlanul búskomornak érzem magamat, megragadom vaskos fekete tollamat és leírom, ami kibuggyan a lelkemből; nyakra-főre teleírok tíz, húsz, negyven fehér lapot, kitöréseimmel, töredelmes szavaimmal, agyafürt és szellemes fonákságaimmal.

De mi telhet olyan embertől, aki álom és kávéház, asztal és ágy között él, tunyán és álomszuszéken, aki csak az ébresztőt fújja bátran, de gyáván megfutamodik az igazi csata napján? És felszökkenek langyos lepedőim közül vagy a párnázott székekből, és vijjogok, mint a sas, mert a lelkem vérzik, és kirajzolok a magamfajta emberek számára egy magányos, zord, indulatos, nemes és michelangelói életet!

Nem mondhatnám, hogy nem érzem ennek a kettős életemnek gyalázatosságát. Érzem, és pedig minél keservesebben érzem, annál jobban belebágyadok és beleburkolódzom, hogy elaltassam szégyenkezésemet. Némi vigasztalást találok a vallomásban, de ha én, aki enmagamnak árulója lettem, belevetítem az izgatott szavak tükrébe mocskos képemet, hogy mindenki lássa és leköpje, úgy érzem, hogy bocsánatot és üdvösséget nyertem, diadalmas arccal felegyenesedem, mintha enmagam szégyelletes kipellengérezése megtisztított és átalakított volna. És másnap újra kezdem: korán fekszem, tíz órát alszom egy-

hazaimban és nem riadok fel, nem álmodom; üres fejjel és keserű szájjal ébredek és estig úgy élek megint, mint ahogy előző nap reszketve meggyóntam. És mikor már nem bírom tovább, akkor, sajnos, újra görcsösen ontom a szavakat a papírosra és megszámlálhatatlan szótagú versekben énekelem az aszkétikus hős szörnyű sorsát, aki isteni szemekkel látja az emberi dolgokat, és olyan aljas vagyok, hogy egyetlenegyszer sem ötlök fel bennem az a gondolat, hogy arzént hintsek szőke és pazarul megcukrozott teámba.

32.

Mit akartok tőlem?

És mégis mindenki keres, mindenki beszélni akar velem, mindenki kérdezősködik felőlem, személyesen és másoknál. Az egyik azt kérdi, hogy vagyok, helyreállt-e az egészségem, megjött-e az étvágyam, járok-e sétálni — a másik azt kérdezi, dolgozom-e, befejeztem-e azt a bizonyos könyvet, belefogtam-e valami újba. Ez a nyápic német majom le akarja fordítani a könyveimet; az a meghibbant orosz kisasszony azt akarja, hogy megírjam számára az életrajzomat; az amerikai hölgy feltétlenül tudni akarja felőlem a legfrissebb híreket; az amerikai úr a kapum elé küldi kocsiját, hogy menjek hozzá ebédre és legyenek hozzá bizalommal; tanulókorom és tíz év előtti locsogásaim cimborája azt akarja, hogy felolvassam neki, amit írok; festő barátom azt kívánja, hogy órákhosszat nyugodtan üljek neki, hogy megfesthesse arcképemet; az újságíró arra kíváncsi, hogy hol lakom; misztikus barátom pedig arra, hogy milyen állapotban van a lelkem;

gyakorlati érzékű barátom viszont azt szeretné tudni, hogy van-e pénzem; a társaság elnöke úgy rendelkezik, hogy előadást tartsak; az ájtatos hölgy arra kér, hogy menjek el hozzá, lehetetlenül sűrűn, teára, hogy megismerje véleményemet Jézus Krisztus és a napokban érkezett jóvendőmondó felől...

De hát mi lett belőlem, teringettét! Mi jogotok vian háborgatni az életemet, rabolni az időmet, turkálni a lelkemben, kiszívni a gondolatomat, társul, bizalmasul és útmutatóul kívánni engemet magatok mellé? Kinek néztetek engem? Talán bizony fizetett színész vagyok, hogy minden este beleszavaljam tenyérbemászó pofátokba az értelem komédiáját? Talán pénzen vett és fizetett rabszolga vagyok, akinek meg kell hajolnia a magatokfajta naplopók szeszélyei előtt, hogy felajánljam hódolatul mindazt, amit tudok és teszek? Talán bordélyházi ringyó vagyok, aki köteles felhajtani a szoknyáját s felemelni az ingét minden tisztességesen öltözött hím első intésére?

Én olyan ember vagyok, aki hősi életet szeretne élni és elviselhetőbbé akarná tenni a világot a maga számára, Ha a gyengeségnek, a magamfeledkezésnek vagy a nyomorúságnak némely pillanatában beledobok a világba egy-egy szavakba fagyott felháborodást, egy-egy képekbe burkolt álmot, szedjétek fel vagy dobjátok el, — de engem ne bosszantsatok.

Szabad ember vagyok — szükségem van a szabadságra, a magányosságra, szükségem van rá, hogy élvezzem a napot és az ucca köveit, társégyenemet és szomorúságomat, szükségem van rá, hogy élvezzem a napot és az ucca köveit, társaság nélkül és társalgás nélkül, szemtől-szemben önmagammal, egyedül a szívem muzsikájával. Mit akartok tőlem? Amit el akarok mondani, azt

kinyomatom; amit oda akarok adni, azt oda-
adom. A kíváncsiságotoktól undorodom; a bók-
jaitok megaláznak; a teátok megmérgez. Nem
tartozom senkinek semmivel és csak Istennek
tartoznám számadással, ha volna Isten.

33.

A dicsőség.

És ha diadalt aratnék is és ha odavágnám is
valamennyitek szemébe, akik megvetettetek, szo-
rongattatok, kicsúfoltatok, meggyötörtetek, ül-
dőztetek és fitymáltatok, azt a művem, amelyet
álmodtam és áhítottam, a remekművet, amely
könnyeket fakasztana a magatokfajta zsugoriak
kiszáradt szeméből és lezárná szemérmetlenül vi-
gyorgó szátokat és felzaklatná zsugorodott-moz-
dulatlan szíveteket, amelyről már meg is feled-
keztetek nyiszlett testetekben, — szóval, ha meg-
döbbszennel, megzavarni, tönkreverni és letiporni
tudnálak benneteket lángelmém zsarnoki és vil-
lamos erejével, vájjon mit adnátok nekem, mit
kínálhatnátok fel nekem, hogyan viszonoznátok
nekem?

Valamennyi emberi fájdalom története teli
van a ti hálás elismerésetekkel. Gyönyörű dolog,
mondhatom, a ti dicsőségeitek!

Hogyan! Hát miután odaadtam énem jobbik
felét, húsom egy eleven darabját, vérem virágát,
életem legféltékenyebben őrzött titkát, nem talál-
tok egyebet, csak ezt? Nem tudtok egyebet tenni,
mint újságok alapján beszélni rólam, anélkül,
hogy értenétek; látogatásokkal és levelekkel bosz-
szantani; ujjal mutogatni rám, ha kimegyek le-
vegőt szívni, vagy ha leülök a kávéházban vagy

a színházban; hajszolni, hogy folytonosan írjak, akkor is, ha nincs kedvem, akkor is, ha nem tudok egyebet, csak ismételni önmagamot; mindenfelől leveleket, véleményeket, autogrammokot és cikkeket kérni tőlem; kilesni és elbeszélni: hova járok, kivel vagyok, mit csinálok; odabiggyeszteni csúf arcomat mindenhova, könyvekbe és újságokba, uccasarkokra és levelezőlapokra; és végül halálom után feltűrni írásaimat, nagy-dobra ütni életem titkait, kiráncigálni életem utolsó rongyait és hulladékait és végül felállítani lestem csúf mását, márványból vagy bronzból, valamelyik piac közepén?

A hiúság még a nagyokban is erős — tudom. De nincsenek-e finom lelkek is! Nincsenek olyan lelkek, amelyek egyesegyedül és tisztán csak lelkeknek érzik magukat és úgy érzik, hogy a képmutatóknak ez a hódolata sérti és beszenyyezti őket? Az, ami bennem érték, ha csakugyan érték, a lélek: hát akkor miért ábrázoljátok és örökítitek meg a testemet? Ha nagy vagyok, ez azért van, mert volt erőm magányosnak lenni: hát akkor mit tolakodtok körülöttem és mit zavartok lélegzetetekkel és tekintetetekkel, mint holmi kíváncsi vadállatok? Ha példát adtam, arra tanítottalak benneteket, hogy a legnagyobb dolog, amit az ember megtehet, az, hogy természetet természethez, életet élethez, lelket lélekhez kapcsol, nem pedig az, hogy rágja, harapdálja és összenyalazza mások műveit: hát akkor mit töri-tek magatokat, hogy megértsétek azt, amit én mondtam, ahelyett, hogy bátorságot éreznétek magatokban arra, hogy legyőzzetek és eltapossatok más alkotásokkal?

Ha (helyes volt az, amit mondtam,, miért ismétlitek eltorzítva? Ha a többiek nem értik szavaimat, megéri-e a fáradságot, hogy valaki meg-

érttesse velük? És vájjon úgy érteti-e meg őket, mint ahogy én valóban megírtam és felvéstem őket ihletem legtájékozabb estéin?

Bizonyos, hogy ezek a siránkozások nevetés-gesek, különösen az én számban. Minek kívül keresni a kárpótlást, amely benned van? Ha műved megteremtése, ha a belőled született személyek élete, ha a belőled fakadt képek teljessége nem elég arra, hogy kielégítsen és boldoggá tegyen, mit keresel az emberek között? Vájjon ők, a kicsinyek, hidegek, közepszerűek, megadhatják-e neked azt, amit tulajdon lángelméd nem adott meg! Teremts és ne gondolj rájuk, dobd oda alkotásaidat az emberek közé, hogy megrémítsd, vagy megvigasztald őket, aztán alkoss tovább, míg erődtől telik. Talán kőműves vagy, aki munkája végeztével minden szombaton várja a bérét? A te házaid nem kőből és vakolatból, hanem szavakból és vércseppekből való házak — és sem dicsőséggel, sem pénzzel nem lehet őket megfizetni.

Sem dicsőséggel, sem pénzzel: de igenis édes fájdalommal, de igenis, hallgatag dicsőséggel. Ó, ha csakugyan ott lehetnék mellettük és ha csak hárman vagy heten, vagy tízen volnának is, akik egész lelkükkel és nem csupán két szemükkel olvasnak, akik az íróval együtt élnek és szeretik, mint testvérüket, még ha sohasem is látták; akik róla ábrándoznak, róla beszélnek maguk között bús vasárnapi sétáikon és táplálkoznak gondolatából, megmámorosodnak költészetétől, reszketnek sorsáért és úgy várják egyetlen szavát, mint ahogy a próféták várják Isten kinyilatkoztatását, akkor, igen, akkor boldog volnék, akkor kárpótolva érezném magamat a múlt némaságáért és a jelen idétlen zsvijáért! Ha a keblemre szoríthatnálak, ó ifjú, sápadt, szomorú, vigasztalhatatlan és szerelmes olvasó, az egyetlen és első, akinek

számára felfedeztem, én egymagam és mindenki előtt, a nagyság keserű ízét és a költészet lázas gyönyörűségét! Egyetlen mosolyod, szívednek egyetlen hangosabb dobbanása, egyetlen túláradó és boldog tekinteted, egyetlen izgatott álmod édesebb és dúsabb ajándék volna nekem minden papagályos locsogásnál és minden aranylevelű koszorúnál. Nem kellene a tapsok, az ordítások és a tátott szájak és a kényszeredett magasztalások és a gyűlöletes hízelgés. Nem, nem: el innen ezzel a fülsiketítő üvöltözéssel: az énekesiteknek, a táncosnőiteknek, a kövér tenoristáitoknak csapjatok ilyen lármát! Adjátok a makkot a disznóknak, ha a héroszok számára nincsen gyöngyötök!

34.

És még ha . . .

És még ha el is nyertem volna a hatalmat? Még ha afféle földi félistenné, az ég és föld urává, az anyag és a halál legyőzőjévé, az emberek és a lelkek uralkodójává magasztosultam volna is? Mit csináltam volna az erőimmel? Hogyan használtam volna ezt az egyetemes világhatalmat?

Mikor még tartott misztikus önképzésem az álmodott uralkodás felé, úgyszólván sohasem gondoltam arra, mi lesz azután. Az eszközt hajszoaltam, nem is gondoltam arra, hogy mire fordítanám. Istenné akartam lenni s meg sem fordult a fejemben, mit fogok teremteni és mi lesz a törvényem. A világ már meg volt teremtve; és a törvénye olyan volt, hogy mindenestül széthullott és szétmállott volna első érintésemre. És akkor?

Hatalmamban van *minden* — a szó szoros

értelmében *minden*. Mitévő legyek? Választanom kell, hogy cselekedni tudjak. De hogyan választhattam volna akarataim végtelen lehetőségei mellett? A választáshoz szükséges, hogy valamit többre becsüljön az ember, mint mást; hogy ezt jobban szeresse, am azt pedig kevésbé; hogy valamiféle cél lebegjen előtte; hogy szenvedjen szívében egy eszméért, amelyben hisz. Ez esetben elpusztíthattam volna azt, amit megvettem és érvényre juttathattam volna azt, amit szerettem; célom felé irányíthattam volna a dolgok folyását; és kimintázhattam volna a konkrétum puha sarából eszményemet.

Csakhogy bennem mindebből nem volt semmi; sem vonzalmak, sem célok, sem álmok. Egyetlen szerelmem a hatalom szerelme volt: egyetlen célom a hatalom; álmaim netovábbja a hatalom. De a hatalom után? Üres voltam — félelmetesen üresnek éreztem magamat, mint valami pocsolya, amely csak azért tűnik mélységnek, mert az égbolt távoli magasságát tükrözi.

Mitévő legyek? A felelet már az alig-alig magasabbrendű ember számára is nehéz, aki előtt mindenfelől lehetetlenségek és tehetetlenségek zárják el az utat. Tudja, hogy le kell mondania erről az útról is, amarról is: a megmaradt útirány rövidebb, de biztosabb. De annak számára, aki elé nem merednek falak és ellentállások semerről, aki elméletileg szabad, elméletileg mindenható, a »mitévő legyek?« ezerszerre talányosabb és fenyegetőbb.

Mitévő legyek? Hogy érvényesítsem erőmet? Ez is, amaz is egyformán jó. Annak számára, aki túlságosan magasan áll és akit nem nyűgöznek többé emberi szükségletek, érdekek, szerelmek és igazságok, minden egy szinten van. Elpusztítani egy népet és teremteni egy új fajt: egyértelmű.

Megadni a boldogságot a nyomorultnak és a fájdalom borzalmába taszítani a dúslakodót, ebben a magasságban egy és ugyanaz. Az igazság és az igazságtalanság, a fent és a lent jelentése itt már megszűnik. Alig hogy felülemelkedtünk az emberiségen, különböző értékei egybefolynak és nyomtalanul eltűnnek. Az emberek minden érzelme a tehetetlenségből ered — mihelyt a hatalom teljességét meghódítottad, kivetkőzől emberi mivoltodból, emberfelettivé, de egyúttal érzéketlenné, halottá válsz; nincs többé rugód, nincs többé irányítód. Minden mindegy: madárfészek és város, homokszem és félsziget, hülye és lángelme, mind egyformán jelentékenyek és nevetségesek. Miért volna fontosabb nekem a valóságnak egyik fele, mint a másik, mikor minden az enyém, rendelkezésemre áll, parancsaimat lesi?

Annak a gyönyörűségnek, amelyet akkor érzünk, mikor sikerül valamit végrehajtanunk, — megváltoztatnunk, megszerezniünk valamit — nagy része attól az erőfeszítéstől függ, amibe ez a cselekvés kerül. »Milyen derék ember vagyok! Milyen erős vagyok! Más ember nem tudta elérni azt, amit én elértem!« És annyi küzködés után a megszerzett tárgy, még ha csak hitvány semmiség is, — nő, ház, a hírnév rongya — mérhetetlenül értékes valaminek, diadalmas verejtékezésünk édes jutalmának tűnik. De ha a cselekvőképesség nem járna fáradtsággal, ha elegendő volna az akarat villanása, a parancs szisszenése, a szemöldök rebbenése, hogy a dolgok fenntartás nélkül és korlátlanul engedelmeskedjenek nekünk, akkor hol volna az öröm, hol volna a diadal?

Szinte azt kell hinnem, nagy szerencse volt rám nézve, hogy nem sikerült Istenné válnom olyan anyagi és elvakult módon, ahogy gondoltam. Boldogtalanabb lettem volna, mint amilyen

vagyok. És talán kielégített volna az a tudat, hogy mindent megtehetnék — és nem tettem volna semmit. Talán mozdulatlanul maradtam volna mindörökre — tehetetlenül túlságos hatalmam miatt. És kétségbeesetten visszakívántam volna a készülődés szorongó napjait, amikor valamit akartam, választottam, hajszoltam.

Hogy mindez csak szóbeszéd és utólagos vígasztalódás a nagy bukásért! Ó hitvány Ádám, akit visszakergettek, mielőtt átléptél volna a korláton: még az illatukat és ízüket is zsugorgatod azoknak a gyümölcsöknek, amelyekbe soha bele nem haraphattál?

35.

Félkegyelmű vagyok?

Egész életemet arra a hitre alapítottam, hogy lángelméjű ember vagyok. De ha tévedtem és ha magam is csupán egyike vagyok annak a rengeteg vaknak, akik az emlékeket ihletnek és az óhajtásokat munkának veszik, szóval ha félkegyelmű vagyok? Mi különös volna ebben! Talán bizony az első eset volna, hogy egy tökfilkó hérosznak képzeletét, hogy egy firkász költőnek hiszi magát és hogy egy hülye a nagy férfiú lepleit ölti magára? Nem lehetséges-e, nem ezerszeresen lehetséges-e, hogy csupán hideg könyvolvasó vagyok, aki időnkint felmelegszik a mások tüzeinél, szellemessé válik mások szelleménél és felcseréli egy nagyratörő lélek halk dünyögését a kitörni és kibuggyanni, a földet eíönteni s az eget tükrözni kész költői érnek a zuhogásával? Minél többet gondolok a dologra, annál mindennaposabbnak, valószínűbbnek, ter-

mészetesebbnek tűnik. Ki ad nekem jogot arra, hogy önmagamban és lángelmémben bízzam? Talán az, amit tettem? De mikor én vagyok az első, aki megtagadom és megvetem! Minden ország irodalmának kiöblögetése, egy baráttalan onanista éjjeli kitörései, a fűrge értelem játéka... Semmi több, semmi jobb!

Lángelmémbe vetett minden hitem sodró és diadalmas ihletem fellobbanására való hosszú és haszontalan várakozásomban gyökeredzik, abban az örökös nyugtalanságomban, amely semmivel sem elégszik meg és mindentől undorodik, egy mennyei és platonikus világ kivételével, amely pillanatokra mintha felvillanna előttem az igazi világ felhői között, — gyökeredzik azokban a bizonyos hirtelen elröppenő megvilágosodásokban, azokban az ösztövérlírai megmozdulásokban, azokban a suhanó képekben, amelyek kitűnő frázisokká vedlenek és amelyek gyakran átröppennek a lelkemen, mikor céltalanul gondolkodtam, mikor áthaladok estennen hidaimon a. millió fényben reszkető folyó és égbolt között.

De mit bizonyít ez? Az elégedetlenség oly gyakran a legsápkórosabb gyengéség mentsége! A dicsőség sóvárgása oly egyformán megvan még a legsanyarúbb lelkekben is! És mindez a sok rövidke, ábrándos lehellet nem jut annyira, hogy orkános viharrá izmosodjék, amely végigsöpör a világon és felemeli az embereket az angyalok és a csillagok felé; mindezek a széthulló benyomások, ezek a kusza ötletecskék, ezek a tüstént újra visszanyomott felszökkenések, ezek az apró csípések, ezek a szerencsés kis kifejezések, amelyeknek sohasem sikerül összerendezkedniök, szervesen tömörülniök, együttélniök, egy élet remekművébe, egy tökéletes és befejezett műbe torkollaniuk, — mindezek nem érnek és nem számítanak

semmit. Egészen másra van szükség, hogy jogunk legyen letegezni a hatalmasabb alkotókat és felhágni a toronyba vagy a hegyre, hogy leköpjük vagy megsirassuk a kevély kielégültek körmene-tét. A röpke szikrák, a lidércfények, a csalóka villódzások, a fátyolozott csillogások, a távoli derengések, kipattanó és pillanat alatt kihunyó szikrák nem teszik a lángot — csak ígéret, kí-sértések, kecsegtetések, a hiúság mindegyre meg-újított csalétkéi, az átkozott terméketlenség sorvasztó vizsgálatjai, az elvetelés vergődésének vonaglásai. Nem szabad bízni bennük. Sőt jobb volna, hanem is volnának. A petyhüdt zseniali-tásnak ezek a felbőffenései csupán gennyes ki-fakadásai a középszerű ember hitványságának és gyötrődésének, aki nem tökéletes állat s nem is felsőbbrendű szellem, aki nem élő növény s nem is tombolón teremtő lélek — nem süket anyag-tömeg s nem is népeket vezérlő tűzoszlop. Én a középszerű vagyok, a gyalázatos középszerű, akit egész testemmel gyűlölök; az vagyok, aki menten semmivé omlik, mihelyt a vére megáll és a tüdeje utolsót tágul. Talán voltam valami, valamikor régen egy-egy pillanatra; talán eltékoztam az egész lángelmét, amely osztályrészemül jutott, egyetlenegy éjszakán, egyetlenegy fordulójában valami játéknak, amelyről nem is tudok. És most itt vagyok, mint a zsidó, aki megízlelte az ígélet földjének szőlőfürtjét, a lázas szüret napján, és itt maradt, egyedül és kiszáradt szájjal a por-felleges pusztaság közepében — olyan vagyok, mint aki ég és föld között lebeg, mert túlságosan testes ahhoz, hogy fellendüljön a csillagokig és túlsá-gosan légies ahhoz, hogy az iszapban kotorásson. Kultúra üledékei, költők reminiszenciái, gondo-latok nyüzsgései olyan embert faragtak belőlem, aki nem alkalmas a gyakorlati és gépies józan

életre, és mindez nem volt elegendő arra, hogy méltóvá tegyen az ész fejedelmeinek életére. Legalább ne éreztem volna soha, még távolról sem, még egy pillanatra sem a teremtés végtelen gyönyörét! Vagy születtem volna és maradtam volna meg határozottan és jóvátehetetlenül öntudatlan, jámbor félkegyelműnek, hidegvérű, szegény agyalágyultnak, igénytelen, jóra való hülyének! De nem így van. Tudom, hogy félkegyelmű vagyok, érzem, hogy hülye vagyok és ez felülemel a valóságos és elégedett hülyéken. Csak annyival vagyok magasabbrendű, hogy belátom, hogy nem vagyok eléggé magasabbrendű. Talán az évek múlásával még fokozódni fog gyengeelméjűségem és akkor, ha boldogabb nem is leszek, de legalább kevesebbet fogok gyötrődni. És remélem, hogy fává vagy sziklává változom és végetül feneketlen boldog öntudatlanságba nyújtózkodom.

36.

... és tudatlan.

És mondjuk meg hímezés-hámozás nélkül az egész bántó igazságot: tudatlan vagyok! Mindent felturkáltam, mindent felkavartam, megtépdes-tem és körülszaglászta a megismerhetőt, belevertem fejemet a megismerhetetlenbe, de nem mélyítettem el soha semmit. Nincs tudomány, művészet, filozófia, amelynek csakugyan feltétlenül ura volnék. Nincs sajátos munkaterületem; nincs mezőm, még egy kicsike sem, még egy ici-pici házi kertem sem, ahol csakugyan a *magaméban* érezném magamat, ahol fölényesen bánhatnék el azzal, aki a sarkam alá kerül.

Alkalmassint olyan benyomást keltek mások-

ban, sok emberben, hogy afféle kételtű ember vagyok, megférfiatlanított eunuch, akit »művelt embernek« szokás nevezni, ami sértő a földművelésre. Elolvastam néhány, nagyon sok, talán túlságosan sok könyvet és mégis elmondhatom, hogy nem olvastam semmit. Rengeteg név, egész sereg cím, raktárnyi adat kóvályog a fejemben, de olyan könyv, amelyet igazán kívül-belül ismerek, szavaiban és szellemében, olvasás és gondolkodó és nyugodt újraelolvasás révén, nagyon kevés van; és én szégyellem magam emiatt, ámbár nem én vagyok az egyetlen, aki ilyen nyomorúságos állapotban sínylődik, hogy azzal lopja az idejét, hogy szavakat ír a homokba, amelyeket a szél elsodor. Az egykönyvű ember gyászos és szerencsétlen; de a túlságosan sokkönyvű ember olyan, mint a pöcegödör, amely abból, ami belejut, csupán a salakot és a kivetni valót tartja vissza. Én is ilyen ember vagyok. *Mea culpa.*

Született autodidakta vagyok, már pedig autodidakta csak akkor nagy, ha sikerült kiélelnie és kialakítania magát. Enciklopédista vagyok, a szótárak és kézikönyvek embere, már pedig az enciklopédista csak akkor csodálatra méltó, ha a vezető gondolatok vasgyűrűjével tudja összekapcsolni a könyvtárakban itt is, ott is lesarlózott tények fonnyadt és összeaszott nyálbjait.

Nem egy embert el tudok kápráztatni bibliográfiai ismereteimmel; rendes beszélgetéseket tudok folytatni még szaktudósokkal is. De öt perc múlva, vagy öt nap múlva zátonyra futok: a zsákom kiürül. Sok zsákom van otthon, de nincsenek jól megtöltve. Mindig hiányzik belőlük néhány véka, ami pedig bennük van, az nincs kirostálva.

Akármerre fordulok, nem vagyok avatatlan.

de nem is vagyok beavatott. Nincs elismert helyem a tudósok gyülekezeteiben és nem vagyok céhbeli író. Nincs helyem és állhatok akármelyik helyen, míg csak ki nem tessékelnek.

Tudás Bolygó Zsidója én, nem állapodtam meg egy országban sem; nem ütöttem fel állandó tanyámat egyetlen városban sem. Hajszolt a kíváncsiság démona, átkutatam folyókat és erdőket, tervtelenül és türelmetlenül: rohanvást, röpében. Sok a reminiscenciám, de kevés az alapom. Olyan vagyok, mint a király, akinek térképekből összerakott hatalmas birodalma van.

Mindenbe belefogtam és nem végeztem be semmit. Alighogy rábukkantam egy útra, átperdültem az első keresztútra, amely jobbra, vagy balra feltűnt, erről pedig csapásokon keresztül ösvényekre tévedtem és az ösvényekről megint más országútra kerültem.

Ha valaki megbámulja tudásomat, »tanultságomat«, nevethetnékem támad. Csak én magam tudom, mennyi szörnyű üresség tátong az agyamban. Csak én magam tudom, aki mindent tudni akartam, hogy milyen szűkek tudásom határai. Az ókor eseményei, a nagy nemzetek kihalt nyelvei, a fény, a mozgás, az élet tudományai úgyszólván zárva vannak előttem. Ismerem a szótárt és ismerem néhány paragrafust; van valami fogalmam mindenről és nem tudok a magam lábán járni. Tudatlan vagyok — mérhetetlenül és gyógyíthatatlanul tudatlan és a nagyobb baj az, hogy tudatlanságom nem olyan tiszta és természetes, mint az erdők és mezők emberének a tudatlansága, amely esetleg frissességgel, békességgel, sőt bizonyos fokú ötletességgel párosul. Nem: én olyan tudatlan vagyok, aki begubózott a könyvekbe, könyvtár számára vagyok, az vagyok, aki annyit tanult, hogy elvesztette kezdeményező ké-

pességét anélkül, hogy megszerezte volna a tiszta bölcsességet.

És mégis volt bátorságom ahhoz, hogy tanítani akarjam az embereket, hogy felcsapjak meszternek, hogy mások számára utakat és ösvényeket jelöljek ki. Írtam könyveket, teli jegyzetekkel és bibliográfiákkal; ítékeztem mások könyvei felett; olyan benyomást keltettem, hogy ura vagyok tárgyaimnak és ismerem témáimat. Bizonyos tekintélyem van, mint tudós, szorgalmas, cédulázó embernek. Mekkora kell lennie a többiek tudatlanságának, hogy ilyesmit elhígygjenek rólam! Én egymagam vagyok a megmondhatója, milyen felületes és hamis az a hírnév, amelyet bizonyos tudósok olcsón bitorolnak az emberek vak renyhesége révén. Én, aki ismerem bölcsességem színét és visszáját és tudom, milyen vékony és hitvány a tanultságom vászna és mekkora készületlenség rejlik biztonságom alatt és mekkora félnkség elbizakodottságom mögött, szégyellem magam enmagam és mások előtt és szükségét érzem, hogy hangos szóval vallomást tegyek annak, aki meg akar hallgatni.

Micsoda nagy dolog származhatott valaha az olyan embertől, aki így belemerült és belesüppedt a tudatlanságba? Aj tudás hatalom: csoda-e, ha az én hatalmam, kínzó emlék és gyötrelem gyanánt, ott maradt halott vágyaim szemétdombján! És kit vádolhatnék ezért az elkerülhetetlen kudarcért?

Magamat, mindig csak magamat, egyesegyedül magmát. Ha gyengébb lettem volna (hogy ne álmodozzam) vagy erősebb (hogy diadalmaskodjam) nem kellene most megalázkodnom azok előtt, akiket megvetek!

37.

Nem ismerem az embereket.

Nem csupán a dolgokat, hanem az embereket sem ismerem.

Mi volt az életem nagyszerű tervel Hatni fajomra, gyökeresen átalakítani, állatból emberré és emberből Istenné magasítani, új korszakot nyitni a világ történetében, megállapítani az emberiség misztikus hedsráját De ahhoz, hogy az emberekre hatni tudjak, ismernem kell őket; hogy megváltoztassam lelkeiket, meg kell találni a módját, hogy beléjük hatoljak, hogy áthassam őket rokonérzéssel és szeretettel. Ha nem vagyok közvetlen és mindennapos kapcsolatban valamennyivel, a város és a falu embereivel, az iskola gyermekekkel és a gyári munkásokkal, azokkal, akik remélnek és azokkal, akik szenvednek, a föld hatalmasaival és a mezítlábas koldusokkal, nem idézhetek elő semmiféle olyan megmozdulást, amely kiszakítja őket mostani életükből, hogy erőszakkal ösztökélj© őket a jobb felé. Aki meg akarja találni a szívükhöz vezető utat és fel akarja fedezni cselekedeteik rugóit, annak előbb ismernie kell legtitkosabb gondolataikat, legsúlyosabb szükségleteiket, legrejtettebb választásait. Ott a filozófusok embere, akit a pszichológia kiterget valamely könyv háromszáz lapján, vagy valamely meghatározás harminc szavában; ott a külső, az egészen felszínes ember, akit néhány pillanat alatt fel lehet ismerni és néhány vonással le lehet írni, aki kinyalja magát a többiek kedvéért, hogy mutogassa magát és érvényesüljön társaival szemben. De az igazi ember, a valóságos és kézzelfogható ember nem a filozófusok szimmetrikus bábuja, sem ismerőseink

külső átöltöztetése. Az apostolnak, a prófétának, a messiásnak ismernie kell a szavak és álarcok alatt rejlő embert: ismernie kell az embereket, nem pedig' az embert — ezt az embert és amazt az embert, ezernyi embert, egyenkint, egész érzelmi és értelmi belső arcukkal együtt.

Én nem ismertem őket és ennél fogva el kellett buknom. Az ember nem kényszerítheti ki, hogy meghallgassák azok, akik nem akarják meghallgatni. Idegen voltam a szemükben és ők nem értik az idegenek nyelvét. *Nem* tudják szeretni azt, aki nem emésztődött el az irántuk való szeretetben. Az emberiség olyan, mint a nő: csak az tudja megindítani, aki imádja vagy megfélemlíti.

Ezért megpróbáltam magam is megismerni az embereket; kényszerítettem magamat, hogy közérjük elegyedjem, karon fogjam őket, hallgassam beszélgetéseiket, részesévé legyek önkéntelen bizalmasságaiknak.

Mindent meg akartam próbálni: bementem a szegények lakásaiba, hogy összeszedjem vádirataikat; megálltam a kapáló, gyaluló vagy kalapáló ember mellett, hogy behatoljak munkájának lelkébe, hogy kitaláljam a boldogságról való fogalmát; nyomukba szegődtem az ismeretleneknek a nyüzsgő uccákon keresztül, hogy kikémleljem életüket; megpróbáltam közeledni az elegáns és udvarias urakhoz s hidegtől és dühtől reszkettem jól fűtött termeikben; szóba álltam a pincérrel és a hordárral; szóra bírtam a gyermekeket és anyjukat; látogattam a templomokat és leültem a szenteskedő feketeruhás nénikék mellé, akik elsuttogták a Madonnának gyerekes könnyörgéseiket; együtt voltam a papokkal a plébániákon és a barátokkal a kolostorokban; el-ellátogattam a nagy diákok iskoláiba és az ismeretlen

festők műtermeibe; görnyedtem a kereskedők főkönyvei felett és összebarátkoztam az alkalmazottakkal; elmeséltettem az uccalányokkal életük történetét; és szívtam olcsó vendéglők és harmadrangú kávéházak zsiros és bűzös levegőjét, hogy kihallgassam azok beszélgetéseit, akiket meg akartam váltani.

Megpróbáltam magam is beleilleszkedni a többiek életébe; írógépen leveleket írtam a gépírókkal; jegyzeteket készítettem a diákokkal; nyúztam hulladarabokat az orvosnövendékekkel; arattam a búzát a parasztokkal; fogtam a szamarak kötőfékét a taligásokkal; hercegekkel és marchesékkal csevegtem ebéd közben; kezeltem a függőónt a kőművesekkel és a lapátot a napszamosokkal.

És mégis minden hiábavaló volt. Mellétek szegődtem, emberek, és mégsem szeretlek benneteket. Nem tudlak szeretni. Ingereltek, megundorítottok. És mivel nem szerettelek, nem is ismertelek benneteket, és mivel nem ismertelek, nem tudtalak megváltani. Egyedül és egészen a magamé voltam köztetek, és ti magamra hagytatok. Szavaimra nem feleltetek és ígéreteimen nem indultatok meg. Jól tettétek.

Szörnyű ellentét van bennem, mint mindazokban, akik változtatni próbáltak sorsotokon. Közledek hozzátok, hogy megismerjelek benneteket és alighogy kezdelek megismerni, megundorodom. És hogy megszabaduljak ettől az undortól, meg kellene változtatnom benneteket, de nem tudlak megváltoztatni, mert nem tudom, hogy milyenek vagytok. Fájdalmas körforgás ez, amely már sokakat megfojtott és összemorzolt. Mindegyik mérhetetlen szeretettel szereti az emberiséget, házának magányába zárkózottan. De mihelyt kilép és valami dolga akad Péterrel

vagy Júdással, beszélő és járókelő emberekkel, a szeretett megvetéssé vagy gyűlöletté torzul. És újból eltávolodik tőletek és a magányosságban újra kibuggyan a szeretete minden ember, még Péter és Júdás iránt is,

így vagyok én is. Szeretlek benneteket, emberek, mint ahogy kevesen szeretnek. Egész belső életemet áthatja ez a mélységes szeretet. Nagyobbaknak, boldogabbaknak, tisztábbaknak, nemesebbeknek, hatalmasabbaknak szeretnélek látni benneteket. És legdrágább álmom az volt, hogy igazi és legnagyobb megváltótok leszek.

De ez a szeretet féltékeny, rejtett, különös. Mihelyt kifejezésre akarom juttatni, a szavak megfagynak ajkamon; mihelyt meg akarlak ölelni benneteket, undorra változik; mihelyt a társaságokban lélegzem, méreggel itatódik át és elrejtőzködik. Egészen bensőséges szeretet ez, egészen az enyém — magányos, önző, tehetetlen szeretet. Ahelyett, hogy lobogóbb lángra gyúlna szerettei láttára, lelohad és kihuny; ahelyett, hogy szerető cselekedetekben, szíves szavakban nyilatkoznék meg, a keserű szemrehányásnak és a szidalom korbácsának alakját ölti magára. Az én szeretetem köpésekből és korbácsütésekből van alkotva. Ti nem tudjátok sem megérteni, sem elfogadni.

Én, a könyörtelen őszinteségnek ezekben a pillanataiban, nem tudlak szemrehányással illetni benneteket. Bennem van a hiba: sokkal hidegebb vagyok, semhogy csakugyan össze tudnék oltadni veletek, mint szerelmes a szerelmesével. Mosolyomban olvassátok a gúnyolódást; közszóritásomban ott a remegő ököl. Az emberiség is az erőszakosaké és én nem tudtalak benneteket sem eléggé szeretni, sem eléggé korbácsolni.

Bennem csupán erőtlen szándékok vannak és

gyötrődnöm kell anélkül, hogy jogom volna egy szó vigasztalást kérni tőletek. Kicsiny Prometheus vagyok, akinek keblében ott a lelkiismeret-furdalás saskeselyűje, mert a lopott tűzzel csupán önmagát tudta megperzselni.

38.

Az ihlet.

Ó, ha egyszerre felbuggyanna bennem az ihlet felséges és mélységes áradata, mint valami régóta visszafojtott és erőszakkal elzárt ér, és a gondolatok éig szöknének, mint fantasztikus víz-sugarak, és a képek és az érzések és a drága döntő szavak úgy hullanának, mint az eső, hogy felfrissítsék szívemet; hogy vigasztalják, felemeljék, elérzékenyítsék minden ember szívét! ó, ha a lelkem egyszerre csak lángba borulna, mint a tarlók és a bozótok a mezőn, mint valami száraz és sűrű erdő, és a gondolataim megvilágítanák a mennyboltozatot, mint szétterülő röppentyűk, és a szavaim égetnének, mint az igazi tűz és gondolataim úgy fröccsenének rohanó tollam alól, mint a szikrák valami izzó tuskóból, ha megütik, és ha végre megvilágosíthatnám és felmelegíthetném minden ember lelkét! Miért nem adatott meg nekem ez az öröm, ez a boldogság, ez a kegyelem, éppen nekem, aki várom, áhítozom és akarom?

Ó, ha ezekből a napokból, a türelmetlen várakozás és az őrjöngő szózatok annyi éve után, új szavak áradatát hallanám felbugyborékolni, érezném, hogy soha nem érzett hullám tipor le és ahelyett, hogy mindig ugyanazokat a történetkéket írnám, a megszokott szavakat fűzőgetném,

bágyadt és toldozott-foldozott gondolatok ormain kínosan vánszorognék, váratlan igazságok, csodálatos képek és hangsúlyok és harmóniák és szenvedélyek fakadnának ajkamon, olyanok, amelyeket még soha ember fel nem fedezett, meg nem talált és meg nem érzett! Esténkint a gyer-tya vörhenyes és libegő lángjában, vagy a távoli mécses nyugodt és fehér világosságában, hány-szor vártam az isteni óra érkezését, mint ahogy a mindig kijátszott szerelmesek várják éjfélkor kedvesüket, aki végre megígérte, hogy eljön. És összetéptem az íveket, amelyek még nem voltak egészen tel© fekete és sietős, iromba betűimmel és kezeimmel dörzsöltem szemeimet és ostobán meredtem rá valami ostoba dologra, mintegy fél-álomban szörnyetegek és szakállas öregek kör-vonalait rajzolgattam és új meg új íveket téptem össze és átkoztam önmagamot, míg végre hirtelen felugrottam, félredobtam széket és tollat, leve-tettem magam az ágyra, de nem tudtam aludni, nem tudtam álmodni, nem tudtam felejtani.

Így történt ez százszor és ezerszer: a szellem mindig kemény és csökönyös maradt, a lélek mindig hideg és halott, a papiros mindig fehér, a dicsőség mindig távoli. A géniusz nincs itt, a visszhang nem felel, az ihlet nem ébred: sötétség, némaság, gyötrelem.

Mi mindent elkövettem volna és elkövetnék, hogy megrázkódjam és felriadjak egy pillanatra, hogy egyszerre csak fogadjam valami kinyilat-koztatás titokzatos tollbamondását!

Ihlessen Isten vagy démon, mindegy: csak legyen nagyobb nálam, egészségesebb nálam, látóbb nálam, csak az én számmal beszéljen, az én kezemmel írjon, az én gondolatommal gondol-kodjék.

39.

Tartozásaim.

De Isten nem akar beszélni az én számmal: nem fogok szent könyvet írni. És a démon, aki nek kedve telik az irodalomban, a borzalmak legbelseje felé ragad.

De attól tartok, hogy mégis csak valaki más beszél a számmal. Nem ismerem még enmagamat. Úgy összeszabdaltam magam, hogy a lelkem most apróra fel van darabolva, nincs benne élet, minden rostja szabadon van és összegabalyodott, mint holmi boncolóasztalon. Nem ismerem magamat. Nem ismerek rá a hangomra. Mikor beszélek, nem tudom, hogy a szavak csakugyan belőlem fakadnak-e vagy talán valami kaján sűgő bújt meg a hátam mögött.

Érzem, hogy *adós* vagyok. Minden embernek van adóssága, de csak nagyon kevesen ismerik el tartozásaikat és a legtöbbször esze ágában sincs megfizetni. Az emberi szellem története tele van megóvatolt váltókkal. Megesszük az öregeket, mint a Csendes-óceán vadjai, de nem tudjuk mindig megemészteni őket. Mindazonáltal magunkénak valljuk a hányást, amely ezekre a falásokra következik.

Végzetlenül eladósodottnak érzem magamat. Elmondhatom szent Pállal: »Adósuk vagyok a görögöknek és a rómaiaknak, a zsidóknak és a pogányoknak. Hozzátehetnék még vagy féltucat népet és számlám akkor sem lenne lezárva. Olyan vagyok; mint az aranykor emberei: nem teszek különbséget enyém és tied között. Nem loptam előre megfontolt szándékkal. A plágiu-moktól undorodom: az ilyesmit csak a legszegényebbek és a leggazdagabbak engedhetik meg

maguknak. De belélegzettem, magamba szívtam, megrágtam és lenyeltem mindazt, ami a kezem ügyébe került és most nem tudom végrehajtani a javak szétválasztását. Ízig-vérig átittattak mások elméletei, teli vagyok tömve könyvekkel, torkig laktam cikkekkel, teli vagyok gyömöszölve szavakkal és képekkel. A kultúrának és másoknak a gyermeke vagyok, holott szeretnék lángész lenni és enmagam.

Ez a felemás állapot gyötör: tudni akarnám, ki vagyok tulajdonképpen, mennyi részem van személy szerint abban, amit tettem. Ajándékot szeretnék adni a többieknek, miután megloptam őket; szeretném gyarapítani valamivel azt a civilizációt, amely táplált. Szeretném megtalálni enmagamat: számvetést csinálni és tovább állni a poggyászzal, még ha csak szemernyit nyom is. Odabiggyesztettem a nevemet könyveim címlapjára: de szeretném tudni, hogy voltaképpen mi az enyém és mit vettem kölcsön. Ügy érzem, annyira össze vagyok gyúrva a többiekkel, hogy nem tudom összeszedni tulajdon tagjaimat. Kórusban énekelek és sehogy sem tudom kivenni a hangom csengését.

Undorodom. Ez a közösködés bosszant; a lopásnak ez a gyanúja felzaklat. Szeretnék senki-nek sem tartozni; és szívesen lemondanék arról, hogy hitelezőim elismerjenek. *Én* akarok lenni, én magam, külön, függetlenül, kötelezettségek nélkül, egyetlen és törvényes tulajdonosa gyanánt enmagamnak és dolgaimnak. Robinson vagyok, de nincs szigetem.

Ehelyett valahányszor elolvasom azt, amit írtam, mindig félek, hogy azon veszem észre magam, hogy idegen házban vagyok. Meglehet, hogy ezt a szót valamelyik ókori írótól vettem; az a kép esetleg reminiscencia egy másiktól; emez

a gondolat esetleg álruhába öltöztetése vagy kinyújtatása egy idegen elméletnek; lehetséges, hogy amazt a típust egy olvasott regény vagy egy élő személy sugallta; amazt a csípős megjegyzést talán az egyik barátommal folytatott társalgásból kölcsönöztem. A múltak és a jelen árnyai összeverődnek körülöttem és én szeretném mindegyiknek az arcába vágni a maga vagyónát, minden szaporulatával és kamatával együtt. Mások nem ilyen aggodalmasak: irigylem őket. De nem szeretnék kölcsönt venni a valóságtól sem; szeretnék olyan lenni, mint a pók, amely alkotásának minden fonalát a gyomrából húzza elő. Gyűlölöm a méhet és érzem a mézén a lopottjóság szagát. Szeretnék enmagamnak és csakis enmagamnak az adósa lenni. Még a mennybolt tüneményei és az emberek arca és az erdők fái és a városok házai se adjanak nekem semmit. Nem nélkülözhetem egyiket sem, mégis szégyellem, hogy ott találom őket magamban, írásaimban. Úgy érzem, hogy ama bizonyos mennybolt, amaz arc, ama fa, ama ház nélkül nem tudtam volna semmit sem elmondani, és ez megszorít. Szeretnék pusztaságot teremteni szellemem körül, hogy lássam, mire képes magára hagyottan. Képtelen kívánság, nevetséges szándék, lehetetlen feltevés: nem kérek belőle! De nem tehetek róla: fő-fő adósnak, a megbolondulásig adósnak érzem magamat. És aztán van nagyobb baj is: néhanapján félek, hogy azt, amit tehetségemnek nevezek, tőlem teljesen idegen, — és ennél fogva testi dolgoknak köszönhetem. Ha két csésze kávé után szellemesebb vagyok, ha gyorsabban jár az eszem, miután egy egész teáskannát kiürítettem, ha vidám és elmés leszek néhány pohár pezsgő után, ha nemesebbnek érzem magamat egy ezerméteres hegycsúcson, ha a kávéházi zene, vagy a

katonák harsonája, vagy egy szimfónia-ütem költőibb hangulatba ringat és olyan gondolatokat, képeket és körmondatokat fakaszt bennem, amelyeket nem tudnék felidézni a magányosságban, akkor ostoba szégyenkezés csordul fel a lelkemben és az a kegyetlen gyanú támad bennem, hogy én csupán afféle agy-gépezet vagyok, amely visszaadja azt, amit beledobnak, amelynek szüksége van tüzelőre és kencére, hogy dolgozhasson és hogy nem én gondolkodom és álmodozom, hanem a kávé, a tea, a bor, az oxigén és a zene gondolkodik és álmodozik bennem. Oktalan félelem, meglehet: hiszen vannak emberek, akik ugyanazt isszák és hallják, amit én iszom és hallgatok és mégsem alkotják azt, amit én alkotok. De mindegy. Ez a fekete vagy sárga ruha, amelyet testemre öltök, hatással van rám: ha nem venném fel, nem azt írnám, amit írok, vagy nem így gondolkodnám. Ezek a testi és külső dolgok egyik részét teszik ihletemnek, munkatársai munkámnak, és ez feldühösít és megundorít. Már az is eléggé bosszantó, ha az ember Shakespeare-nek adósa, de az, hogy az ember valami portorico- és sandomingo- vagy ceylon-teaforrázatnak köszönhet valamit, túlságosan megalázó.

Nem tudom, hányan érzik ezt a szerencsétlen gyötrelmet, hogy nem tudják megtalálni önmagukat. A görögök a maguk γυνῆ: σεαυτόν-jával és Ibsen az ő »légy önmagad«-jával hihetetlenül ingerelnek. Hogyan ismerjem meg enmagamat, ha nem tudok magamra találni ebben az ember-sűrűben, amely mindenfelől szorongat és összenyom? És hogyan válhatok csakugyan enmagammá, ha nem tudom, hogy mi a kisebb részekre nem bontható magva, a végső maradéka egyéniségemnek?

Én nem egy embert keresek, nem az Embert

keresem: magamat akarom, egyesegyedül magamat. És nem tudom, hogy ki vagyok, azt sem, hogy hol vagyok, azt sem, hogy tulajdonképpen mit gondolok. Ezzel az énemmel, amelybe belebugyoláltak, felöltöztettek, belegyömöszöltek mások, ezzel kell élnem — ezzel kell élnem mindörökre, ismeretlenül. És ez, bár nem csupán ez, egyik gyötrelme kegyetlen életemnek.

40.

A bohóc.

Mielőtt éhen halnék és megfagynék, mint valami kóbor macska, minden mesterséget végigpróbálok. Elmegyek rongyot szedni az uccákra zsákkal a hátamon. Elmegyek a templomok és a kávéházak ajtajába, hogy Isten nevében alamizsnát kérjek; felcsapok nyilvános illemhelyek örének; medvét táncoltatok a falvak piacain és ha minden kötél szakad, beállok ügyvédbojtárnak. De van egy mesterség, amelyet nem fogok üzni soha, soha, még akkor sem, ha torkomnak szegzett pisztollyal kényszerítenének rá.

Sohasem lessek, bohóc-író, író, aki azért ír, hogy mulattassa az embereket, hogy elszórakoztassa az unatkozókat és a csavargókat, sohasem fogom üzni az olyan ember gyalázatos mesterségét, aki egyik újévtől a másikig történeteket talál ki, cselszövényeket gyárt, kalandokat kutat, emlékeket frissít fel, regényeket tereget ki, novellákat rögtönöz és vígjátékokat eszkábál, hogy megkacagtassa, vagy megríkassa azt, aki fizet neki és megtapsolja.

Fölösleges, hogy ezek a nyilvános mulattatók szépségről szavaljanak és tetsessék magukat, hogy

fittyet hánynak a népre és suttyomban és este a sötétben vegyék át szórakoztatásuk bérét. Akarva, akaratlanul, a szuverén tömeg talpnyalói ők, amely el akarja feledni az ocsmány, mindennapi életet; fizetett bohócai a népnek; hódoló hegedősei a polgárságnak, amely dohányzás és séta közben olvasni akar. Aki költött dolgokat árul, az szolgálja az unatkozó és pénzes embernek — afféle közvetítő, aki mások költött életét nyújtja annak, akiben magában nincs elegendő élet. Hatás tekintetében mi a különbség egy szivar és egy elbeszélés között, egy dráma és egy üveg bor közötti Szivarozás és olvasás közben múlik a várakozás unalma — ha pedig az ember végignéz egy vígjátékot, vagy alaposan becsíp, bevonul valamilyen más világ életébe, hogy álmodja és lássa azt, ami nincs.

Van különbség köztük: a művészet. És megengedem, hogy nagyon szép dolgokat lehet mondani ily módon is és olyan műveket lehet alkotni, amelyek Isten tudja mennyi ideig élnek majd az emberek szívében. De mindent összevéve, mindezekben a dolgokban alapjában véve mindig ott van az a gondolat, hogy mindenekelőtt szórakoztatni kell az embereket és vidám hangulatba kell őket ringatni és nagyon helyes dolog elbeszélésekkel tartani őket, hogy el ne szundítsanak, hogy lélegzetük meggyorsuljon, hogy biztosabban a lelkükhöz férközhessünk és suttyomban a fejükbe verjünk valami nagy igazságot.

De mit törődöm én az emberek mulattatásával? Én nem akarok senkinek a bohóca lenni. És állítom, hogy valamennyi regényíró, meseíró, elbeszélő, vígjátékíró és drámaíró bohóc volt, olyan ember, aki abból él, hogy felcsiklandozza az emberek képzelődését, mint ahogy a zenészek a fület, a nők pedig a testét simogatják.

Az emberek úgyszólván mind gyermekek, még hatvanéves korukban is, és szükségük van az efféle unaloműzőkre; szükségük van költői és kalandos, festői és patetikus dolgokra. Az írók, ha maguk nem is voltak éppen gyermekek, kedvükre tettek és négykézláb mászkáltak a földön és seprőnyélen lovagolva fújták a trombitát. Nincs ínyemre, hogy olyan emberek vannak köztük, mint Homeros, mint Cervantes, mint Shakespeare, mint Dosztojevszkij, akiket nagyon szeretek. Mit akartok? ők is bohócok, mint a többiek. Ha olvasom őket és elszórakozom meséiken, magam is együgyű kis gyermek vagyok, aki nem tud ellenni anyja meséi nélkül.

Úgy veszem észre, hogy kielégíthetetlen, házsártos és szigorú vagyok. Ki gondolt valaha is olyat, hogy bohócok voltak azok, akik beragyogták gyermekkorunkat, és annyi beszédes alakjukkal mellénk szegődtek ifjúságunk és fiatalságunk bús és buja estéin? Ha nem fog el ez a sötét düh, amelytől szidalmakat és sértéseket okádok, magam is kételkedem szavaimban és már-már igazságtalannak, örültnek és gonosznak hiszem magamat. De szó sincs róla. Gondoljátok csak meg, mi a bohóc: olyan ember, aki eltereli az emberek figyelmét és elszórakoztatja őket. Hogyan? Gyakran úgy, hogy kinevetteti velük a mások szerencsétlenségét, vagy legalább is felhasználja a bajokat és balsorsokat, nem arra, hogy részvétet és borzalmat ébresszen, hanem arra, hogy kielégítse kíváncsiságukat. Két szerelmes megindító története, akik meghaltak, mielőtt egymáséi lehettek, biztos szer arra, hogy az ember tízzel kevesebbet ásítson óránként — az anya kétségbeesése, a feleség hűtlensége, a bosszú kegyetlensége, a csalódott ember szomorúsága, a rajongó nemes örülete, az ártatlan szörnyű

halála: nincs a világon semmi, amit a hivatásos elbeszélő meg ne ragadna és ki ne sajátítana, hogy aztán feltáralja az ifiuraknak és kisasszonyoknak, akik nem tombolhatják ki magukat eléggé a természetes életben, és a papáknak és a mamáknak, akik szívesen kacagnak egyet Don Quijote rovására és szívesen hullatnak egy-egy könnyecskét Lear király sorsán. Egész művésztüknek, amely néha nagyszerű, az a célja, hogy mélységesen lekösse a naplopó olvasókat vagy nézőket úgy, hogy csakugyan kilendüljenek személyes, gyűlöletes, hitvány és megalázó kicsi életükből. Nem bánom, vegyétek a bohóc szót neme-sebb, magasztosabb és heroikusabb értelemben, de hadd nevezzem én így mindazokat, akik bizonyos jutalom reményében — legyen az akár babérág, akár dicsőséges felirat, akár taps, akár tízezer líra készpénz — azzal a céllal írnak valamit, hogy kellemes szórakozást szerezzenek az embereknek.

És azt hiszitek, hogy az ilyesmi olyan embereknek a műve, akik tudják, hol a helyük ezen a titokzatos és imádatos világon? Azt hiszitek, hogy annak a néhány embernek, aki pár arasznyival tovább lát, mint ezek a kölyök-bestiák és ismeri a véget, amely reánk vár, ha nem tudjuk bátran letiporni a végzetet, akként, hogy tisztább életet teremtünk a fenyegető semmivel szemben, mondom, azt hiszitek, hogy ezeknek szítaniok kellene az embereknek ezt a gyerekeskedését és játszadozását és meg kellene állítaniok őket a papiros-színházak előtt, amelyekben álom-bábuk mozognak, hogy meghallgassák képzeletbeli árnyékok képzeletbeli sorsait?

Mire való ennyi idétlen részvét irántuk és minek ennyi tehetséget pazarolni elaltatásukra és mulattatásukra, holott sokkal szebb és veszedel-

mesebb volna üvöltésekkel felriasztani őket, szembeállítani őket a sötétséggel, fejjel lefelé belelógatni őket a mélységbe s így kényszeríteni őket arra, hogy felegyenesedjenek, kitakarózzanak, jobban elszoruljon a szívük, de jobban fel is magasodjanak a világegyetem előtt, amely már alig bírja őket.

De ugyan-ugyan, mesécskék, legendák, tragédiák! Aki unatkozik, lovagoljon seprőn, vagy vesse magát a tengerbe. És a lángész ne foglalkozzék többé azzal, hogy szórakoztató olvasmányokkal ajándékozza meg a dologtalanokat és felelevenítsen olyanokat, akik a múltban éltek, vagy sohasem éltek, hanem hirdessen új életeteket és jobb életeteket, készítsen elő olyan világot, amely csupán a lélek fájdalmait ismeri, amelyben olyan emberek laknak, akik nem arra gondolnak, hogy feledjenek, hanem arra, hogy emlékezzenek és ígérjenek.

41.

Egy kis bizonyosság.

Nem kérek sem kenyeret, sem dicsőséget, sem részvétet. Nem kérek ölelést a nőktől, vagy pénzt a bankároktól, vagy magasztalásokat a »zseniális emberektől. Az effélékre fütyülök; vagy megszerzem a magam erejéből, vagy lopom őket. De kérek és könyörgök, alázatosan, térdenállva, lelkem minden erejével és szenvedélyével, egy kis bizonyosságot; egyetlenegy, kicsike, biztos hitet, az igazság egyetlen atomját! Kérlek benneteket és rimáncodom, mindenre ami szent és drága előttetek, életetekre, mai kedvesetekre, dédelgett eszmétekre, mondjátok meg, van-e valaki köztetek, aki birtokában van annak, amit keresek,

van-e valaki, aki *bizonyos*, aki *ismer*, aki *tud*, aki az *igazságban* ól és mozog. És ha van, és ha nem téved és nem csalódik, és ha olyan nagylelkű, mint amilyen szerencsés, mondja meg nekem, amit ismer és amit tud, fedje fel előttem eskü terhe alatt és fizettesse meg velem, amilyen drágán csak akarja, ahogy akarja: az igazságot.

Szükségem van egy kis bizonyosságra — szükségem van valamelyes igazságra. Nem lehetek el nélküle; nem élhetek tovább nélküle. Nem kérek mást, nem kérek semmi többet, de az, amit kérek sok, rendkívüli: tudom. De mindenképpen akarom, minden áron meg kell kapnom, ha ugyan van vaJaki a világon, aki szívéen viseli az életemet.

Csak ezt kerestem. Csecsemőkorom óta csak ennek éltem. Hiába kopogtattam minden kapun, hiába kérdeztem minden szemet, hiába faggattam minden száját és kutattam át ezer és tízezer szívet. És hiába vettem magam az életbe úgy, hogy fulladoztam és öklendeztem, és hiába, mindig csak hiába tettem tönkre a szememet ódon és egészen új könyvekkel, és hiába zúgattam fejemben a vetélkedő filozófusok üvöltéseit, és hiába, örökkön hiába idéztem a belső visszhangokat és készítettem elő alázatosan a kinyilatkoztatás útjait. De semmi nem történt, de semmi, és senki sem felelt.

Senki sem felelt úgy, hogy kioltotta volna belőlem a továbbkérdézősködés minden vágyát és szükségérzetét; semmi sem történt, ami megnyugtatta volna túlságosan türelmetlen szívemet és kielégítette volna ezt az én lelkemet, amely szomjas, mint a pusztaság. Ezek a kísérletek és próbák és erőfeszítések nem voltak mind haszontalanok: sok házfal leomlott, sok várfal ledőlt és megrepedt, némelyik szép csendesesen, mint a szétömlő homok, mások nagy dübörgéssel, mintha új

föld robbant volna a régi mellett. De minden fal mögött üresség tátongott; minden várfal mögött sötétség terpeszkedett és a visszhang oly különös volt, hogy a reménység minden *igenjére* elhaló *nem* búgott vissza szüntelenül.

Senki sem mondhatja, hogy nem volt bátorságom. Emlékszem még a hosszú, derűs, szabadban átvirrasztott éjszakákra, lelkemben a végtelenség illúziójával, ama mennyboltok és ama csillagok alatt, amelyek szentséggel töltik el az embert és lecsiszolják gondolatairól a hétköznapi állati színeit... És görnyedtem a mikroszkóp lencséje fölött: és mit láttam? Azt, amit naponta látok szabad szemmel: kicsiny lényeket egy kicsiny világban, amint elnyelik egymást.

Jöttek a hit emberei is és azok, akiknek hivatásuk a hit fenntartása. És semmiféle fejtegetésükkel nem sikerült belém csepegtetniük azt a hitet, amelyet szavaikkal hirdettek, és ahol ott voltak a szaviak, nem voltak ott a cselekedetek; és ahol ott voltak a szavak, ott az én elátkozott szellemem észrevette a csalásokat, a kevélységeket, az illúziókat, a tudatlanságokat, a csaláftárságokat, a haszonleséseket, a számításokat és mindazt, ami az Úristent az ember rabszolgájává akarja lefokozni.

Nem volt szerencsém a filozófusokkal sem: a jobbak szamarak voltak, akik miközben a kaszát köszörülték, letaposták a gabonát, mielőtt learatták volna, a többiek pedig jelentéktelen költők voltak, riasztó örültek, akik éjjel-nappal képzeletbeli mennyei városok hosszú, magas és dús homlokzatait tervezgették, amelyekben senki sem tud élni és amelyek mögött nem voltak szobák.

És sehonnan semmiféle igazság. Úgy értem, olyan igazság, mint azok, amelyek porba sűjtanak, mint az isteni villámok és olthatatlan

fénnyel világítják meg a külsőt és a belsőt: az embert és a képmását. És sehonnan semmiféle bizonyosság. Minden dolognak láttam a színét és visszáját és a visszája színét és a színe visszáját; minden eszme gyémánt volt és prizma és négyarcú herma és tíz kérdésre ezer választ adó szfinksz. Semmiről sem mondhatja senki: Ez így van, nem pedig másképpen. Semmiféle kérdésre sem lehet csupán egyféleképpen és csupán azon az egy módon megfelelni. Minden embernek, aki beszél, megvan a maga jó oka és aki ellene beszél, annak is megvan a magáé, és annak is megvan a magáé, aki az első és a második és az esetleges negyedik ellen beszél. Szép sorjában el kell ismerünk: az örültnék is megvannak a maga érvei és ezeket is bölcsen végig kell hallgatni.

Szkeptikus vagyok? Szerencsétlenségemre — nem. Még skeptikus sem vagyok. A skeptikus boldog: van még hite valamiben, a hit a bizonyosság lehetetlenségében.

Ő nyugodt lehet, és ha ínyére van, lehet dogmatikus. De én nem. Én még csak minden kutatás hiábavalóságában sem hiszek és még abban sem vagyok biztos, hogy nincs bizonyosság. A lehetséges dolgok közé tartozik az is: hogy van igazság és hogy birtokában van valakinek.

Mit jelent az, hogy én nem találtam meg és hogy nincs a birtokomban? Tovább már nem akarok így élni: kétség és tagadás közt vergődve, mint most, örülten az egyre kiújuló sóvárgástól, belebágyadtan a mindig ismétlődő kudarcba. Azt akarom, hogy segítsen rajtam valaki és hogy az, aki már megnyugodott, adjon nekem is egy cseppet a maga békességéből.

De nem szavakat, ej! nem ámitásokat, nem badarságokat, nem gyerekreményeket vagy aszszonyi locsogásokat!

Biztos bizonyosságot akarok — ha csak egyet is! — megdönthetetlen hitet akarok — ha csak egyetlenegyet is. Igaz igazságot akarok, akármilyen kicsiny is, akármilyen ösztövé is, — csak egyetlenegyet! De olyan igazságot, amelynek révén megérinthetem a világ legbelső lényegét; az utolsó, a legerősebb támasztékot; olyan igazságot, amely magától meggyökeredzik a fejemben és nem enged többé megfoganni olyant, amely ellentmond neki; szóval olyan igazságot, amely *megismerés*, igazi és tulajdonképpeni, tökéletes, végleges, hiteles, vitathatatlan megismerés.

Enélkül az igazság nélkül nem tudok tovább élni és ha senki sem könyörül meg rajtam, ha senki sem tud felelni nekem, akkor a halálban keresem a tökéletes világosság boldogságát, vagy az örök semmi nyugalmát.

42.

A szenvedést akarom!

Vannak pillanatok, amelyekben mintha semmi bajom sem volna, amelyekben boldognak érzem magamat, amelyekben megvan bennem az a hitvány bátorság, hogy feledjem életem minden alacsonyságát és gyötrelmét és szép csendesen, lassacskán, képmutatón elnyújtózom a kényelmekben, a megszokottságokban, valamennyitek kéjes, zsíros, nyugodt életében, ó embertársaim, akiket gyűlölök. Szégyelletes dolog ez és némi irtózásomba kerül megvallanom.

Én nem az öröme születtem, nekem nem szabad a gyönyört keresnem, jaj nekem, ha behullok a boldogság langyos és ringató karjaiba! Ha

hű akarok maradni lelkem létalapjához — ahhoz az eskühöz, amelyet újjászületéseimkor tettem — ahhoz a szerződéshez, amelyet az étellel és a halállal kötöttem, akkor nem szabad feloldódnom és belebágyadnom a hétköznapi és közönséges jólét tejes moslékába.

Túlságosan sok szabályosság, túlságosan sok béke, túlságosan sok nyugalom van immár az életemben. Miközben az ember fiainak nincs hová lehajtaniuk fejüket, nekem ötszobás lakásom van egy ódon palotában, a mindig viruló kertek tözsomszédságában és rátűz a nap és altató pompás ágyak vannak benne, marasztaló öblös karosszékek, laktató feneketlen tálak. Szegény vagyok, de mindenem megvan. Mindennap ott gőzölög a leves asztalomon és barnapirosra sült kenyér ropog fogaim között. Annak is juttat a föld egy kis mosolygást, aki el akart távolodni tőle, mint egy kitagadott fiú.

Ma az egész életem rendezett és szabályos. Korán fekszem, reggelig alszom, gyomrom jól emészt, barátaim szeretnek, a nők keresnek, kicsinyek és nagyok kalapot emelnek előttem. Minden rendben van — semmim sem hiányzik. Minden rendben van és, semmim sem hiányzik,, h a az ember csupán a külsőt nézi és a maga mértéke szerint ítéli meg a többieket. De én nemi ezért jöttem a világra, nem ezért fogadtam el az életet, nem ezért sanyargattam magam húsz évig egyhuzamban és nem ezért korbácsoltam a lelkemet, mint ahogy valami örült barát sanyargatta és korbácsolta mellét és vállait. Azért maradtam a világon, mert a világ még nagyon fél a semmitől; azért fogadtam el az életet, mert az élet fájdalmasabb a halálnál; szíven szúrtam, megnyúztam és véresre vertem magamat, mert csak a fájdalomtól fakad az igazság, csak a vonaglásban szü-

letnek az értelem magzatai; és az egész zene nem egyéb, mint a bánat, és a kétségbeesés mélyén van az egyetlen igazság, amely nem kelt utálatot. Én nem akarok sem megelégedett lenni, sem nyugodt, sem boldog, sem gazdag. Minden csapást a fejemre idézek; seregestül szólítgatom a szerencsétlenséget életem útjára: hogy betegségben vacogjanak a fogaim; hogy szegénység fossza ki házamat; hogy a szerelem cserben hagyjon; hogy barátaim elpártoljanak; hogy férgek nyüzsögjenek rajtam; hogy a láz és az örült-ség marakodjon fejemen; hogy ellenségeim üldözzenek és megsebesítsenek; hogy egyetlen szeret-teim hirtelen, jajszó nélkül haljanak meg mel-lettem ... A világ minden fájdalma szegőd jók hozzám: csak ezen az áron derül ki, hogy ember vagyok-e vagy rongy, hogy lélek vagy csupán csontváz emel-e. Hajam őszbe csavarodik, arcom elpetyhüdik; homlokom megráncosodik; könnyeim folynak: mit törődöm vele? Csak a két-ségbeesett magányosságban tenyésznek azok a virágok, amelyeket én keresek — azok a virá-gok, amelyek nem fonnyadnak el soha, nem kók-kadnak le soha, amelyek mindörökre élnek és illatoznak.

43.

A test pusztulása.

Nemcsak a lélek ernyedt el, hanem a test is összeroppant és haldoklik. Túlságosan sokáig hajtogattam: szellem, szellem! és a testre nem gondoltam és elnyomtam, mint valami csökönyös gebét, sarkantyúzással és zablarángatással. Reméltem, hogy betöröm; arra számítottam, hogy majd lebírom és hogy kisémmizem a lélek életé-

ből és rabszolgámmá igazom és rá se hederíték, és most megbosszulja magát: érzem, hogy közeledik a vég és hogy a hórihorgas csontoknak ez a kevés hússal párnázott gerendázata a bomlás tüneteit mutatja — készül visszatérni, sár a sárba.

Először is a szemeim. Ezeket már gyermekkorom óta tönkretettem azzal, hogy gyertyalángnál vagy kis olaj lámpának nyugodtabb, de pislákolóbb fényénél olvastam, amely éjfél-tájban szinte mindig szép lassan kialudt és ott hagyott a, sötétben, a szörnyű bűzben, amely a füstölgő mécses még izzó kanócából áradt. Feláldoztam őket téli napokon, lomha szürkületeken (micsoda bosszúság félbehagyni egy lapot, amely leköt és felkelni a meleg székről, hogy gyufát keressek!), ódon könyvtárak sötét termeiben, — és konokul olvastam, amíg csak ki tudtam venni a betűk alakját; írtam, amíg csak írni tudtam, szinte tapogatódzva a vonalozatlan papiroson! És reggelente, alig hogy az első világosság beszűrődött az ablaktáblákon, gyakran újra felvettem a könyvet, amelyet este kénytelenségből lettem és olvastam, az ágyban, mindaddig, míg lepedőim állati melegének undora ki nem hajtott a hideg uccára és megszokott dolgaimra.

Az éjszakáknak ennél a szegényes és vöröslő világításánál, a hajnali szürkületnek ennél a gyér és élénk világosságánál megerőltettem szemeimet: szembogaram óriásira tágultak, szemhéjaim kivörösödtek. Azután egész nap valami zibbadást éreztem és a könny folydogált lefele az arcomon. Nem törődtem vele, de évek óta nem látom már, mi van ott a hegyen és pár lépésről sem ismerek meg egy-egy baráti és meghitt arcot. Nem látok: csak közelről látok és erős szemüveggel. A világ elvesztette számomra legeleveníbb színeit és éles és határozott körvonalait

Mindent zavarosan látok, úgyszólván valami ködben, amely egyelőre nagyon-nagyon lenge, de egyetemes és állandó. Esténként messziről minden alak egybefolyik előttem: megesik velem, hogy a csuklyás férfit nőnek, a nyugodt kis lángot hosszú, vörös fénysávnak, a bárkát, amely a folyamon siklik, fekete foltnak nézem az áradatban. Az arcok világos foltok; az ablakok sötét foltok a házakon; a fák homályos és tömör foltok, amelyek kiemelkednek az árnyékból, és az égen alig ragyog számomra három vagy négy elsőrendű csillag.

És ha csak így maradna! De félek, hogy megvakulok. Félek, hogy mindig kevesebbet látok — végül aztán semmit! Rémülettel képzelem el, hogy milyen lenne az életem. Nincs más erőm, csak az értelem, nincsenek más barátaim, csak a halottak, nincsenek más gyönyörúségeim, csak a könyvek. És nem olvashatnék többé! Egyetlen-egyét sem láthatnék többé azokból a szép, kerek, elzevir, kurzív betűkből, amelyek annyi gyönyörúséget szereztek nekem, amelyek mindarra megtanítottak,, amit tudok, amelyek kifejezték mások számára azt, ami valamelyest értékes volt bennem. Mások kegyére szorulnék, idegen szemekkel kellene olvasnom; mások válogatására, türelmére, részvételére volnék utalva. És körülöttem sötét — koromsötét! Feketeség és homályosság mindenfelől — örökre! Én, a gondolkodásommal, *egyedül* a sötétség közepette, halálomig. Nem hiszek benne komolyan, mégis minduntalan rá gondolok, mint valami bizonyos, már megállapított tényre — amely csak napok, vagy évek kérdése. És próbálgatom élni ezt az előre sejtett boldogtalan életet: egyszer-másszor, ha az ucca elhagyatott, lehunyom a szemeimet és úgy megyek tovább — tétovázóim, nem járok egyenesen; érzem

magam mellett a házak gyámoszlopait, vagy vakolatát és lábaim alatt a kövezetet, amely visszhangzik lépteim nyomán. Vájjon haza tudnék-e jutni? De egyszerre csak zajt hallok: valami kocsi, valami járókelő. Kinyitom a szemeimet: a világ nem veszett el. Még látok valamit: meg Vagyok mentve! Megint lehunyom a szemeimet és a homályosság és az öröm között foytatom utamat és megérkezem célomhoz.

De hiába minden: bizonyosan megvakulok, érzem. A tér már bizonyos pontokon mindörökre megszakad. Kis, sötét foltok táncolnak és forognak előttem és nincs szemüveg, amely eltüntetné őket. Ha majd kiszélesednek és egyesülnek, számomra lehull a vakság fekete és örök függőnye a nap és a szín nagyszerű világára — és mindennek vége lesz.

Ha nem vakon, akkor agyalágyultan halok meg: az idegeim is el vannak rongyolva és az agyam nem egészséges. Jó ideje érzem már az előjeleit: fájdalmakat és merevedéseket egyik lábamban, ujjaim önkéntelen mozgását, kegyetlen hasogatásokat a fejemben. Néha úgy érzem, mintha valami megolvadna a koponyámban. Ha gondolkodni akarok, minden összegabalyodik és ködbe borul, és úgy tűnik, hogy minden tárgy örvényesen kering s mégis mindig előttem marad, és a gondolatok egyszerre csak eltűnnek és sehogysem tudom többé visszahívni őket, és egy-egy ostoba szó, egy-egy jelentéktelen kép felbukkan és idemered elém és nem akar visszatérni a tudatalanság sötétségébe. És a levegő úgy súlyosodik rám, mintha az égboltozatot kellené tartanom fejemmel, és bennem üresség és fájdalom, és nem tudok gondolkodni,, nem tudok dolgozni, nem akarok többé semmiről sem tudni. A renyhe roppant fáradtsága, lelki étvágytalan-

sága az olyan embernek, aki mindent megivott és mindent kihányt, a gyűlölet minden gondolat és minden arc iránt, megvetést és szánalmat kelt magam iránt még tulajdon magamban is.

Nem egyszer elájultam — otthon is, máshol is. És azután a bárgyú lábbadozás, a fokozott pihenés, a kimondhatatlan megalázkodás, a tehetetlen düh, az iránytalan erőfeszítések hosszú napjai. Semmi sem tudott felvillanyozni: sem kávé, sem tea, sem bor, sem barátaim jóságos szavai, sem a nők kedveskedései. Élvezem az undort és belefulladások a semmibe: és csak az éjszakát és az ágyat és a mély, hosszú, állati, világos nappalig tartó álmat kívánom.

Időnkint bágyadások, szeszélyek, kizökkenések, rögeszmék: és valamennyi közt legszörnyűbb az a zűrzavar, az a szorítás, az a nyomás a fejemben, ami nem, csupán fejfájás, hanem lélekfájás, a lélek vérszegénysége, néma szégyenkezés a gyűlölt és szükséges renyhesség miatt. Egy-egy pillanatra úgy tűnik, hogy nem tudom lerögzíteni gondolatomat és a kavargó eszméknek, a lehetetlen alakoknak, a töredékeknek, a mondatoknak ezt az egész rohanó, vágató, üvöltő táncát; ez a tánc megragad és magával vonzol, belebonyolít tulajdon teremtményeim gabalyodásába — villanó és kihunyó fények gomolygása ez valami sötét tengeren — és aztán elfog a halálos kimerültség, mint az olyan embert, akinek nincs többé semmi dolga a világon, amely már nem az övé, és csupán enni akar, hogy újra visszanyerje tartós testi egészségét. Egy szép napon aztán bekövetkezik a válság — és a testnek egyik része megbénul, örökre, és az agy nem működik többé, nem gondolkodik többé, nem látja többé azt, amit látott; nem emlékszik arra, amit lát; nem tud majd! többé behatolni mások

gondolataiba, összeszedni és kifejezni a maga gondolatait. Néhány hétköznapi, az egységből kitépott képnek lassú és hülye folyamata lesz ez: valami fehérség, fehérre meszelt falak, fehér kötények és egy csinos örültekházának, egy fizetéses örültekházának titoktalan mennyboltozata és nyugodt sürgés-forgása. Vagy talán dühös üvöltések és szörnyű félelmek és kísértetekkel és kiáltásokkal terhes éjszakák, a léleknek és a szobának sötéttségében? Vagy talán a lassú és öntudatlan kilobbanás — amikor majd nem fogok fel, nem értek meg, nem tudok többé, soha, soha, semmit — nem fogom fel azt sem, hogy nem fogok fel semmit... És a halál...

*Amíg nap vagyon, álljuk meg helyünket emelt fővel
és azt, amit megtehetünk, ne hagyjuk utódainkra*

GOETHE

ALLEGRETTO

44.

A halál.

De ki mondta, hogy meg kell halnom? Meghalni? Hát nekem is abba kellene hagynom egyszerre csak a lélegzést, a látást, a mozgást, a szenvedést? Ügy kellene tennem, mint a többieknek? Mint mindenkinek? Minden ember meghal. Köszönöm szépen: de hát azt hiszitek, hogy ez elegendő ok rá? Haljon csak meg, aki akar; én *én* vagyok és nem vagyok a többiek.

De nem, szó sincs róla! Itt bizonyosan valami tévedés van, valami roppant félreértés. Mi értelme volna annak, hogy én is elmúljak, ostobán, mint akárki más? Hát nem tudjátok, hogy én az egész világot magamban hordozom? Nem tudjátok, hogy ha meghalok, nincs többé sem eső, amely hull és a levelekre pereg, sem gyönyörű meleg nap, amely perzseli a bőrt, sem zöld és fehér rét, amelyen megbokrosodnak a paripák, amikor a szél végigseper rajta, sem hatalmas kék égboltozat, sem nyugodt és fehér ökör, sem aranyalpra festett Madonnák sötét templomok mélyén, sem elhagyott lányok epedő dalai, sem örömök, amelyek felszikkáznak estennen az ablakokban a vörös villanyfényben?

Az egész világ, szépségeivel és borzalmaival, eszméivel és testeivel, az egész világ itt van ben-

nem, a bensőmben és megsemmisülne, ha én meghalnék.

De hogyan is? Mint a többieknek, nekem is kihűlt testté, bűzös hullává, férgek tanyájává, maroknyi porrá, tenyérszerű sárrá kellene válnom? Hogy képzeljek el, magamról ilyesmit? Megtörténhetik-e valaha, hogy a világ egyszerre meghaljon velem? Rendjén van-e, hogy mindaz, amit agyamban és szívemben hordozok, a gondolatoknak és emlékeknek, képeknek és lihegéseknek ez az egész végtelen bugyogása, megszűnik, megáll mindörökre? Hogyan képzelhetem el, hogy a világ tovább is él, ha nem tudom másképp elgondolni csak az *én* gondolatommal?

Hát félre innen alattomos és kaján csábítók, kiéhezett, kegyetlen halottak! Én nem halhatok meg — nem akarok meghalni: nem halok meg soha.

Talán azt hiszitek, hogy azért ragaszkodom az élethez, mert szerencsés, boldog, megelégedett vagyok s majd fölvet a kényelem és a pénz? Szó sincsi róla! Én vagyok a világ legszerencsétlenebb és legnyomorultabb embere: nincs bennem szeretet, nincs vagyonom, nincsenek barátaim, nem vagyok sem szép, sem erős. Kevés gyönyörűséget ismertem a világon; ritkán élveztem; sokat, sírtam; majdnem mindig szenvedtem. És mégsem akarok meghalni. Nem, egyáltalán nem: élni akarok még, élni örökre.

Felesleges, papom, hogy te más világokban más életeket ígérj nekem; szebb, nyugodtabb, ragyogóbb életet. Nem hiszek benne. Nem tudok semmit a te világoidról; nem akarok tudni a te boldogságodról. Én ezt a világot ismerem, ezt a földet, ezt a csúf, zaklatott és sötét életet, és ezt akarom, ezt kívánom, ezt kérem mindörökre. Én éppenséggel ezt a szerencsétlen, elégedetlen, bá-

natos, szomorú életemet — ezt a fájdalmas életemet akarom. Hogy ha csak fél ablakon át is, lássam ezt az eget, halljam egy madárka dalát tavaszi reggelen; lássam egy csecsemő s egy aszszony kacagását; írassak néhány szót annak, aki szeret; figyelhessem egy-egy fának imbolygó árnyékát az augusztusi holdfényben fehérülő falon.

45.

Éppen ezért.

Azt hiszem, nehéz még egy olyan embert találni, aki csúfosabb kudarcot vallott egész életével. Nincs több veszteni valóm. Minden támaszték és minden fonál, amely a többieket fenntartja, elszakadt. Mind, azok is, amelyek az égből származnak (hitek és hiedelmek), azok is, amelyek a földhöz szegeznek (dogmák és elvek). A szenvedés örvényének a feneké vagyok; lemondtam, le kellett mondanom; mindent ott hagytam és minden ott hagyott.

A tudás nem elégít ki; az embereket utálok; a nőket még jobban; az irodalomtól undorodom; az ihlet nem száll meg; a dicsőség émelyít; az életem szennyes és unott; a testem omladozik és egyetlen, első és legmélységesebb sóvárgásom a hatalom sóvárgása, immár sóvárgás gyanánt sem él bennem. Minden kincsem darabokra tört ezekben a belső vonaglásokban; minden reménység színét veszítette ezeknek az éveknek sötéttségében; az üdvösség esetleges horgonyai már csupán kampók, amelyek arra valók, hogy ideszegezzenek ehhez a földhöz, ehhez az élethez, amelyben nincsenek többé ígéretek és hívó szózatok. Az elő-

adásnak vége; a kulisszákat a fal felé fordították, a lámpákat eloltották, az énekesnők levetették királynői öltözetüket és fekete ruhában kocsiba ültek és elhajtattak; a hangszerek itt hevernek, elhagyottan és hangtalanul, a bezárt partitúrák mellett, amelyek nem nyílnak fel többé. Az utolsó cécó véget ért az utolsó hanggal, amely még ott reszket a levegőben, hogy megadja ennek a szörnyűségesen kongó némaságnak az alaphangját. Csak két út maradt; vagy teljesen elhülyülni, vagy megölni magamat.

És mégis az élet hatalmas vágyát érzem magamban. Nem akarok meghalni. Újra akarom alkotni és újra akarom kezdeni az életet. Más értelmét akarom megtalálni az életnek. Nem bánom, éljek akár a semmiben lebegve, még ha nincsenek is vezetékek a fejem felett nincsenek is támasztékok a vállaim mögött, nincsenek is mankók a hónom alatt — de éljek, teringettét, éljek még, éljek a szó legteljesebb értelmében, éljek szemeimmel és kezeimmel, agyammal és májjammal, éljek még tíz, húsz, harminc évet, mindaddig, míg meg tudom szerezni darab kenyereket a világ kemencéjében és hangoztatni tudom szavaimat az emberek zűrzavaros kórusában.

Nem akarok meghalni, sem egészben, sem félig; sem mint lélek, sem mint test. Van valami bennem, ami erősebb minden kudarcnál; van valami szikla, amely felmered a lelkem közepén, amely dacol minden viharral, ami az utóbbi időkben megrohanta. Van bennem állat, amely enni akar, két láb, amely járni akar, fej, amely gondolkodni akar, kéz, amely írni akar. De mi okból? Milyen hit nevében? Milyen cél érdekében? Az állat nem tudja, az állat nem értelmes lény, az állat nem vallásos — az állat nem ért semmit, de

nem akarja beismerni vereségét. Ha a lobogókat le is bocsátják, a várfalak megmaradnak; ha a szavak nem felelnek meg többé a tényeknek, pokolba a szavakat és éljenek a tények! A tény ellentáll és él, a tény valami megcáfolhatatlan és követelődző, a tény nem akar meghalni.

Nemcsak a vér egymaga nem akar hallani sem megállásról. Maga az én sem akar távozni, amely sorjában bezárt minden, a lehetőségre nyíló ablakot és amelynek le kellett mondania arról az egyetlenegről is, amelyhez ragaszkodott, a lehetlenségre nyíló ablakról. Sötétben van, erőtlenség és étvágytalanul, de nem akar megsemmisülni. Egyre csak vár. Nem remél semmit, de vár. Ha a rosszabb jön, elfogadja, de nem akarja levetni magát oda, ahol a semmi kezdődik, ahol még a fájdalom sem lehet remélni.

Énünk legmélye minden ízében törődött és elgyötört, de ez a gyötrelem kedvére van, mert annyit jelent, hogy él, annyit jelent, hogy szembe száll valamivel. Az a körülmény, hogy a végzet így üldözi, megadja neki azt a bizonyosságot, hogy van benne valami, amit célpontul vehet, megadja neki a világegyetemben való fontosságának öntudatát. Messzire leereszkedett, le egészen a mélység fenekére. Már mozdulni sem tud: vagy meg kell ásnia odalent a sírját, vagy vissza kell lendülnie a napvilágra. Mást nem tehet. És akkor az élőhalott újra fellendül és kezdődik az új fejezet.

De ez az új fejezet egyáltalán nem hasonlít a többiekhez. Amiket tagadtam, továbbra is tagadom: a cserbenhagyott ábrándokat nem idézem vissza; a megvetett nagyratöréseket ma is visszautasítom; az embereket, akiktől megundorodtam, ma is távol tartom magamtól; a célok, amelyek egy-egy pillanatra elkápráztatták szememet, még

mindig távol vannak. De mit törődöm vele! Új út nyílik, a titok; megvan. A nagyság utolsó lehetősége tárul fel előttem és én nem taszítom el. Csak érte virágozik ki újra a néma pusztaság s csak érte szikrázik fel újra szégyenkező szemem vörslő szemhéjam alatt. Még lehetek hérosz. Meg kell becsülnöm magamat, hogy nem vagyok kénytelen megsemmisülni — pedig ez a *semmi* a megmentőm.

Számomra immár nem létezik semmi. Tökéletes nihilista vagyok. Nem hiszek többé semmiben. Tökéletes szkeptikus vagyok. Nem hiszek többé semmiben: telivér, tősgyökeres, ízig-vérig ateista vagyok; ateista, aki nem hajt térdet még a laikus, racionális, filozófiai és humanitárius hitek előtt sem, amelyek az ókori mitológiai hitek helyét elfoglalták. Tudom, hogy erőfeszítéseinknek nem lesz semmi eredménye; tudom, hogy a mindennek a vége a semmi; tudom, hogy minden munka kárpótlása a századok végeztével semmi lesz. és újra csak semmi. Tudom, hogy minden alkotásunk rombadől; hogy tüzeinkből még a hamu sem marad meg; hogy eszményeink, még megvalósított és meghódított eszményeink isi belezuhannak a feledés örök sötétségébe és a végső megsemmisülésbe. Semmi, semmi reménység nincs a szívemben; semmi, semmi ígéretekkel nem kecsegtethetem magamat és a többiekét; semmiféle jutalmát nem bírom előre látni cselekedeteimnek; semmiféle eredményét gondolataimnak. A jövődő, minden embernek ez a varázslója, minden eredménynek ez az örök oka, számomra nem egyéb, mint a megsemmisülés sivár távlata.

És ettől a rémületes látványtól, ettől a retentő kétségbeeséstől, ettől a semmibe-rohanástól mégsem fordítom el arcomat és nem húzódok vissza. Beleegyezem, hogy tovább éljek. Mindaz

amit majd teszek, *hiábavaló* lesz, de *éppen ezért* érzem az ösztönzést a cselekvésre. A semmi — önmagam, munkám, az egész világ megsemmisülése — a végpontja minden erőfeszitésemnek és mégis, *éppen ezért*, tovább is erőlködöm, míg csak a föld sötét ölébe nem szólít.

Meg akarom tagadni egész haszonleső multamat. Minden ember kárpótlást keres, fizetséget mindazért, amit tesz. Még azok a cselekedetek is, amelyek a legszellemiebbeknek látszanak — az alkotás, a hit, a szeretet cselekedetei — várják az árukat, követelik, előbb vagy utóbb, hogy megfizessék őket. Senki sem tesz semmit ingyen. Még a vallásoknak, még a művészeteknek, még a filozófiáknak is nyereszkedés az alapjuk. Az emberi művek — kivétel nélkül — váltók, amelyek követelik a kifizetést. A lejárat lehet hosszabb vagy rövidebb — némelyik a másik életben, a mennyben, a messzi századokban jár le — de eljön a fizetés napja. Ha az emberek bizonyosan tudnák, hogy valamelyik cselekedetük előbb vagy utóbb nem nyeri el jutalmát, senki sem tenne többé semmit. Még Isten is azt akarja, hogy megfizessék, imádságokkal és áldozatokkal és éppen ezért van a pokol örök börtöne a rossz fizetők számára.

A múltban én magam voltam a legmohóbb e nyereszkedők között. Azt akartam, hogy mindent megkapjak, olcsón, hogy néhány évi magányosságnak, keresésnek, önsanyargatásnak az örök mindenhatóság legyen a fizetsége. Nem a szellemért kerestem a szellemet, hanem azért, hogy az anyag emelőrúdját, minden földi birtok eszközt faragjam belőle.

De most, hogy minden megbukott a szemeimben, most, hogy egymagam ismerem a végtelenség teljes fizetésképtelenségét és minden fáradó-

zás hiábavalóságát, most Lerombolom magamban az érdek-embert, a haszonlesőt, a zsákmányolót, a zsidót, a rablót, az uzorást és beleegyezem, hogy éppen azért élek, mert az életnek nincs jutalma, és tovább gondolkodom éppen azért, mert a gondolat sohasem kaphatja meg a bérét.

A kétségbeesett ember éppen kétségbeesésének a mélyén talál új alapot, hogy kiugorjon a siránkozók verméből; az istentelen ember, aki immár semmiben és senkiben sem hisz, mindenféle istenek nélkül, csupán a szellemének tragikus ürességében találja meg újra az erőt, hogy higgyen önmagában, önmagának és világának jelen pillanatában. A fájdalom tombolása után, a gyötrelomból újra az öröm lehetősége fakad; mivel semmit sem várok, nem lesznek többé csalódásaim, nem lesznek többé csüggedéseim, ha a tények cserbenhagynak.

A *magányos*, a teljesen *magányos*, a teljesen kifosztott ember, aki nem kér semmit, nem akar semmit, aki túlságos értelmes sége, nem pedig vak lemondása révén jutott fel a közömbösség csúcára, a világhoz fordul, amely számára üres, mint a felperzselt rét, mint az elpusztított város, a világhoz amelynek nincsenek többé templomai, céljai, menedékei és búvóhelyei és így szól hozzá: Ámbár nem ígérsz nekem semmit, mégis veled vagyok, mégis egyesülök az erőddel, munkálkodom a munkáddal, kísérlek és irányítalak utadon.

Míg az ember vár valamit a világtól, olyan, mint a kereskedő, aki a pénzt hajszolja, aki csereberél és feldühösödik, ha csődbe jut és öngyilkossá lesz, ha nem sikerül talpraállnia, ha a váltó nincs kifizetve, ha a bevétel kisebb, a kiadásnál. De az olyan ember, aki lemondott minden jutalomról és dolgozik azért, ami tönkre fog

menni, *abban a tudatban*, hogy tönkre fog menni, az az egyedül méltó, csakugyan méltó ember arra, hogy derűsen lakja a világot. Ő egymaga a *nemes* az üzletesekkel szemben, akik körülveszik, még akkor is, ha ezek a legtisztább, Legeszményibb és legmetafizikaibb neveket írták is üzleteik cégtábláira.

Ő cselekszik és nem kívánja, hogy más is cselekedjék érte; ad, *abban a tudatban*, hogy nem kapja vissza soha; az ormokra áhítozik *abban a tudatban*, hogy nem éri el őket; felajánlja egész önmagát és tudja, hogy senki sem fogja megfizetni a kellő árat. De éppen ebben van tragikus nagysága; ebben van emberenkívülisége, amely még az emberek között tartja. És más örömben nincs része; neki nincsenek, mint az élet, az emberiség és az igazság hívóinek, vigasztalásai, ígéretei és délibábjai, amelyek fenntartják és megkönnyítik számára az utat. Csak a maga erejére számíthat és az az érzés, hogy olyan erős, hogy minden másra füttyülhet, keserű, de egészséges gyönyörűséggel tölti el. Miféle bátorság élni, ha az ember szilárdan hiszi, hogy eszményei valósággá válnak, hogy valamiféle, akár földi, akár mennyei paradicsom vár rá, hogy felüdítse fáradozásai után? Ezzel szemben az ember igazi nemessége, legnagyobb hősiessége *abban van*, hogy akkor is tud élni, mikor az életnek minden értelme összeomlott benne, akkor is, amikor sutba dobta mind a kötelékeket és a mankókat, amelyek elviselhetővé teszik a tömeg életéi

Ezért a nemességért, ezért a nagyságért, ezért az utolsó és kétségbeesett hősiességért kerülöm a halált és egyúttal a közepszerűséget.

A visszatérés a földre.

Hát újra élek. Csakhogy *magányosan*, szörnyű *magányosan*. Egyedül egymagam — immár nem vagyok Isten, hanem ép olyan közömbös, mint ő, ha már nem lehettem ép úgy uralkodó, mint ő. Új nyomokon kell újjáalkotnom az életemet — amely egészen az én életem, igazi új élet. Nincs más társam, csak enmagam. Nincs kéz, amely támogatna, ha kinyújtom kezemet, mikor már-már lebukom a párkányról. A föld tele van hangokkal, csakhogy ezek örvendentes híradásokrók beszélnek, amelyekkel torkig laktam és amelyek számomra immár nem mondanak semmit. A többieknek valók — akik még nem szabadultak fel.

Mégis ahhoz, hogy újra felépítsem magam, hogy megembereljem magam, hogy újra meginduljak, szükségem van valiami támasztékra, arra, hogy valamiben gyökeret verjek. Nincs senkim, csak én magam, de ez az én a legszorosabban egybekapcsolódik a mindenség egy részével. Nem vagyok metafizikai és abszolút ember, aki a fogalmak légkörében lebeg. Bizonyos helyen születtem, bizonyos fajhoz tartozom, történelem, hogy oimány van mögöttem, összeszedni és központosítani magamat csak annyit jelent, hogy kapcsolatba lépek újra szülőföldemmel, népemmel, azzal a kultúrával, amelyből akarva-akaratlan kiindultam.

Újra kell kezdenem előlről, újjá kell születnem — vagyis vissza kell térnem az ős anyaméhbe, nem anyám testének méhébe, hanem hazám igazabb és nagyszerűbb méhébe. Mindeddig

csak az ész örültje voltam, a világ volt a hazám és a könyvtár a nemzetem, és csak ebben találtam meg azokat a törvényeket, amelyeket tiszteltem. De ma, mikor újra akarom alkotni csontjaimat és újra pezsgésbe akarom hozni véretem, vissza kell térnem konkrét létezésem legmélyebb gyökereihez.

Ezért akartam újra megismerkedni szülőföldemmel, és mikor újra megtaláltam, jobban felfedeztem a lelkemet is. Az orvosok bizonyos betegek számára szülőföldjük levegőjét rendelik. Szerencsés véletlen folytán én, a lábbadozó, újra teleszívtam tudómet szülőföldem levegőjével és jól éreztem magamat benne. Mindaddig, amíg az egyetemes elméleti kultúrába merültem, otthonülő és városi ember maradtam. Hűtlen lettem a természethez, vagy ha ki is mentem a mezőre, nem láttam, nem öleltem magamhoz, nem szerettem. De anyánk arcát nem láthatjuk meg másként, csak a magasból és távol a városok meszes mázától. Most újra rátaláltam a hegyekben, naptól barnítottan, holdtól sápasztottan, hótól fehérlőn, virágokban pompázón, széltől redőzötten, — de most sem öreg, mindig ifjú, mindig ugyanaz, és arcán a mosoly, amely nem csal.

Hiába csavargatom ezt a meggémberedett önmagammat, hogy valami athéni istent vagy skandináv óriást facsarjak belőle. Mindeddig agyvelő vagyok, és csupán agyvelő, aki társalogtam a kínaival és a szűfival, a német professzorral és az angol tudóssal, a francia jakobinussal és a görög szofistával. Minden századé és minden fajé vagyok: értek és megértenek. Szavaim nemzetközi bankjegyek, amelyeket minden piacon kiadhatok.

De ha egészen begubódzom önmagammba, lelkestül és testestül, agyvelőstül és szívestül, és be

akarom szorítani magamat egyetlen fajba és be akarom sorozni magamat egyetlen századba, akkor érzem, hogy éppen ide való vagyok, és csakis ide és ebbe a korba. Akárhogy csűröm-csavarom is a dolgot, Toszkánában, toszkánok között, toszkán tájak és értékek között született ember vagyok — aki születtem Toszkánában, 1881-ben, aki húszéves voltam a huszadik század első évében és aki a folyó évben ezerkilencszáztizenkettőt írok. Toszkán vagyok — nem csupán olasz. Egy-egy embernek igazi hazája nem csupán a királyság vagy köztársaság, amelyikbe tartozik. Olaszország túlságosan nagy egy-egy olasznak: az igazi haza csak kicsiny lehet. Franciaországban is, amely pedig emberemlékezet óta egységes ország, a bretagnei ember idegennek érzi a provençeit, és a normann és a lotharingiai Paris szívében is normann és lotharingiai marad.

Én ízig-vérig toszkánnak érzem magamat. A velenceiek vagy a nápolyiak idegenek számomra: távolabbiaknak érzem őket, mint bizonyos barbárokat. Nem érzem jól magam közöttük; érzem, hogy nem vagyunk testvérek. Nem elég, hogy az ember ugyanazt a nyelvet írja és ugyanazon törvénykönyv alatt áll, ahhoz, hogy ugyanazt a földet vallja hazájának.

Még a toszkánok között is gyakran idegennek és távolinak érzem magamat. De mikor azt mondom: Toszkána, mindenekelőtt a toszkán földet értem, a hegyeket, a dombokat, a folyókat, — a tartomány látóhatárát, amely az Appenninek hatalmas csúcsai és a Tírréni-tenger zöldellő mozdulatlansága között lehajlik Apuane rózsás ormaitól a roppant és magányos Maremmaig. Ezt a mennyboltot értem, amely akkor is gyönyörű, mikor csúnya, az olajfáknak ezt a torz sápadtságát, a ciprusoknak ezeket a fekete lándzsáit, a

szőlőknek ezeket a kövér füzereit a dombok oldalában, ezeket az elhagyatott és sziklás völgyeket, amelyekben csupán a türkizkék bogáncs és a sárga rekettye virít.

És értem Toszkánán a nagy toszkánokat és géniuszukat, etruszk apáinktól kezdve, akik őrszemek gyanánt hevernek sírjaikban, nyugodtan és hamiskásan, mint holmi jövendőmondók; az etruszkoktól kezdve, akik elhozták keletről a jövendő szeretetét és a művészet biztonságát, akik műveltségre tanították a rómaiakat és határaikba befogták Olaszországnak azt a részét, amely a legbővebben ontotta a nagy embereket — le, le egészen Dante vakmerőségéig, Macchiavelli ridegségéig, Michelangelo rettenetességéig, Leonardo kíváncsiságáig, Galilei lángelméjéig. Mindezekben az emberekben érzitek az erőt, a vaskas realizmus valami plebejus érzékét, a józanságot, a világosságot, a nagyságot, amelyben nincs képmutatás és ridegség. Sajátos jellegű toszkán géniusz ez, amely élesen különvállik minden más olasz és külföldi géniustól és amellyel tökéletes összhangban érzem magamat.

Enmagam megtalálása tehát annyit jelentett, hogy megtaláltam Toszkánát, mezőjében és hagyományában. Már nem a Firenze-környéki utakon, amelyek szürke falak és úri kerítések közt szorongnak, hanem a birkacsapásokon az Appenninek hátán, szemtől-szembe az éggel, lábaimnál az erdőkkel, — nem a Viale dei Colli, vagy az Incontro városi magaslatain, hanem Pratomagno púpjain és a lunai alpok ormain. Találtam egy rejtett és ismeretlen dombocskát, amely ott van az én Toszkánám szívében és egyúttal határain. Ott van a Tiberis forrásainál, annak az erdőnek a szomszédságában, ahol szent Ferenc szenvedett, a község szomszédságában, ahol Michel-

angelo született, a falu szomszédságában, ahol Pier della Francesca született. Lakásomtól néhány lépésnyire indult ki fiatalon a republikánus Carducci. És ha magasabbra hágok, megpillantom Romagna tengerét és Umbria magaslatait.

Ezen a sziklás dombon, ahol a szél nem nyugszik el soha, lelkem megtalálta a nyugalmat és önmagát. A komor és csipkés hegyeknek ebben a körében, ezen a virágokban szegény és sziklával borított réten, ezeknek a kemény és bozontos cserfáknak az árnyékában, ennek a keskeny, de kristályos folyónak a csörgedezésében, amely szennyesen és terebélyesen érkezik Kómába, a mennybolt alatt, amely csakugyan égszínű, átetsző és finom, akkor is, ha felhők borítják, újra megéreztem a föld igazi illatát, a levegő ízét, a kenyér zamatát, a tuskó- és rőzsetűz igazi melegét. Az élet lassan-lassan visszahódított egyszerűségének szépségével. Újra gyermekké és természetessé, vademberré és paraszttá lettem. Újra hozzáédesedtem földművelő őseimhez, a derült, egyszerű parasztokhoz, akik teheneket őriznek és búzát aratnak errefelé. Újra összemegedtem régi családommal. Ennek a tékozló fiúnak, aki Európa minden intellektuális lakomáján töltekezett és mások disznóit legeltette és őrizte, a régi ház készített egy zugot, a füsttől koromfekete tűzhely mellett, a fenyőfa-asztalnál, amelyen otthonosak a sárgálló kásák, a sózott sonkák és a kemencében pirosra sült cipók.

Eleinte úgy élveztem ezt a hazatalálást, hogy magammal kellett vinnem ennek a testvéri és atyai földnek egy-egy darabját, amelyet aztán naponta újra megnéztem és becézgettem: valami hegy módjára kicsipkézett kődarabot, tölgyfa ágáról szakított gubacsot, sima és szabályos mak-

kot, mezei virág-ok csokrát, ciprusbogyót, kukoricabugát. Mindez a szegényes, egyszerű, hitvány, haszontalan, értéktelen holmi kimondhatatlan gyönyörűséget okozott nekem: barátomnak, testvéremnek, énem egy részének, földem és hagyománya szimbólumának éreztem.

Ugyanekkor újra közeledtem őseim és földjeim irodalmához is. Az egyetemes és mohó olvasás első éveit után úgyszólván feléjük sem néztem. Idegen kultúrákkal szívtam tele magamat; olasz könyveket úgyszólván nem is olvastam; és a könyvek között jobban szerettem az elméletieket, mint a líraiakat, a tudományosakat, mint a képzelet szüleményeit. De odalenn, miután visszatértem hazám jelenébe, legyőzhetetlen szükségét éreztem annak, hogy visszatérjek hazám múltjához. És a bükkfák és cserfák árnyékában, a fodormenta és a Vermia szele illatában szép sorjában újra elolvastam azokat a könyveket, amelyek születésem és újjászületésem jógáin az enyémekek voltak: Dantét és Compagnit, Boccacciót és Sacchettit, Macchiavellit és Kedit, Gino Capponit és Giosué Carduccit. Azok a könyvek, amelyeket kötelességből és kíváncsiságból olvastam, azok a könyvek, amelyek untattak az iskolában és hidegen hagytak az iskolán kívül, amelyeket mindedig csupán irodalmi retorikának vagy történelmi okmányoknak tekintettem, most úgy tárultak meg előttem, mint barátaim és testvéreim, új szint kaptak, más volt az ízük, egész ősi erejükben felizmosodtak. Ez az ódon holmi újra megfiatalította a lelkemet. Ezek a józan és elfogulatlan régi emberek bizonyos tekintetben modernebbeknek tűntek szememben enmagamnál. És éreztem, hogy egy házból eredünk, hogy ugyanabból a családból származunk, hogy az ő nyelvüket beszélem, vagy emlékeim segítségével meg tudom érteni azt is, ami

a külföldiek szemében esetleg nagyon különösnek és nagyon közönségesnek tűnhetik.

Olyan volt ez, mint mikor a száműzött visszatér régi lakóhelyére. Minden újra olyannak tűnt előttem, mint annak idején, és megmártottam a lelkemet ezekben a dolgokban, amelyek újaknak tűntek, amelyeknek azonban már megvolt a helyük és a megszabott keretük. A pokol torkai, az égszínkék folyó, a tornyoktól és kopjától borzas Firenze, a szüzeket megtipró, nyakas és buja ifjak, a bolondos és bitang vének, az agyafürt és férfias fejedelmek, az emberek természetes rosszassága, a csillagok mozgása a végtelenben és a must forrása a kádban, a kudarcok és a remények története, a Valdarno és a Maremma, a Casentino és a Mugello, — Toszkána egész szépséges földje embereivel és kertjeivel, mennyboltjaival és kútjaival, a polgárság zavargásaitól kezdve egészen 1859 marakodásaiig, újra visszasuhant a szívembe és úgy simult a testemhez, mint az anya várva-várt és megtért fiához.

S e könyvek nem csupán velős tartalmukkal hódítottak meg, hanem azzal a nagyszerű művészetrel is, amellyel megalkották, azzal a csodálatos nyelvvel, amelyen megírták őket. Semmi sallang, semmi dagályosság, semmi haszontalan cifraság, sehol ízléstelenség vagy silányság, — kevés eszközzel készült erős holmi, csupa rajz és dombormű, márványból és kőből, nem pedig tejfölből és mézből. Mély vésetek, lehet hogy kissé elnagyoltak, de határozottak, világosak, és egy főlősleges vonás sincs rajtuk. A nyelvük dús, mindig új, elevenen tömör és eszközeiben kifejező, nincs benne henye töltelék és hígítás — hétköznapi és népies, anélkül, hogy az ünnepélyesség és a fenség rovására menne. Itt is, mint a tartomány hegyeiben, szembeötlő szegénység, iz-

mos egyszerűség, komoly derű — nagyság- és szabadság.

Az így újrateremtett Toszkána az én Toszkánám, de azért mégis a legigazibb és nagyhírű Toszkána — nem az elkorcsosult firenzeiek, vagy a bérelt kertek, vagy a nyájaskodó, édeskés és férfiatlan írók Toszkánája, akik a tizenhatodik század óta mindmáig megfertőzték és elárulták hazájukat. Én azonban ehhez az újra megtalált egyszerű Toszkálnához akarok hű maradni, — amelyet, hogy újra megalkothassam magamat, kénytelen voltam újra megalkotni magamban attól a ponttól és pillanattól fogva, amelyben születtem.

Azelőtt bennem volt az egész világ. Aztán magamra maradtam, úgyszólván élettelenül. Hogy visszazerezsem erőimet, kénytelen voltam újra megragadni egyik darabját annak a világnak, amely legközelebbi szomszédom és rokonom volt. Most, hogy újra szívtam régi anyám emléit és újra hallottam szavát— most, amikor érzem, hogy friss vér tódul ereimbe és fűrgébben oldódik a nyelvem, most újra megindulhatok az úton igazi rendeltetésem felé.

47.

Ki vagyok?

De mi ez a rendeltetésem! Mi vagyok?

Most, hogy csupán újra megtalált és megújított erőm és csupán kétségbeesett rajongásom van bennem, nem tudok külső okokból ihletet meríteni és nem tudom ráhízni magamat rajtam kívül eső fantazmákra. Minden szent és profán, ázsiai és európai isten elsompolygott. Nincs előt-

tem semmiféle isten. Ügyemet a semmire bízom, mint a zord Egy-Isten. A mindenség két részre oszlik: én — és minden egyéb.

Most ennek a belső magvamnak kell életet adnia mindennek, meg kell lelkesítenie és át keli alakítania azt, ami körülvesz, segítenie kell abban, hogy elviseljem. Ebben az utolsó és döntő harcban nem lehetnek szövetségeseim. Ha a halál meglep és nem torpan meg előttem, ez annyit jelent, hogy rongy vagyok, csak arra való, hogy vergődjem és elpusztuljak a hiábavalóság határtalan áztatójában.

Hát kettőnkön a sor, ellenségem, világegyetem. Kínos-keservesen feltápászkodtam, egészen belezsibbadtam a zuhanásokba, de a derekamat mindig egyenesen tartottam; kész vagyok a kihívásra, kész vagyok beleköpní az örvénybe, amelybe a szelíd Abelek könyörtelenül beledobálják a Káinokat, akik nem engedelmessé válnak a láthatatlan törvénykönyveinek. Kemény dolog az egoista élet, amelyben nincsenek támasztékul barátságos falak, nincsenek megnyugtatóul védett öblök, nem nyúlnak felénk meleg kezek, szívesség. De én nem azért keresek botokat, hogy támaszkodjam rájuk, hanem hogy verjek velük, és ha túlságosan gyengének érzem magamat, bezárkózom enmagammal, és mintsem hogy a szeretet könnyeit hullassam annak szemeláttára, akit megvetek s aki engem megvet, inkább azzal szórakozom, hogy a magam személyében vérig sértem az egész emberi fajzatot. Pokolba a bágyasztó szeretetet is!

Ki vagyok tehát! Milyen ez a tőke, amely egészen az enyém, amelyet senkitől sem örököltem, senkitől sem loptam, amelyet fillérenként szereztem a tapasztalat gyáraiban, lelkem verej-

tekével, és amely most egyetlen kincsem, egész hitvány hatalmam, — szóval igazi énem!

Sokan próbáltak meghatározni, leírni, elhatárolni engem — barátaim és ellenségeim. Meghallgattam, hallgattam, mosolyogtam. Miután elértem valószínű életem feleútjára, sok-sok megpróbáltatás és a magányosság hosszú vesztégzára után azt hiszem, hogy jobban ismerem magamat, mint a többiek.

Én nem vagyok a cselekvés embere és nem vagyok filozófus. Szeretem a történelmet, de nem leszek soha miniszter; vonzanak az elméletek, de sohasem fogok rendszert alkotni. Nem vagyok *sem* üzletember, *sem* szent. Kívánom a pénzt a szabadságért, de nincs bátorságom faképnél hagyni minden mást, hogy minden áron pénzt keressék; irigylem a nagy lemondókat, de nem hiszek az istenekben és a paradicsomokban. Csupán két tehetség van bennem, ami érdekelheti a többieket — a szentség és betegség, filiszterség és gonoszság kavargó kuszaságának közepette, amely csupán engem magamat érdekel.

Hogy mindent két szóval megmondjak, költő vagyok és romboló, ábrándozó és szkeptikus, lírikus és cinikus. Túlságosan hosszadalmas volna leírni, hogy hogyan férhet meg egymással és hogyan érezheti jól magát egymás mellett ez a két lélek. De csakugyan ez az alapja lelkemnek.

Vannak pillanatok, amikor szegény érzelgős vagyok, aki elérzékenyül az éjszaka magányosságában, mihelyt felzeng a zárt ablakredők mögül valami zongorán nyaggatott bécsi tánc együgyű dallama; gyermek vagyok, akiben túlrad a gyöngegség, ha szemét a sivár, borús, ködös égre szegzi, amelyen nincs egyetlen fekete vagy fehér felhő sem vigasztalásul; szerencsétlen ember va-

gyök, akiből egy ismeretlen aggastyán, egy halott barát, egy letépett virág, egy bezárt ház láttára kicsordul a szeretet.

Máskor viszont Hobbes farkasává változom, s olyan tépőfogaim vannak, hogy okvetlenül harapnom és marcangolnom kell. Semmi sem szent előttem: sem a régmúltak nagysága, sem a századok folyamán megacélosodott dicsőségek, sem az ezeréves tapasztalatoktól felkent igazságok, sem a törvények szentsége, sem a törvénykönyvek rettentessége, sem az erkölcs alapigazságai, sem a legmélyesebb érzelmek kötelékei. Én le akarok alacsonyítani mindent, ami magas, fel akarom forgatni a hiedelmeket, meg akarom mutatni minden tisztelet-gerjesztő homlokzatnak ocsmány visszáját, minden csillag foltjait, minden nagyság nyomorúságos alapjait, minden tisztas intézmény hitvány indítóokait, a bölcsék vakságát, a moralisták gyalázatosságát, a gonoszak igazságát, a bűn édeségét, a semmi nagyszerűségét. Kedvem telik a rombolásban, a marásban, a sértegetésben, a fátylak fellebbentésében, hullák fosztogatásában, álarcok lerántásában. Elpárolog belőlem minden félelem és minden szégyenérzés; nem adózom tisztelettel senkinek: jól érzem magam a felfordulásban; kéjelgek abban, hogy zavart okozok, rémületet keletkeztetek, hogy rossz vagyok és rossznak látaszom.

De az ilyen emésztő őrjöngés után kibukkan belőlem a fantaszta, aki lehetetlen mesékről ábrándozik, aki eltorzítja a valóságot, aki a képzeleti kellemes tükrébe vetíti legaljasabb ösztöneit, legőrültebb vágyait, aki megnagyítja az embereket, akiket gyűlöl, és az embereket, akiket szeret, s magából az életből veszi a reális mintát hogy megnövelje és gigászivá duzzassza az ábrándozásban.

Ilyenkor megszállnak a képtelen mesék, a furcsa tervek, a hihetetlen kalandok, az örültek

és a gonosztevők, akik nem éltek soha, és élni akarnak bennem, a képzelt és észszerűtlen szerelmek, a különös, hihetetlen halálok. Kénytelen vagyok új világot alkotni, amely ép engem zavar és nyugtalanít azokban a hosszú órákban, amelyekben, mint mindenki más, nyárspolgár és realista vagyok; olyan világot, amelyben megvannak a mélységes igazság töredékei és fényei, amely azonban nem az az eleven és igazi világ, amelyet hitünk szerint valamennyien ismerünk. Ebben a világban teljesen szabadon mozgok; olyan arcot adok a teremtményeimnek, amelyet akarok, a magam módján beszéltetem őket, oly célok szolgálatába állítom életüket, aminőket senki sem tűz maga elé, váratlanul öngyilkosságokat követtek el velük, olyan okokból, amelyek nevetségeseknek tűnnének a húsból és csontból való emberek szemében.

Szóval én megmaradtam *annak az embernek, aki nem fogadja el a világot*, és ebben a makacs magatartásban van két ellentétes lelkemnek egyisége és összhangja. Én nem akarom elfogadni a világot úgy, amint van, és ezért megpróbálom újraalkotni fantáziával, vagy megváltoztatni rombolással. Újra felépítem a művészettel, vagy megpróbálom felforgatni az elmélettel. Két különböző erő ez, de összhangzatosak és egybehajiók.

Érzem, hogy úgy, amilyen vagyok és amilyennek immár megmaradok, én is teremtő és bomlasztó erő vagyok, érzem, hogy feladatom, szerepem, küldetésem van az emberek számára. Csupán a félkegyelműek, akik arra vannak kárhozattatva, hogy hülyeségben éljék le életüket, csupán ők nyilatkozhatnak úgy, hogy meg vannak elégedve a világgal. Aki megpróbálja kimozdítani, fellelkesíteni, felgyújtani, megújítani és gyarapí-

tani, csak annak van joga — nem ugyan az elismerésre, amelyre egyszersmindenkorra fűtyülök, hanem a szabad szólásra és a szabad létezésre. Minden embernek szüksége van az életben arra, hogy ne higgye teljesen haszontalannak magát. Én nem kérek és nem akarok más támasztékot — de erre a nyomorúságos bizonyosságra nekem is ép úgy szükségem van, mint a gyengéknek. Én abban a tudatban élek és cselekszem, hogy egész életem és cselekvésem bele-süpped a semmibe, de azt akarom, hogy a többiek érezzék, hogy nekem jogom van köztük állni és bántalmazni őket, mert olyasvalamit cselekszem, ami éppen az ő javukra válhat.

Az olyan világiban, amelyben mindenkinek csupán az evésen és a pénzszerzésen, a szórakozáson és a parancsoláson jár az esze, néha-néha kell hogy olyasvalaki is akadjon, aki felfrissíti a dolgok meglátását, aki megérezteteti a rendkívüliséget a hétköznapi dolgokban, a titokzatosságot a mindennapiságban, a szépséget a szemétkben. A vélemény és a hagyomány rabszolgáinak, az élősdik és szofista szórszálhasogatóknak, elavult legendák hirdetőinek, erkölcsi és misztikus tömlöcök porkolábjainak, minden ódon társadalmi szabály és minden közhely konok papagályainak nagyon tág és nagyon tekintélyes kasztjában kell lennie egy-egy éjjeli ébresztőnek, egy-egy világosfejű őrszemnek, egy-egy markos kapásnak^ egy-egy jószándékú gyűjtogatónak, aki csóvát dob és rombol, hogy helyet teremtsen a terek világosságának, az újra kivívott szabadság fáinak, a jövőndő épületeinek.

Én is egyike vagyok ezeknek az embereknek, akik vállalják a leghálátlanabb kötelességeket és a legveszedelmesebb szerepet. És a jóért és a rosszért, amit akarok és cselekszem, jogom van

lélegzeni, melegedni, járn-kelni, felemelni fejemet, szemenköpní benneteket — élni a magam törvénye szerint.

48.

Stílusom magyarázata.

Én nem pénzért írok, nem azért írok, hogy kellessem magamat, nem azért írok, hogy bujálkodjam szemérmes lányokkal és kövér férfiakkal, azért sem írok, hogy fekete puha kalapomra felbiggyesszem a polgári hírnév farsangos babérágát. Egyesegyedül azért írok, hogy könnyítsék magamon — hogy könnyítsék magamon a legárnyékszékiabb értelemben, amit csak el tudtok gondolni, ó finom képzelőtehetségű facér baritonok. Vigyázatok, nem így mondom: »azért, hogy felszabaduljak«, mint a ti sörényes névadó héroszotok, mint a fenséges filiszter Wolfgang von Goethe, Weimar Hercegének és a rehabilitált Prometheusok lelkeinek belső titkos tanácsosa.

Ő Werther tragikus léhaságaival szabadította fel magát a keresve-keresett eltávolodás jelentéktelen kétségbeeséseiből és ennek a felszabadulásnak a terméke odakerült az elvirágzott, érzékeny szívű delnök éjjeliszekrényeire és a jövődöbeli öngyilkosok párnáira, mint valami halálos játékszer, amely azonban a jólnevelt irodalom minden huncutságával van kifaragva.

Ezzel szemben én könnyíték magamon és ezt a könnyítést a legközönségesebb és legundorítóbb értelemben veszem: értem rajta a nyálat, amely felszakad lángoló torkom mélyéből és amely mintegy varázslatra, mérhetetlen fröccsenésben csapódik minden arcra, amelyet szeretnék felfofozni — értem az epeömlést, amelyet vérem

ből párolt életünk látványa, — értem a gennyet, amely a legsúfoltabb kórházak fertőzetétől szennyezett erkölcstelen személyiségem kiütéseiből és sebeiből és kelevényeiből csurog, — értem a hirtelen és mennydörgő öklendezést, amely mélyről tör fel, mint a megvetés. Nem, uraim, figyelmeztetem önöket, semmiféle finomság nem fakad a papiroson rohanó tollamból. Szeretném, ha a fakó tinta helyett, amely négysegletesre tompított acélhegyéből folydogál, fekete és gőzölgő vér csurogna, amilyen az éjszakai verekedés hőséneke melléből csepeg, — szeretném, ha a vas, mintha izzó volna, átfűrné és elemésztené a papírost, amelyen végigszánt, és ha a megperzselt barázdákból kesernyés, jótékony füst csapna az olvasó orrlyukába.

Én nem tartozom azok közé, molyen tisztelt közönség, akik töredelmes és előzékeny arccal írnak, mint holmi lakájok, akik a felöltőt és a bundát nyújtják. Vannak olyanok, akik úgy állnak a képzeletbeli olvasó elé, mint ahogy a mondvasinált nápolyi nyakába akasztott gitárjával és patetikusan kitért szájával odatámaszkodik a falhoz, a bőkezű teelők szállóinak ablakai alatt; mások viszont úgy terülnek lábai elé, mint dúshajú Magdolnák, akik edényeikben balzsamokat és keneteket hoznak a lélek minden sérülésére és sebére; mások megint a kispapokhoz hasonlóak, akik vasárnap frissen mosott karingben lóbálják a sárgaréz füstölőket az énekes mise harso-gásaiban.

Én egészen más fából vagyok faragva. Nem ökor és szamar békés szuszogásában születtem és nem járultak elém szelíd bárányok, hogy fintort vágjanak rám életem első napján. Én forradalmárnak születtem, és még abban sem vagyok bizonyos, hogy mikor kibukkantam anyám vérző

öléből, a meghökkenés mindennapos visongásai helyett nem zendítettem-e rá valami kellemetlen marseillaise dallamára. Akármilyen is a világ: kormánya, én mindig az ellenzéken leszek. Szellemem természetes kifejezőmódja a tiltakozás; önkéntelen testtartásom is olyan, mintha szuromrohamra lendülne; kedvelt alakzatom a gyalázkodás és sértegetés. Ajkamon minden szerelmes ének forradalmi refrénné tüzesedik; minden bensőséges áradozást hirtelen kitörő kacagás, röhögés, gyűlölködő vállvonogatás vág ketté. Ó, ha szavam a szabadság levegőjében süvöltő puska-golyó lehetne; ha minden mondatom tűzcsova lehetne; minden fejezetem bevehetetlen barrikád; minden könyvem hatalmas és súlyos sziklatömb, olyan, hogy összelapítaná egy nép minden begyepesedett koponyáját!

Vannak fehér szavak, törékenyek és illatosak, mint jázminok; vannak édeskések és ragadó-sak, mint a piros cukorka, amelyet a szegények gyerekei szopogatnak; vannak olyanok, mint a langyos és bűnös pamlagok, mint negyvenéves szerelmesek teste; vannak aztán olyan paradicsomiak, légiesek és különösek, mint hímporos sugarakból szőtt, libegő pillangók, hogy csupán régi, bőjtös szentek lúdtollai tudnák őket papirosra rögzíteni, vannak végül olyan közönségesek és ízetlenek, hogy a próza, amelyben előfordulnak, szétmállik ujjaink közt, mint a friss kenyér bele.

De azok a szavak, amelyeket én választok és kedvelek, nem ilyenek: az enyémekeknek keményeknek kell lenniök, mint a rideg kő, érdeseknek, durváknak és díszteleneknek, mint a sziklák, amelyek lezuhannak a görgetegből és fellóduznak a bányák aknáiból; pogányul, természetesen és szemérmetlenül mezteleneknek kell lenniök,

ahogy kipattannak az alkotó nép borgőzös szájából. És ezekkel a faragatlan és mesterkéletlen szavakkal zömök, tömör, kemény, egészséges és izmos prózát akarok írni, amely megszegyeníti a legirodalmibb irodalmak illatszerészeit és felszabadított rabszolgáit. És ha már kicsordult belőlem a nyál, a genny, az epe és a romlott vér, ha mindentől, mindentől megkönnyebbülök, akkor majd én is szelíd leszek, mint a völgy liliomai és reggelente áhítatosan hallgatom a félrecsúszott tetőcserepeken ugrádozó verebek csipogását; és elérzékenyülök majd, amikor megkondulnak az elhanyagolt és mállott falú templomok alacsony tornyaiban a harangok és földreszegzett tekintettel járok majd, túl a kapukon, a kertek útjain, hogy el ne tapossak valami vézna, buta kis hangyát. Akkor aztán hallani fogjátok a dalt, amely felszabadult szívemből fakad s úgy nyög a gyönyörűségtől, úgy duzzad a gyöngédségtől, úgy elágyul a bús szerelemtől, hogy hallatára valamennyitekben felédesedik ifjúságának legnapfényesebb és legszenvedélyesebb pillanata, s hogy vergődni és vonaglani fogtok a túlságosan gyötrő gyönyörűségtől.

49.

Nem vagyok élőhalott.

Ejnye, hát azt beszélnek rólam Olaszországban, hogy kiaszott, kimerült, *élőhalott* vagyok? Hát csakugyan azt mondják, hogy szalmatűz voltam és hogy a tavasz szele még az utolsó hamuréteget is elsöpörte?

Lassan a testtel, fiúk! Várjatok egy kicsit, az Isten szerelmére! Dehogyan vagyok élőhalott!

Hisz még el sem kezdtem! Meg kell gondolnotok, hogy mindaz, amit tettem, — pedig mennyit tettem! — csak bevezetés, előszó, előleges tartalommutató, bejelentés, felhívás volt, és, ha úgy tetszik, kicsordulása a mustnak és habnak, csak azért, hogy belül jobban kiforrjon. Most jön a java: én csak ma szülétek.

A szalmatűz öröm tüze volt, tűzijáték, gyerekes pörgettyű, kacagtató, szórakoztató holmi, de ma érzem, hogy olthatatlan tüzet támasztok.

Nem tudom, mit akartok azzal a gödörrel, amelyet számomra megástatok (talán alkalmilag abba rejtitek majd elvetélt magzataitokat), de tanácsolom, hogy dobjátok papírkosárba a sírfeliratokat. Nincs márványlap, amely lenyomhatná a fejemet: halálos ítéleteitek úgy felélénkítenek, oly kacaghatnékom, oly mozoghatnékom, oly cselekedhetnékem támad tőlük, amelyet már jó ideje nem éreztem.

Nem: tudjátok meg újra: nem helyes összezavarni a hallgatást a halállal, és a magábaszálást a véggel, és az előkészületet az öngyilkossággal. Harmincéves vagyok, de még szőke és göndör a hajam; jó sok fogam van még; még markos a kezem, rugalmas a lábam. Még érzem a vért, amely ereimben és halántékomon kalapál; még pezsegnek az eszmék a fejemben; a gondolat még nem hagyott el, sőt megtisztult és kijegecesedett. Még van egy és más mondanivalóm, és még van időm: és a lakásomon mindig van bőségesen fehér papiros, sima, fehér, egyformára vágott papiros, amelyen a toll könnyedén és sebesen fut, — és vannak még acéltollaim, és teli felbontatlan tintásüvegeim. Nem hiányzik semmim; még nem jött el az órám, nem ez volt az, de talán hamarosan üt. Nem adom meg magam, nem is hátrálok. Még mindig itt vagyok, én, személy szerint, ké-

szén arra, hogy helyálljak mindenért minden-
kinek.

Annyi a mondanivalóm! Fogalmatok sincs róla, mily rengeteg benyomást és felfedezést kell közölnöm a többiekkel halálom előtt. Nem ítéltetem halálra és nem irthatom ki mindenestül énemnek azt a részét, amely a legjobb, amely az egyetlen, amely igazolja mind a többit. Kötelességeim vannak önmagam iránt, az emberek iránt, a szellem iránt. Érzem, hogy hazámban, a világon egy eszmeáramlatot képviselek, amelyet nem szívesen látnak, nem értettek meg, és amely nem terjedt el; érzem, hogy bennem testesül meg az ellenségeskedés és a gyűlölet a gondolkodásnak és az írásnak bizonyos módjai iránt, amelyek szégyelletesek, veszedelmesek, együgyűek. És még én maradjak vesztég és békén és én vonuljak vissza a néma szemlélődő cellájába, vagy a rendesember langyos szobájába, akitől felfordulhat az egész világ, csak ő le ne késsen a vacsoráról?

Inkább a halál, mint ez a vég! Ki kell mondanom azt, ami a begyemben van; kötelességem elérni azt, hogy a többiek ne mondjanak ki, ne gondoljanak és ne írjanak le többé ilyen módon bizonyos dolgokat. Nem törődöm vele, hogy mindez hiábavaló, — nem törődöm vele. Őszintén szólván: nem törődöm semmivel. Túl vagyok ezen is. Nagy és nemes áldozat, mert képtelenség és áldozat, mert képtelenség. Semmiféle észszerű cselekvést nem hívnak soha áldozatnak. Én elég erősnek érzem magamat arra, hogy Tantalus szerepére pocskoljam erőmet, elég gatzagnak, hogy a legjavát kidobjam az ablakon. Nemcsak hogy nem vagyok élőhalott, hanem kimeríthetetlen vagyok; lángom olyan, mint az a láng, amely a kevélyeket elnyeli a katolikus pokolban: olthatatlan. És úgy érzem, hogy fiatal-

ságom bizonyosan örökké tart — mint Görögország isteneinek ifjúsága.

Azt mondom, hogy úgy érzem: de nem hiszek benne. Számomra is el jó a nap, amikor a dolgok aranypikkelyei lehullanak, mint a festett vászonzólyák, amelyek a porrá korhadt múmiákat burkolják; el jó a nap, mikor a napot csupán valami nagyobb világosságnak látom a perzselő égboltozaton, és mikor a tavasz visszatérése csupán a naptár új lapját jelenti majd, és mikor a virágok hiába párolják a szennyes földből a legszelídebb színeket, hogy utánozzák az eget, és a langyos esték madárdala csupán egyike lesz a sok-sok éjszakai nesznek, — és mikor a nap leszáll a folyó felé, nem rohanok fel a dombok lépcsőin, hogy szememmel és némasággal üdvözljem. Szőke, fiatal, kacsingató remek nők mennek majd el mellettem és testemet nem rázza meg a vágy: már nem nekem valók, már nem gondolok arra, hogy szeressenek. És az egész életem valami bágyadt-ságban és közömbösségben olvad majd fel, szürke és majdnem egyforma emlékek ködében, amelyben nem villan semmi vágy és nem cikázik semmi cselekvés. Ez vár reám — mint mindenkire.

De mielőtt erre a végre jutnék, teli tüdővel meg akarom fújni a mindenség minden harsonáját és végre akarom hajtani mind a feladatokat és ki akarom tölteni minden bosszúmat és *meg* akarom írni és kőbe akarom vésni szavaimat és akarataimat. Még alig hogy megkezdtem. A csecsemő kilenc hónapra születik, de a férfi harmincéves korában kezdődik. A virág elvirul, de a gyümölcsnek meg kell érnie, mielőtt megrothad.

Az új nemzedékhez.

Harminczéves kora múltával látja az ember csakugyan, hogy mit ér, mert akkor feltörnek u fiatalabbak. Harminczéves koráig az öregebbekkel kell harcolnia és ez a feladat kényelmesebb. Bírják és hóhérok vagyunk a kiforratlanság fel-tóduló erejének nevében, amely maga is követel egy kis helyet a napon, hogy virágozhasson. Ellenségeink révbe értek, híresek, fáradtak és fanyar némaság és csípős mosoly alá rejtik a jól-lakottság hitvány örömét. *Beültek* és nem akar-nak felkelni. Várnak, túrnak bennünket, és ha csakugyan félnek, epekedve néznek ránk és készí-tik számunkra a kedvesség csalétkét.

De amikor megjönnek amazok, az újak, a frissek, a közvetlen utódok, a fiúk, akik tízévesek voltak és iskolába jártak, mikor mi húszévesek voltunk, és amikor eldőrdültek az első lövések, akkor kezdődik a próba és a mérlegre vettetés napja. Ezek az ifjak is belőlünk táplálkoztak, a sarkunkba értek, jó darab úton követtek bennün-ket, de most itt a felváltás és a nagykorúság ideje. Érzik a szükségét, hogy fellázadjanak a leg-közelebb állók ellen és készülődnek, hogy ránk rohanjanak, mint ahogy mi megrohantuk elődein-ket. Ha nem is támadnak meg bennünket nyilvánosan, ítéletet mondanak fölöttünk egymás között — az ő szemükben a történelem és az értékelés anyaga vagyunk. Már is különbeknek érzik ma-gukat nálunk, biztosak benne, hogy fölénk kerekedtek, vagy a legelső ugrással, amelyre rá-szánják magukat, fölénk kerekedhetnek. Velük már nem köt össze az a baráti bizalmasság, amely

kortársainkkal összefűzött és felbátorított a vételkedésben és kölcsönösen megértette velünk munkánk gyöngeségeit és fogyatékoságait. Ezek az újdonszültek nem akarnak tudni semmit: más idő gyermekei, más égtájakon jártak, más titkos szerelmeik vannak, mások a kapcsolataik, mások az idegenkedéseik. Hidegen jönnek elénk a divatos dogmák nevében, amelyek bizonyos könnyen keringő formulákba vannak foglalva; kegyetlenek, mint a gyermekek, és kíméletlenek, mint a fosztogatók. Más fajtából valók, más nyelvet beszélnek. Együtt lehetünk, együtt dolgozhatunk, beszélhetünk egymással és mosolyoghatunk egymásra, de nem értjük egymást. Érzem, hogy ott függ a fejem fölött megvető véleményük, lesújtó ítéletük.

Csakhogy én nem akarom a halott és felsőbbrendű ember szerepét játszani, amelyet annyi elődünk játszott velünk szemben. Nem akarok úgy tenni, mintha tudomást sem vennék róluk, nem akarom könyvek tornyai mögé dugni a fejemet vagy beburkolódnai a megbékélt áldozat cézári tógájába. Eszemben sincs. Én én vagyok, ők pedig ők. Csináljunk számvetést. Nem félek az újaktól, amint nem féltem a régiektől sem. Kész vagyok feltárni minden kártyámat és védekezni fogaimmal és körmeimmal, szavaimmal és gondolataimmal, vadember és művelt ember módjára. Nem hátrálok meg. Nem adom meg magamat. Mondtam már: nem vagyok élőhalott. Ennek a könyvnek a címe hibás; nem nagy baj. Olyan ember él benne, aki elszánta magát arra, hogy nem adja olcsón a bőrét és aki elképzelhetetlenül sokára akar csak elbukni.

Én nem vetem meg a fiatalokat és nem gyűlölöm őket. Némelyikükért mindent megtettem, amit csak tehettem. Nem taszítottam el őket. Ki-

méletlenül bántam velük, ha méltóknak hittem őket arra, hogy meghallgassák az igazságot egy férfitől. Lestem őket, sóvárogtam őket, vártam őket a húsz és huszonöt év mesgyéjón, hogy lássam mit tudnak, mi van a begyükben. Szerettem volna, ha erőszakosabbak, egyénibbek, kevésbé komolykodók és kevésbé szajkók. De mindegy: tisztelem és becsülöm őket úgy, amint vannak. Ha középszerű dolgokat alkotnak vagy ostobaságokat írnak, nem ítélem el őket: sok silány dologt kell összetákolni, míg az ember odáig jut, hogy kész mestermű van az íróasztala fiókjában. Kérnelem, hogy ezt is meg fogják alkotni és akkor majd tétovázás nélkül átlépnek rajtam.

De megalázkodni sem akarok előttük. Nem akarok elenyészni máskép, csak úgy, hogy utolsó lehelletemig ellentálok. Ha van valaki közöttük, aki azt hiszi, hogy arculverhet és megtiporhat időnek előtte, jogtalanul, az felfegyverkezett élővel, nem pedig petyhüdt hullával találja szemben magát. Ahhoz, hogy romboljunk, alkotni is kell, és ahhoz, hogy győzzünk, sebektől kell véreznünk.

Előre, fiúk! Életemnek ezt a harminc esztendejét, szellemi életemnek ezt a húsz esztendejét, ezt az írásnak szentelt tíz esztendőt talán jobban is felhasználhattam volna. De azért valamit mégis csak tettem. Résztvettem eszmei mozgalmakban és kezdeményeztem őket; folyóiratokat alapítottam; írtam vagy féltucat könyvet, ötleteket szórtam, bolondokat vagy ostobákat, vagy melyenszántókat, mindegy, — jobbra és balra. Vagyok valaki, jelentek valamit, van múltam — és mindenképpen lesz jövődöm.

Hát ti? Mit tettetek, mit alkottatok? Lássuk csak: cikkeket, ismertetéseket, bírálatokat — bí-

rátokat, cikkeket, ismertetéseket. Tehetségesek vagytok és műveltek, bizonyosan, de egyelőre, ha nem tévedek, még mások házaiba fogózkodtok, annak a nyakán éltek, aki tett már valamit, adjátok a nagyot úgy, hogy felálltok a mások köte-reire. Van köztetek, aki a művészetben alkotott, vagy fog alkotni: pompás. Az ítékezés nehéz, de az alkotás még nehezebb. Majd meglátjuk.

Mindazonáltal én nem akarom, hogy csak úgy kutyafuttában elintézzetek. Nem akarom, hogy eltiporjatok és még csak ne is tiltakozzam. És nektek, főképpen nektek, mindenekfölött nektek írtam meg agyvelőmnnek ezt a drámai történetét.

Hát itt vagyok: felnyitottam és felboncoltam magamat; kitártam beleimet és idegeimet, mint holmi boncolóasztalon. Ha akartok, megismerkedhettek legigazibb énemmel és elkerülhetitek az elhamarkodott ítéleteket. E könyvben nem az életrajzom van megírva, hanem belső élményeim pontos folyamata. Minden egyéb munkámnak ebben van a magyarázata és a kulcsa. Nem művészi munka ez; önmagamnak és a többieknek tett vallomás. Ebből megismerhetitek az érzelmes és sértegető embergyűlölőt, akinek Isten segítségével sikerült oly mélységes irtózást keltenie maga iránt annyi emberben. Kezeitekbe adom lelkemet, elétek tárom a bizonyítékokat és a védekezéseket. Azt akarom, hogy ennek alapján és ezzel ítéljete fölöttem. Én tovább is munkálkodom, dolgozom veletek, mellettetek, de életemnek egy korszaka lezárult, és azt akarom, hogy számba vegyék ezt az ötven fejezetnyi rendszertelen ki-törésemet.

Ide állok hideg szemetek elé minden fájdalmammal, minden reményemmel és minden gyengeségemmel. Nem kérek sem könyörületet,

sem elnézést, sem marasztalást, sem vigasztalást, csupán az életetek három vagy négy óráját. És ha végighallgattok és várakozásom ellenére még mindig azt hiszitek, hogy csakugyan élőhalott vagyok, legalább meg kell vallanotok, hogy azért vagyok élőhalott, mert túlságosan nagy dolgokba vágtam *a* fejszémet és hogy azért nem vagyok immár semmi, mert minden akartam lenni.

1912.

TARTALOM.

ANDANTE.

	Oldal
1. Csonka arckép	7
2. Száz könyv	12
3. Millió könyv	16
4. A mindemből a semmibe	20
5. A Diadalív	34
6. Nyomorúság	38
7. Az én mezőm	43

APPASSIONATO.

8. A fájdalom felfedezése	49
9. A többiek	54
10. Ő	62
11. Az egység felfedezése	69
12. A világ én vagyok	73
13. Semmi sem igaz — minden szabad.....	77
14. Forrongás	81

TEMPBOSTOSO.

15. Az éjjeli felolvasás	89
16. Palazzo Davanzati	97
17. Megjelenés a színen	101
18. Menekülés a valóságtól	106
19. Halott testvéreim... ..	114
20. Az élő kicsinyek	121
21. Én és a szerelem	126

SOLENNE.

	Oldal
22. A küldetés	137
23. A tökéletes ember.....	147
24. A tehetség	152
25. Dies Irae	157
26. Cselekedni?	166
27. Az új világ felé.....	173
28. Az istenség meghódítása	177

LENTISSIMO.

29. A leszállás	189
30. Csak magamat vádolom	192
31. Szégyelletes napok	197
32. Mit akartok tőlem?	199
33. A dicsőség	201
34. És még ha	204
35. Félkegyelmű vagyok?	207
36. ... és tudatlan	210
37. Nem ismerem az embereket.....	214
38. Az ihlet.....	218
39. Tartozásaim	220
40. A bohóc	224
41. Egy kis bizonyosság	228
42. A szenvedést akarom!	232
43. A test pusztulása.....	234

ALLEGRETTO.

44. A halál	243
45. Éppen ezért.....	245
46. A visszatérés a földre	252
47. Ki vagyok?	259
48. Stílusom magyarázata	265
49. Nem vagyok élőhalott	268
50. Az új nemzedékhez	272